

GASTRO-TURİZM: SAĞLIK TURİZMİNİN AYRILMAZ BİR PARÇASI OLARAK SÜRDÜRÜLEBİLİR BESLENME VE KÜLTÜREL MİRAS ENTEGRASYONU

Oğuz ÖZYARAL¹

Özet

Gastro-turizm, yalnızca gastronomik deneyimlere dayalı bir seyahat biçimi olmaktan öte, bireyin sağlık, refah ve kültürel farkındalık düzeyini doğrudan etkileyen bütüncül bir turizm modeline dönüşmüştür. Sağlık turizmi kavramı; başlangıçta tedavi, rehabilitasyon ve termal uygulamalarla sınırlı iken, günümüzde beslenme, yaşam tarzı, psikososyal denge ve sürdürülebilirlik gibi unsurları da kapsayacak biçimde genişlemiştir. Bu makalede, gastro-turizmin sağlık turizmi içindeki yeri, bu iki alanın kesişim noktaları ve Türkiye özelinde gelişme potansiyelleri analiz edilmektedir.

Çalışma, sağlık turizmi destinasyonlarında yerel mutfak kültürlerinin sürdürülebilir beslenme ilkeleriyle nasıl bütünleştirilebileceğini tartışmaktadır. Ayrıca termal bölgelerdeki gastronomik uygulamalar, fonksiyonel gıdaların kullanımı, “şef–diyetisyen–doktor” iş birlikleri ve sürdürülebilir üretim modelleri örneklenmiştir. Bulgular, gastro-turizmin yalnızca ekonomik bir faaliyet değil, aynı zamanda kültürel kimliği, sağlıklı yaşam bilincini ve çevresel sürdürülebilirliği destekleyen stratejik bir sektör olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Gastro-Turizm, Sağlık Turizmi, Sürdürülebilir Beslenme, Kültürel Miras, Termal Turizm

JEL Codları: Z10, Z32, Z10/13, I10

GASTRO-TOURISM: THE INTEGRATION OF SUSTAINABLE NUTRITION AND CULTURAL HERITAGE AS AN INSEPARABLE PART OF HEALTH TOURISM

Abstract

Gastro-tourism has evolved from a form of culinary exploration into a holistic tourism model that directly influences an individual's health, well-being, and cultural awareness. The concept of health tourism, initially limited to medical treatments, rehabilitation, and thermal practices, has expanded to include nutrition, lifestyle, psychosocial balance, and sustainability. This paper examines the position of gastro-tourism within health tourism, exploring the intersections between these two fields and evaluating Turkey's potential as a leading destination.

The study discusses how local culinary traditions in health tourism destinations can be integrated with sustainable nutrition principles. It further highlights examples of gastronomic practices in thermal regions, the use of functional foods, chef–dietitian–physician collaborations, and sustainable production models. The findings suggest that gastro-tourism is not only an economic activity but also a strategic field that reinforces cultural identity, health awareness, and environmental sustainability.

Key Words: Gastro-Tourism, Health Tourism, Sustainable Nutrition, Cultural Heritage, Thermal Tourism

JEL Codes: Z10, Z32, Z10/13, I10

¹ Prof. Dr., MBA, Mikrobiyolog, Koruyucu Sağlık Uzmanı, oguz.ozyaral@belele.edu.tr / ORCID: 0000-0001-5105-8008

GİRİŞ

Turizm kavramı, tarih boyunca yalnızca seyahat ve eğlence eylemini değil, aynı zamanda insanın iyileşme ve öğrenme arayışını da içermiştir. Özellikle 21. yüzyılda hızla gelişen sağlık turizmi sektörü, modern yaşamın getirdiği stres, yanlış beslenme, hareketsizlik ve çevresel faktörlerin yarattığı sağlık sorunlarına karşı alternatif çözümler sunmaya başlamıştır. Bu dönüşüm, sağlık kavramını tıbbi müdahalenin ötesine taşıyarak, bütüncül yaşam kalitesi kavramına dayalı bir anlayışı gündeme getirmiştir.

Bu bağlamda gastro-turizm hem bireysel sağlığın korunması hem de kültürel mirasın sürdürülebilir şekilde yaşatılması açısından sağlık turizminin ayrılmaz bir bileşeni olarak öne çıkmaktadır. Yemeğin yalnızca biyolojik bir gereksinim değil, aynı zamanda bir iyileşme ve kimlik inşası unsuru olduğu anlayışı, modern gastro-turizm hareketlerinin temelini oluşturur. Günümüzde turistler artık yalnızca yemek yemek için değil, yemeğin ardındaki kültürü, üretim sürecini ve sağlığa olan etkisini deneyimlemek için seyahat etmektedir.

Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) verilerine göre, gastronomi turizmi son on yılda küresel turizm gelirlerinin yaklaşık %30'unu oluşturur hâle gelmiştir. Bu artışın önemli bir nedeni, tüketici davranışlarının “iyi yaşam – sağlıklı yaşam – sürdürülebilir yaşam” ekseninde yeniden şekillenmesidir. Aynı zamanda UNESCO tarafından “somut olmayan kültürel miras” kapsamında değerlendirilen yöresel mutfaklar, kültürel süreklilik ve toplumsal sağlık arasında güçlü bir bağ kurmaktadır.

Türkiye, sahip olduğu termal kaynak zenginliği, biyolojik çeşitlilik, geleneksel mutfak kültürü ve Akdeniz tipi beslenme alışkanlıklarıyla bu dönüşümün merkezinde yer alabilecek bir konumdadır. Ancak bu potansiyelin sürdürülebilir biçimde değerlendirilebilmesi için, sağlık turizmi politikalarının gastronomiyle entegre edilmesi gerekmektedir.

Bu noktada şu temel sorular önem kazanmaktadır:

1. Gastro-turizm sağlık turizminin hangi boyutlarıyla kesişmektedir?
2. Yerel gastronomi uygulamaları sağlıklı yaşam ve beslenme ilkeleriyle nasıl bütünleşebilir?
3. Türkiye, bu alanlarda hangi stratejik adımları atmalıdır?

Bu makale, yukarıdaki sorulara yanıt ararken disiplinler arası bir perspektif benimsemektedir. Sağlık, turizm, gastronomi, kültürel antropoloji ve sürdürülebilirlik kavramlarını birlikte ele alarak yeni bir model önerisi sunmayı amaçlamaktadır.

Araştırmamanın yöntemi, nitel veri temelli literatür incelemesi ve Türkiye'deki güncel saha raporlarının değerlendirilmesine dayanmaktadır. Ayrıca UNWTO, WHO ve Türkiye Sağlık Turizmi Geliştirme Ajansı gibi kurumların stratejik belgeleri analiz edilmiştir. Böylece gastro-turizmin yalnızca ekonomik bir turizm türü değil, aynı zamanda kültürel süreklilik, yerel kalkınma ve koruyucu sağlık politikaları açısından da çok katmanlı bir işlev üstlendiği gösterilmiştir. Sonuç olarak, gastro-turizm ile sağlık turizmi arasındaki ilişki, yalnızca “yemek ve tedavi” ekseninde değil, insanın doğayla ve kültürüyle yeniden kurduğu bağ üzerinden okunmalıdır. Bu bağ, sürdürülebilir beslenme ilkeleriyle birleştiğinde hem bireysel sağlığı hem de gezegenin ekolojik dengesini koruyacak holistik bir turizm yaklaşımı ortaya çıkarır.

LİTERATÜR TARAMASI

Sağlık Turizminin Kavramsal Çerçevesi

Sağlık turizmi, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından, bireylerin sağlık durumlarını korumak, iyileştirmek veya yeniden kazanmak amacıyla yaşadıkları yerin dışına seyahat etmeleri olarak tanımlanmaktadır (WHO, 2018). Başlangıçta “medikal turizm” olarak dar bir kapsamda ele alınan bu kavram, 21. yüzyılda yaşam tarzı, beslenme alışkanlıkları, stres yönetimi ve doğa temelli iyileşme pratiklerini de içine alan daha geniş bir wellness ve koruyucu sağlık turizmi çerçevesine evrilmiştir (Smith & Puczkó, 2014).

Bu bağlamda, sağlık turizminin temel bileşenleri arasında termal turizm, spa & wellness turizmi, yaşlı ve engelli turizmi, detoks ve diyet odaklı seyahatler yer almaktadır. Bu alt başlıkların tamamı, doğrudan veya dolaylı biçimde beslenme davranışlarıyla ilişkilidir. Özellikle termal destinasyonlarda sunulan yiyeceklerin kalitesi, mineral değerleri, yöresel beslenme alışkanlıkları ve su kaynaklarının içeriği, sağlık turizmi deneyiminin bir parçası hâline gelmiştir (Erfurt-Cooper & Cooper, 2009).

Türkiye Sağlık Turizmi Geliştirme Ajansı'nın (2023) raporuna göre, ülkemizde sağlık turizmi gelirlerinin %14'ü termal ve spa odaklı turizm faaliyetlerinden elde edilmekte, bu tesislerin %70'inde gastronomi hizmetleri doğrudan sağlık programlarıyla ilişkilendirilmektedir. Bu veri, gastro-turizm ile sağlık turizmi arasındaki etkileşimin kurumsal düzeyde de tanındığını göstermektedir.

Gastro-Turizmin Teorik Arka Planı

Gastro-turizm kavramı, ilk kez 1990'lı yıllarda Long (1998) tarafından “yerel mutfak kültürünü deneyimlemek amacıyla yapılan seyahatler” olarak tanımlanmıştır. Ancak sonraki çalışmalarda bu kavram, yalnızca damak tadına yönelik değil, kültürel kimlik, sürdürülebilir üretim ve sağlıklı yaşam bileşenlerini de kapsayan çok boyutlu bir yaklaşım hâline gelmiştir (Hall & Sharples, 2003; Everett & Slocum, 2013).

UNWTO'nun (2022) “Gastronomy Tourism Guidelines” raporunda gastronomi turizmi, “bir destinasyonun kimliğini belirleyen en önemli kültürel unsurlardan biri” olarak kabul edilmiştir. Rapora göre, dünya genelindeki turistlerin %53'ü seyahatlerinde yerel mutfak deneyimlerini öncelikli motivasyon kaynağı olarak belirtmiştir. Bununla birlikte, 2020 sonrası dönemde gastronomi deneyimlerinin “sağlıklı ve doğal ürünlere yönelim” eğilimiyle yeniden tanımlandığı gözlemlenmektedir. UNESCO da 2010 yılından itibaren gastronomiyi kültürel miras koruma programlarının içine dâhil etmiştir. “Yaratıcı Şehirler Ağı” kapsamında Gaziantep (2015) gibi şehirlerin gastronomi alanında tescil edilmesi, yöresel mutfak-sağlık-kimlik üçgeninin küresel düzeyde görünürlük kazandığını göstermektedir. Bilimsel literatürde ise gastro-turizm, sıklıkla “sağlıklı yaşam turizmi”, “eko-gastronomi” ve “slow food hareketi” ile ilişkilendirilmektedir (Mason & Paggiaro, 2012; Bessière, 2013). Slow food felsefesi, yalnızca yavaş yemek yemeyi değil, yemeğin üretim zincirinde doğaya, emeğe ve bedene saygı kavramlarını ön plana çıkarır. Bu yaklaşım, sağlık turizminin koruyucu ve önleyici misyonuyla doğrudan örtüşmektedir.

Sağlıklı Beslenme ve Fonksiyonel Gıda Yaklaşımı

Beslenme, sağlık turizmi literatüründe giderek daha merkezi bir yer edinmiştir. Özellikle fonksiyonel gıdalar, yalnızca enerji sağlayan değil, aynı zamanda fizyolojik ve biyokimyasal fayda sunan besinler olarak tanımlanmaktadır (Diplock et al., 1999). Antioksidanlar, polifenoller, probiyotikler ve fitokimyasallar bu gruba dâhildir. Dünya genelinde wellness merkezleri, spa otelleri ve termal tesisler, bu ürünleri menülerinde yaygın biçimde kullanmaya başlamıştır (Ritchie & Hudson, 2009).

Türkiye açısından bakıldığında, yerel mutfak ürünlerinin büyük bölümü doğal olarak bu kategoriye girmektedir. Zeytinyağı, üzüm, nar, sumak, sarımsak, keçiyoynuzu, kekik ve çörek otu gibi geleneksel bileşenler hem yüksek antioksidan değerleriyle hem de kültürel kökenleriyle sağlık turizmi menülerine kolaylıkla entegre edilebilecek unsurlardır. Bu ürünlerin kontrollü üretimi, menü planlamasında diyetetik bilgiyle desteklendiğinde, gastro-turizmin medikal turizmle birleştiği örnek modeller ortaya çıkmaktadır.

Kültürel Miras ve Kimlik Bağlamında Gastro-Turizm

Gastronomi yalnızca beslenme değil, aynı zamanda bir toplumun kolektif belleğidir. Antropolojik açıdan her yemek, üretim biçimlerini, sosyal ilişkileri ve dini ritüelleri yansıtan bir semboldür (Counihan & Van Esterik, 2012).

Bu nedenle gastronomi, sağlık turizmi çerçevesinde yalnızca “beden sağlığı” ile değil, aynı zamanda kültürel ve psikolojik iyilik hâli ile de ilişkilidir.

UNESCO’nun 2003 tarihli “Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesi”ne göre, geleneksel yemekler birer yaşayan miras olarak kabul edilir. Bu bakış açısı, turizmin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda kültürel sürdürülebilirlik misyonu taşıması gerektiğini vurgular (UNESCO, 2015). Bu çerçevede gastro-turizm, kültürel kimliğin korunmasıyla sağlıklı yaşam hedeflerinin birleştiği bir alan hâline gelmiştir. Örneğin Türkiye’de “Gaziantep, Hatay, Şanlıurfa, İzmir ve Kars” gibi gastronomi odaklı şehirlerde düzenlenen festival ve rotalar, hem yerel halkın üretim süreçlerine katılımını artırmakta hem de sosyoekonomik sağlık göstergelerine olumlu katkı sağlamaktadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2022).

Türkiye’de Gastro-Turizmin Akademik ve Kurumsal Gelişimi

Türkiye’de 2015 sonrası dönemde gastro-turizm, sağlık turizminin yan dallarından biri olarak planlama belgelerine dâhil edilmiştir. “Türkiye Turizm Stratejisi 2023” belgesinde gastronomi, “destinasyon farklılaştırmasının temel unsuru” olarak tanımlanmış; 11. Kalkınma Planı’nda (2019–2023) ise “sağlık turizmi ve gastronomi entegrasyonu” hedefi açıkça vurgulanmıştır. Akademik düzeyde yapılan çalışmalar da bu yönde artış göstermektedir.

Örneğin Karagöz ve Yıldız (2020), termal otellerde uygulanan diyet menülerinin müşteri memnuniyeti ve sağlık algısı üzerindeki etkilerini incelemiş; Yılmaz (2022) ise Ege Bölgesi’ndeki slow food hareketlerinin sağlık turizmi potansiyelini değerlendirmiştir. Sonuçlar, gastronomi deneyiminin sağlık motivasyonu üzerindeki etkisinin giderek güçlendiğini göstermektedir. Ayrıca “Anadolu Mutfağı Araştırmaları Enstitüsü” ve “Sağlık Turizmi Federasyonu” gibi kurumlar, gastronomik içerikli sağlık destinasyonlarının tanıtımı için ortak protokoller geliştirmektedir. Bu iş birlikleri, gastro-turizmin disiplinler arası niteliğinin Türkiye’de kurumsal düzeyde de kabul gördüğünü kanıtlamaktadır.

Literatürün Değerlendirilmesi

Yapılan incelemeler göstermektedir ki, uluslararası literatürde gastro-turizm genellikle “kültürel deneyim” veya “ekonomik kalkınma” boyutuyla ele alınırken, Türkiye örneği, “sağlık, sürdürülebilirlik ve yerel kimlik” bileşenlerini birlikte içeren özgün bir model geliştirme potansiyeline sahiptir.

Literatürde henüz yeterince vurgulanmayan yön, beslenme bilimi ile turizm biliminin ortak ara yüzüdür. Bu boşluk, ilerleyen bölümlerde önerilecek olan “Gastro-Sağlık Turizmi Entegrasyon Modeli” ile açıklanacaktır. Sonuç olarak, mevcut literatür gastro-turizmi yalnızca bir turizm türü değil, biyopsikososyal iyileşme sürecinin kültürel formu olarak değerlendirmeye başlamıştır. Bu yaklaşım, sağlık turizminin geleceğinde “şifa veren sofralar” anlayışının merkezî bir rol oynayacağını göstermektedir.

GASTRO-TURİZM VE SAĞLIK TURİZMİ İLİŞKİSİ

Bütüncül Sağlık Anlayışında Beslenmenin Konumu

Sağlık turizminin temel amacı, yalnızca hastalıkların tedavisi değil, aynı zamanda bireyin yaşam kalitesinin ve iyilik hâlinin artırılmasıdır. Bu çerçevede beslenme, tıbbi uygulamaların tamamlayıcısı değil, doğrudan tedavi sürecinin bir parçası olarak değerlendirilmektedir (WHO, 2019).

Dünya genelinde yapılan araştırmalar, turistik seyahatler sırasında sağlıklı beslenme tercih eden bireylerin hem fizyolojik iyileşme hızlarının hem de psikolojik tatmin düzeylerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir (Kim, Eves & Scarles, 2009). Bu bulgu, gastro-turizmin sağlık turizmi içinde yalnızca yan unsur değil, terapötik bir bileşen olduğunu ortaya koyar. Örneğin; termal otellerde ve spa merkezlerinde uygulanan detoks, antioksidan ve mikrobeyin temelli menüler, doğrudan vücut fonksiyonlarını destekleyici bir role sahiptir.

Zeytinyağı, nar, enginar, sarımsak, yoğurt, tahin gibi Anadolu mutfağının doğal bileşenleri, fonksiyonel gıda kategorisinde yer almakta ve vücutta hücre yenilenmesini, sindirim sistemini ve bağışıklığı desteklemektedir (Diplock et al., 1999). Dolayısıyla, sağlıklı beslenmenin hem biyokimyasal hem de kültürel yönleri, gastro-turizmin sağlıkla bütünleşmesini sağlamaktadır.

“Şef – Diyetisyen – Doktor” Modeli: Yeni Bir Turizm Yaklaşımı

Sağlık turizmi merkezlerinde giderek yaygınlaşan “şef–diyetisyen–doktor modeli”, gastronomi ile tıbbın kesiştiği yeni bir turizm anlayışını temsil etmektedir. Bu modelde beslenme, yalnızca damak tadına hitap eden bir unsur değil, kişiye özel terapötik bir protokolün parçasıdır.

Doktor, bireyin metabolik durumu, alerjileri ve genel sağlık geçmişine göre beslenme parametrelerini belirler.

Diyetisyen, enerji dengesi, makro–mikro besin dağılımı ve tıbbi gereksinimleri dikkate alarak menü planını oluşturur.

Şef, bu bilimsel verileri kültürel lezzetlerle birleştirir; yöresel ürünleri kullanarak hem sağlıklı hem de estetik açıdan doyurucu tabaklar üretir.

Bu yaklaşım, bireyin sağlık deneyimini bir gastronomik iyileşme süreci hâline getirir. Örneğin, Afyonkarahisar’daki termal otellerde diyetisyenlerin kontrolünde hazırlanan düşük glisemik indeksli menülerde yöresel buğday türleri, yoğurt ve zeytinyağlı sebze yemekleri kullanılmaktadır. Balçova Termal Tesisleri ise Ege mutfağını temel alarak antioksidan bakımından zengin detoks menüleri sunmakta, aynı zamanda misafirlere yemeklerin içeriklerine dair eğitim programları düzenlemektedir. Bu tür uygulamalar, turistin pasif bir tüketici değil, bilinçli bir katılımcı hâline gelmesini sağlar. Böylece sağlık turizmi, yalnızca bedensel değil, kültürel öğrenme ve davranış değişimi sağlayan bir deneyime dönüşür.

Termal Bölgelerde Beslenme Temelli Uygulamalar

Termal turizmin geleneksel yapısı, suyun fiziksel ve kimyasal özelliklerinden yararlanarak vücudu arındırma prensibine dayanır. Ancak günümüzde bu süreç, beslenme temelli destek programlarıyla tamamlanmaktadır. Türkiye’deki termal destinasyonlarda yapılan uygulamalardan bazıları:

- **Kütahya–Yoncalı:** Kükürtlü su tedavisi ile birlikte karaciğer dostu menüler; enginar, kuşkonmaz ve sumakla desteklenen antioksidan diyetler.
- **Afyon–Sandıklı:** Kaplıca programı yanında keçiyoynuzu, çörek otu ve propolis içeren sabah menüleri.
- **Yalova Termal:** Zeytinyağlı sebzeler, tam tahıllar ve bitkisel çaylarla desteklenen “Akdeniz tipi” menü modeli.
- **Nevşehir–Kozaklı:** Mineralli su terapileriyle birlikte glutensiz ve düşük sodyumlu menüler.

Bu örnekler, bölgesel ürünlerin tıbbi faydalarının turistik deneyimle bütünleştiğini gösterir. Termal suyun mineral içeriği ile yemeklerde kullanılan doğal minerallerin etkileşimi hem fizyolojik hem de psikolojik bir denge yaratır. Dolayısıyla, gastronomi bu noktada yalnızca bir lezzet unsuru değil, tedavi sürecinin tamamlayıcısı olarak işlev görmektedir.

Wellness ve Detoks Programlarında Gastronomik Boyut

Gastro-turizmin sağlık turizmine katkısı, yalnızca termal merkezlerle sınırlı değildir. Wellness turizmi kapsamında geliştirilen detoks, anti-aging, vegan, alkali ve probiyotik temelli diyet programları, dünyanın birçok ülkesinde “gastronomik sağlık seyahatleri” olarak tanımlanmaktadır (Lehto et al., 2015). Bu programlarda kullanılan besinler genellikle:

- Organik tarım kaynaklı taze sebzeler,
- Fermente ürünler (kefir, yoğurt, kombu çayı),
- Omega-3 bakımından zengin deniz ürünleri,
- Antioksidan yoğunluğu yüksek meyve karışımlarıdır.

Türkiye’de Kapadokya, Fethiye, Ayvalık ve Datça bölgelerinde bu konseptte faaliyet gösteren çok sayıda “sağlıklı yaşam oteli” bulunmaktadır. Bu tesisler, menülerinde yerel ürünleri (örneğin Ayvalık zeytinyağı, Datça bademi, Kapadokya üzümü) kullanarak hem yerel ekonomiye katkı sağlamakta hem de ekoturizm–gastronomi–sağlık üçlüsünü birleştirmektedir. UNWTO’nun 2022 raporunda, wellness odaklı gastronomi turizminin küresel büyüme hızının %8,2 olduğu belirtilmektedir. Bu oran, sağlık turizminin geleceğinde gastronominin itici güç olacağını göstermektedir.

Psikososyal İyilik ve Kültürel Deneyim Bağı

Yemek, insanın sadece fizyolojik gereksinimlerini karşılamaz; aynı zamanda duygusal, sosyal ve kültürel bir anlam taşır. Bu nedenle, gastro-turizm etkinlikleri sağlık turizmi bağlamında psikososyal iyileşme süreçlerini de destekler.

Bir destinasyonda yerel halkla birlikte yemek pişirmek, tarım faaliyetlerine katılmak veya geleneksel bir pazarda alışveriş yapmak; bireyde aidiyet, merak, paylaşım ve huzur duygularını pekiştirir (Sims, 2009). Yapılan psikolojik çalışmalar, bu tür deneyimlerin stres hormonu (kortizol) düzeyini düşürdüğünü, dopamin ve oksitosin salınımını artırdığını göstermektedir (Kearney & Buchanan, 2019). Dolayısıyla gastro-turizm, sağlık turizminin ruhsal boyutunu da güçlendiren bir terapi alanı olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda UNESCO’nun “kültürel mirasın yaşatılması yoluyla ruhsal dengeyi destekleme” yaklaşımı (2015), gastro-turizmin yalnızca ekonomik değil, insan merkezli bir iyileşme pratiği olduğunu göstermektedir.

Analiz: Entegrasyonun Çok Boyutluluğu

Aşağıdaki tablo, gastro-turizm ile sağlık turizmi arasındaki temel entegrasyon alanlarını özetlemektedir:

Tablo1. Gastro-Turizm ile Sağlık Turizmi Temel Entegrasyon Alanları

Boyut	Gastro-Turizm Uygulaması	Sağlık Turizmine Katkısı
Fizyolojik	Fonksiyonel gıdalar, dengeli menüler	Sindirim ve bağışıklık sisteminin güçlendirilmesi
Psikolojik	Yemek yapım atölyeleri, paylaşım sofraları	Ruhsal rahatlama, stresin azalması
Kültürel	Yerel mutfak deneyimleri	Kimlik ve aidiyet duygusunun güçlenmesi
Ekonomik	Yerel üreticiyle iş birliği	Kırsal kalkınma, istihdam artışı
Çevresel	Sıfır atık mutfak, mevsimsel ürün	Sürdürülebilir üretim ve karbon azaltımı

Tablo 1, gastro-turizmin sağlık turizmini hem biyolojik hem kültürel hem de ekolojik düzeyde desteklediğini açıkça ortaya koymaktadır. Dolayısıyla iki sektör arasındaki ilişki, yalnızca işlevsel değil, sistematik bir bütünleşme potansiyeline sahiptir.

Değerlendirme

Gastro-turizm ve sağlık turizmi arasındaki ilişki, yalnızca beslenme alışkanlıkları düzeyinde değil; yaşam biçimi, kimlik, psikososyal denge ve sürdürülebilir kalkınma düzeylerinde de iç içe geçmiştir. Bu bütünleşme, turizmin geleceğinde multidisipliner bir yaklaşımın zorunluluğunu göstermektedir.

Birey artık “tedavi edilmek” için değil, iyileşmeyi deneyimlemek için seyahat etmektedir. Bu deneyimin merkezinde ise doğaya, bedene ve kültüre saygı içeren bir sofraya yer almaktadır. Dolayısıyla gastro-turizm, sağlık turizminin yalnızca tamamlayıcısı değil, yeniden tanımlayıcısı konumundadır.

TÜRKİYE ÖRNEĞİ: POTANSİYEL, UYGULAMALAR VE SORUNLAR

Türkiye’nin Coğrafi ve Kültürel Avantajı

Türkiye, üç farklı iklim kuşağının kesiştiği, 12.000’den fazla bitki türü, 1300’den fazla endemik bitki ve yaklaşık 130 termal merkez barındıran bir ülkedir (TÜBİTAK, 2022). Bu çeşitlilik hem sağlık turizmi hem de gastronomi açısından benzersiz bir potansiyel yaratır. Ülke topraklarının büyük kısmı tarih boyunca tıbbi bitkiler, baharat rotaları ve tarımsal üretimle anılmış; mutfak kültürü, bu doğal zenginliğin doğrudan bir yansıması olmuştur.

Türkiye’nin termal kaynak rezervi açısından Avrupa’da birinci, dünyada ise yedinci sırada yer alması, sağlık turizminin altyapısını güçlendirirken; Anadolu mutfağının tarihsel derinliği, gastro-turizmin kültürel temelini oluşturur. Bu iki unsurun birleşimi, Türkiye’yi gelecekte “sağlık ve lezzet destinasyonu” hâline getirebilecek niteliktedir. Ayrıca Türkiye, Akdeniz tipi beslenme modeli açısından da stratejik bir avantaja sahiptir. Zeytinyağı, tam tahıllar, sebzeler, bakliyatlar, balık ve fermente süt ürünleri temelinde şekillenen bu model, UNESCO tarafından 2010 yılında “Somut Olmayan Kültürel Miras” olarak tescil edilmiştir. Dolayısıyla Türkiye’nin mutfak kültürü, doğrudan sağlık temelli bir gastronomi mirası niteliğindedir.

Termal Merkezlerde Gastronomi Uygulamaları

Türkiye’nin termal bölgeleri, yalnızca fiziksel tedavi imkânlarıyla değil, beslenme temelli sağlık konseptleriyle de ön plana çıkmaktadır. Aşağıda seçilmiş bazı örnek uygulamalar yer almaktadır:

- **Afyonkarahisar – Termal ve Fonksiyonel Mutfak Entegrasyonu**

Afyon, termal turizmin merkezlerinden biri olarak, yerel ürünlerin sağlık odaklı menülerde değerlendirilmesine öncülük etmiştir. Otellerde tam buğday, haşhaş ezmesi, keçiyoynuzu, yoğurt ve sarımsak bazlı “detoks kahvaltıları” sunulmaktadır. Ayrıca “Şef ve Diyetisyen İşbirliği” modeliyle misafirlere kalp-damar sağlığını destekleyen menüler oluşturulmaktadır.

- **Yalova ve Balçova – Akdeniz Tipi Sağlık Sofrası**

Bu iki merkezde sağlık turizmi tesisleri, Akdeniz mutfağını temel alan düşük sodyumlu, antioksidan yoğunluklu menüler uygulamaktadır.

Yalova Termal Tesisleri’nde zeytinyağlı sebze yemekleri ve mineral su destekli detoks çorbaları, spa menüleriyle bütünleştirilmiştir. Balçova’da ise Ege otları, enginar, semizotu ve nane gibi fonksiyonel bitkiler ana menü bileşenleri arasına girmiştir.

- **Kütahya – Yoncalı Bölgesi**

Kükürtlü su tedavilerinin yanında, karaciğer ve cilt sağlığını destekleyen antioksidan menüler hazırlanmakta; enginar, kuşkonmaz, sumak ve nane gibi ürünler yoğun olarak kullanılmaktadır. Bu menüler, “fonksiyonel gıda bazlı turizm deneyimi” olarak raporlanmıştır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2022).

- **Nevşehir – Kozaklı Termal**

Kapadokya bölgesinde turistik çekiciliği yüksek olan Kozaklı’da termal oteller, glutensiz ve düşük glisemik indeksli menülerle, diyabet ve sindirim rahatsızlıklarına yönelik “beslenme temelli sağlık programları” geliştirmiştir. Bu örnekler, Türkiye’nin termal bölgelerinde sağlık ve gastronominin artık ayrılmaz biçimde konumlandığını göstermektedir.

Bölgesel Gastronomik Zenginliklerin Sağlıkla İlişkisi

Türkiye’nin yedi bölgesinde bulunan mutfak gelenekleri, fonksiyonel gıda değeri yüksek yerel ürünlerle tanımlanabilir:

Tablo 2. Bölgesel Bazda Mutfak Gelenekleri ve Sağlık İlişkisi

Bölge	Öne Çıkan Ürünler / Gıdalar	Sağlıkla İlişkisi
Marmara	Zeytinyağı, kara buğday, yoğurt	Kalp sağlığı, probiyotik denge
Ege	Enginar, kekik, üzüm, badem	Karaciğer detoksu, antioksidan
Akdeniz	Nar, zeytin, taze otlar	Hücre yenilenme, vitamin-mineral dengesi
İç Anadolu	Karakılçık buğdayı, çörek otu	Glisemik kontrol, sindirim sağlığı
Karadeniz	Fındık, lahana, balık	Omega-3 desteği, beyin sağlığı
Doğu Anadolu	Keçiboynuzu, dut pekmezi	Enerji metabolizması, demir desteği
Güneydoğu Anadolu	Sumak, isot, nar ekşisi	Anti-inflamatuar etki, bağışıklık güçlendirme

Tablo 2, Türkiye mutfağının doğal olarak sağlık temelli bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu zenginlik, gastro-turizm projelerinin sağlık odaklı biçimde yapılandırılması için somut bir temel sunar.

Kurumsal ve Politik Altyapı

Türkiye’de 2015 yılından itibaren Sağlık Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Türkiye Sağlık Turizmi Geliştirme Ajansı tarafından yayımlanan belgelerde, “gastro-turizm – sağlık turizmi entegrasyonu” stratejik hedef olarak belirlenmiştir.

“11. Kalkınma Planı”nda (2019–2023), turizmde çeşitlenme kapsamında “termal ve sağlık destinasyonlarının yerel gastronomiyle desteklenmesi” ifadesi yer almaktadır. Ayrıca 2023 yılında yayımlanan “Türkiye Sağlık Turizmi Strateji Belgesi”, beslenme temelli sağlık programlarının standartlaştırılmasını önermektedir. Bu politika metinleri, gastronomiyi yalnızca kültürel bir unsur değil, sağlık turizminin ekonomik ve terapötik bir bileşeni olarak konumlandırmaktadır. Ancak bu alanda henüz kurumsal ölçekte yeterli akreditasyon ve eğitim programı bulunmamaktadır. Turizm fakülteleri ile beslenme-diyetetik bölümleri arasında daha güçlü iş birlikleri kurulması gereklidir.

Mevcut Sorunlar ve Engeller

Gastro-turizmin sağlık turizmine entegrasyonunda Türkiye’nin karşı karşıya olduğu başlıca sorunlar şu şekilde özetlenebilir:

1. Eğitim ve İnsan Kaynağı Eksikliği:

Şeflerin beslenme bilimi konusunda, diyetisyenlerin ise gastronomik uygulamalarda yeterli eğitime sahip olmaması, multidisipliner çalışmayı zorlaştırmaktadır.

2. Standart Eksikliği:

Termal tesislerde sunulan “sağlık menülerinin” içerikleri arasında tutarlılık yoktur. Besin değerleri, porsiyon standartları ve sertifikasyon süreçleri belirlenmemiştir.

3. Yerel Üretici–Turizm Zinciri Kopukluğu:

Tarımsal üretim ve turistik hizmetler arasındaki koordinasyon zayıftır. Yerel ürünler çoğu zaman tedarik zincirine dahil edilememektedir.

4. Markalaşma ve Tanıtım Sorunları:

Türkiye’nin “sağlık ve lezzet” temalı uluslararası tanıtım stratejileri yeterince güçlü değildir. Küresel pazarda “wellness–gastronomy” markası oluşturulmamıştır.

5. Sürdürülebilirlik Sorunları:

Termal tesislerde enerji ve su yönetimi konularında sürdürülebilir uygulamalar sınırlıdır. Oysa gastro-turizmde “ekolojik ayak izi” önemli bir kalite göstergesidir.

3.6. Gelişim Olanakları ve Öneriler

Türkiye’nin potansiyeli, doğru stratejilerle sağlık turizmini küresel ölçekte rekabetçi hâle getirebilir. Bu doğrultuda öneriler şu şekilde özetlenebilir:

- **Gastro-Sağlık Akademileri:** Şef, diyetisyen, ziraat mühendisi ve hekimlerin ortak eğitim aldığı merkezler kurulmalıdır.
- **Yeşil Sertifikasyon Programı:** Sürdürülebilir mutfaklar ve sıfır atık politikalarına sahip tesisler ödüllendirilmelidir.
- **Yerel Ürün Coğrafi İşaret Ağı:** Sağlıkla ilişkili yerel ürünler (ör. Tunceli dağ sarımsağı, Ayvalık zeytini, Urfa isot biberi) ulusal sağlık turizmi rotalarına dahil edilmelidir.
- **Şifa Sofraları Rotası:** Termal merkezleri, sağlık mutfakları ve yerel üreticileri kapsayan tematik turizm rotaları oluşturulmalıdır.
- **Uluslararası Tanıtım:** “Healing by Taste – Taste by Nature” gibi Türkiye merkezli uluslararası marka kampanyaları geliştirilebilir.

Değerlendirme

Türkiye örneği, gastro-turizmin sağlık turizmiyle bütünleşebileceği en güçlü coğrafyalardan birini sunmaktadır. Coğrafi, tarımsal ve kültürel çeşitlilik; sağlık turizmi altyapısı ve yerel mutfak kültürüyle birleştiğinde model ülke potansiyeli doğurmaktadır. Ancak bu potansiyelin sürdürülebilir biçimde değerlendirilebilmesi için eğitim, standardizasyon ve stratejik planlama öncelikli alanlardır. Dolayısıyla Türkiye için hedef, yalnızca turist çekmek değil; şifalı sofralar üzerinden kültürel diplomasi kurmaktır.

Bu anlayış, gastronomiyi yalnızca bir “tat” değil, toplumsal sağlık ve sürdürülebilir yaşamın ortak dili hâline getirecektir.

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK PERSPEKTİFİ VE GELECEĞİN YAKLAŞIMI

Sürdürülebilir Gastronomi ve Sağlık Turizmi İlişkisi

yüzyılın en belirleyici kavramlarından biri olan sürdürülebilirlik, turizm sektörünün tüm alt dallarında olduğu gibi sağlık turizmi ve gastronomi için de vazgeçilmez bir paradigma hâline gelmiştir. Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP, 2021), sürdürülebilir turizmi “gelecek kuşakların ihtiyaçlarını riske atmadan bugünün

ekonomik, sosyal ve çevresel gereksinimlerini karşılayan turizm biçimi” olarak tanımlar. Bu bağlamda sürdürülebilir gastronomi, yalnızca çevre dostu üretim süreçlerini değil, aynı zamanda insan sağlığını koruyan, kültürel mirası yaşatan ve yerel ekonomiyi destekleyen bir sistem bütünlüğünü ifade eder (FAO, 2019).

Gastro-turizm ile sağlık turizmi arasındaki entegrasyon, sürdürülebilirlik ilkeleriyle birleştiğinde üçlü bir fayda zinciri oluşturur:

1. **Ekolojik sürdürülebilirlik:** Mevsimsel ve yerel ürün kullanımıyla karbon ayak izinin azaltılması,
2. **Ekonomik sürdürülebilirlik:** Yerel üreticinin turizm zincirine doğrudan dâhil edilmesi,
3. **Toplumsal sürdürülebilirlik:** Kültürel mirasın, sağlıklı beslenme alışkanlıkları aracılığıyla kuşaklar arası aktarımı.

Bu üç bileşen birlikte değerlendirildiğinde, sürdürülebilir gastro-turizm aynı zamanda ekolojik sağlık turizmi modeline dönüşür.

İklim Dostu Mutfaklar ve Karbon Bilinci

Küresel ölçekte gıda sektörü, toplam sera gazı salımının yaklaşık %26’sından sorumludur (IPCC, 2022). Turizmde kullanılan ithal ürünler, uzun lojistik zincirler ve tek kullanımlık malzemeler bu oranın artmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla geleceğin sağlık turizmi tesisleri, yalnızca “kalori dengesi” değil, aynı zamanda karbon dengesi üzerine de kurgulanmalıdır. Bu bağlamda “iklim dostu mutfaklar” kavramı önem kazanmıştır.

İklim dostu mutfak uygulamaları;

- mevsimsel ürün tercihleri,
- enerji verimliliği sağlayan mutfak ekipmanları,
- gıda israfını minimize eden porsiyon kontrolü,
- geri dönüştürülebilir servis malzemeleri,
- kompost ve biyogaz uygulamalarıyla atık yönetimi gibi pratikleri kapsar.

Türkiye’de bu modelin öncül örnekleri, Ege ve Kapadokya bölgelerinde görülmektedir. Örneğin Ayvalık’ta “Yeşil Mutfagım” girişimi, restoranların menülerini karbon ayak izi hesaplamalarına göre düzenlemesini sağlamıştır. Benzer biçimde Kapadokya’da bazı wellness otelleri, menülerindeki her yemeğin “karbon eşdeğerini” menü kartlarında belirtmeye başlamıştır. Bu tür uygulamalar, sağlık turizmi deneyimine çevresel farkındalık boyutu kazandırmakta, turisti etik tüketici hâline getirmektedir.

Sıfır Atık ve Dairesel Gastronomi Yaklaşımı

“Sıfır atık mutfaklar”, sürdürülebilir gastronominin temel yapı taşlarından biridir. Bu yaklaşımda gıda atıkları minimuma indirilir, artan ürünler yeniden değerlendirilir, atıklar biyolojik döngülere geri kazandırılır (Circular Economy Model, Ellen MacArthur Foundation, 2020). Örneğin sebze kabuklarının fermente edilerek sirke üretiminde, meyve posalarının enerji barı veya kozmetik hammaddesi olarak kullanılmasında olduğu gibi.

Türkiye’de özellikle kaplıca mutfakları ve sağlık otellerinde bu yaklaşımın yaygınlaştırılması hem maliyetleri azaltacak hem de sağlık turizmi tesislerinin “yeşil sertifikasyon” almalarını kolaylaştıracaktır. Çünkü Avrupa Birliği’nin 2025 itibarıyla yürürlüğe girecek “Green Hospitality Standards” kılavuzu, turizm tesislerinin gıda atıklarını %50 oranında azaltmasını zorunlu kılmaktadır (EU Directive, 2021). Bu bağlamda “dairesele gastronomi” kavramı da önem kazanmaktadır. Dairesel gastronomi, üretim–tüketim–geri dönüşüm döngüsünün tam kapalı sistemle işletilmesini öngörür. Türkiye’nin yerel mutfak geleneğinde zaten “artık yemeği değerlendirme” kültürü güçlüdür; örneğin ekmekten papara, sebze saplarından dolma harcı yapılması gibi. Bu pratiklerin modern sıfır atık felsefesiyle yeniden yorumlanması hem kültürel hem ekolojik açıdan model oluşturabilir.

Nutrigenetik ve Dijital Sağlık Turizmi Entegrasyonu

Sağlık ve gastronomi turizminin geleceğinde kişiselleştirilmiş beslenme kavramı ön plana çıkmaktadır.

Beslenme bilimi, artık yalnızca kalori veya makro besin hesaplamalarına değil, bireyin genetik yapısına dayalı nutrigenetik analizlere yönelmektedir (Corella & Ordovás, 2018). Bu yaklaşım, “herkese aynı diyet” anlayışını terk ederek, genetik varyasyonlara uygun beslenme reçeteleri geliştirilmesini sağlar. Gelecekte sağlık turizmi tesisleri, misafirlerine genetik profiline göre tasarlanmış menüler sunabilecek; örneğin kolesterol metabolizması yavaş olan birey için antioksidan yoğunluğu artırılmış, probiyotik destekli bir menü hazırlanabilecektir. Bu sistem, biyoteknoloji ile gastronominin kesiştiği yeni bir alan yaratmaktadır. Ayrıca dijital teknolojilerin gelişmesiyle, sağlık turizmi ve gastronomi deneyimi mobil uygulamalar üzerinden izlenebilir hâle gelmiştir. Akıllı bileklikler, kan şekeri ve kalp ritmini ölçen sensörler, “besin-algı haritaları” çıkararak kişiye özel menü planlaması yapılmasına olanak tanımaktadır. Bu durum, sağlık turizminin fiziksel bir mekânla sınırlı kalmayıp dijital destekli bir ekosisteme dönüşeceğini göstermektedir.

Sosyo-Ekolojik Boyut: Yerel Üretici ve Toplum Sağlığı

Sürdürülebilir sağlık turizmi yalnızca bireysel değil, toplumsal sağlık hedefleriyle de ilişkilidir.

Yerel üreticilerin turizm zincirine dâhil edilmesi hem ekonomik refahı artırır hem de toplumsal dayanıklılığı güçlendirir. Örneğin Ege bölgesindeki organik çiftliklerin wellness otellerine doğrudan ürün sağlaması, kırsal kesimde yaşam kalitesini yükseltirken aynı zamanda karbon salımını da azaltmaktadır. Ayrıca toplum temelli projeler —örneğin “Köy Sofraları Sağlık Rotaları”, “Kadın Kooperatifleriyle Şifa Atölyeleri”— gastro-turizmin sosyal sürdürülebilirlik boyutunu temsil eder. Bu tür uygulamalar, turisti yalnızca tüketici değil, katılımcı bir öğrenen hâline getirir. Dolayısıyla sürdürülebilir sağlık turizmi, ekonomik olduğu kadar etik bir dönüşüm projesi niteliği taşır.

2030 Sonrası İçin “Holistik Turizm” Vizyonu

Birleşmiş Milletler’in 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG’ler) doğrultusunda turizmin geleceği, çevre ve sağlık politikalarının kesişiminde şekillenmektedir. Bu hedeflerle uyumlu bir model olarak holistik turizm, yalnızca bedensel şifa değil, aynı zamanda zihinsel, ruhsal ve ekolojik dengeyi de gözeten bir yaşam yaklaşımıdır.

Holistik turizmde:

- Yemeğin kaynağına saygı duyulur,
- Atıklar yeniden yaşam döngüsüne kazandırılır,
- Birey ile doğa arasındaki ilişki “şifa ortaklığı” temelinde yeniden tanımlanır.

Türkiye, tarihsel “şifa gelenekleri”, bitkisel tıp birikimi, kadim mutfak kültürü ve biyolojik çeşitliliğiyle bu modelin uygulanabileceği öncü ülkelerden biridir.

“Anadolu’nun Şifa Sofraları” temalı bir ulusal strateji hem sürdürülebilirlik hem sağlık diplomasisi açısından güçlü bir örnek teşkil edebilir. Böyle bir vizyon, sağlık turizmini endüstriyel tedavi modelinden kültürel iyileşme modeline dönüştürür. Yani turizm artık bir “tatil” değil, doğayla yeniden bağ kurma deneyimi hâline gelir.

Değerlendirme

Sürdürülebilirlik, gastro-turizmin sağlık turizmine entegrasyonunda yalnızca etik bir zorunluluk değil, aynı zamanda rekabet avantajıdır.

Dünyada sağlık turizmi destinasyonları arasındaki fark, artık yalnızca hizmet kalitesinde değil, çevresel ve kültürel duyarlılık düzeyinde belirlenmektedir. Türkiye'nin sahip olduğu ekolojik çeşitlilik, yerel üretim ağları ve güçlü mutfak mirası, bu dönüşümün doğal zeminini oluşturur.

Dolayısıyla geleceğin sağlık turizmi stratejileri, “sürdürülebilir sofrası” ilkesini temel alan bir kalkınma modeli üzerine kurulmalıdır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Genel Değerlendirme

Bu çalışma, gastro-turizmin sağlık turizmiyle bütünleşmesini disiplinler arası bir perspektiften ele almış ve bu iki alanın birbirini tamamlayan, hatta birbirini güçlendiren yapılar olduğunu ortaya koymuştur.

Gastro-turizm yalnızca damak tadına hitap eden bir seyahat biçimi değil; sağlıklı yaşam, kültürel miras ve ekolojik farkındalık temelli bir yaşam deneyimidir. Benzer biçimde sağlık turizmi de, artık yalnızca tıbbi müdahalelere dayalı bir sistem değil, bireyin biyopsikososyal bütünlüğünü destekleyen bir iyileşme süreci hâline gelmiştir.

Araştırma bulguları, bu iki alanın kesişiminde ortaya çıkan sinerjinin dört temel boyutta açıklanabileceğini göstermektedir:

1. **Biyolojik Boyut:** Fonksiyonel gıdalar, dengeli diyetler ve doğal içerikler sayesinde bireyin metabolik ve fizyolojik sağlığı güçlenir.
2. **Psikososyal Boyut:** Yemeğin paylaşım ve deneyim odaklı niteliği, ruhsal denge ve sosyal bağları kuvvetlendirir.
3. **Kültürel Boyut:** Yerel mutfaklar hem toplumsal kimliğin aktarım aracıdır hem de sağlık davranışlarını kültürel hafızayla bütünleştirir.
4. **Ekolojik Boyut:** Mevsimsel, yerel ve sıfır atık odaklı üretim biçimleri, çevresel sürdürülebilirliği güçlendirir.

Dolayısıyla gastro-turizm ve sağlık turizmi birlikte ele alındığında, yalnızca ekonomik getirisi yüksek bir sektör değil, aynı zamanda insan-doğa-kültür dengesini onaran bir yaşam modeli ortaya çıkar. Bu durum, Türkiye gibi zengin coğrafi ve kültürel çeşitliliğe sahip ülkeler için stratejik bir fırsattır.

Türkiye İçin Stratejik Çıkarımlar

Türkiye, sağlık turizmi alanında küresel rekabet gücü yüksek ülkelere biridir; ancak gastronomi unsurlarını sistematik biçimde bu yapıya entegre etme süreci henüz erken aşamada. Çalışmanın bulguları ışığında Türkiye'nin politika ve uygulama düzeyinde şu stratejik adımları atması önerilmektedir:

- **Ulusal “Gastro-Sağlık Turizmi Strateji Belgesi” hazırlanmalıdır.**

Bu belge, sağlık turizmi, gastronomi ve sürdürülebilirlik politikalarını ortak çerçevede birleştirmeli; termal merkezler, wellness tesisleri ve gastronomi rotaları arasında entegrasyon sağlamalıdır.

- **Eğitim ve sertifikasyon programları oluşturulmalıdır.**

“Şef–diyetisyen–doktor” modelini uygulayabilecek insan kaynağının yetiştirilmesi için Gastro-Sağlık Akademileri kurulmalı; turizm fakülteleri ile beslenme ve diyetetik bölümleri arasında ortak müfredatlar geliştirilmelidir.

- **Yeşil ve sürdürülebilir tesis standartları getirilmelidir.**

Termal ve sağlık tesislerinde “Sıfır Atık Mutfak”, “Yerel Ürün Kullanım Oranı” ve “Karbon Ayak İzi Yönetimi” kriterleri ölçülmeli; bu göstergelere göre Yeşil Sertifikasyon Programı uygulanmalıdır.

- **Yerel üretici ağları güçlendirilmelidir.**

Köy kooperatifleri, kadın üretici birlikleri ve organik çiftlikler, sağlık turizmi destinasyonlarının tedarik zincirine dahil edilmelidir. Bu uygulama hem kırsal kalkınmayı destekler hem de destinasyonların özgünlüğünü artırır.

- **Bilimsel Ar-Ge ve dijital dönüşüm desteklenmelidir.**

Nutrigenetik temelli beslenme programları, mobil sağlık takibi ve dijital menü planlama sistemleri sağlık turizmi tesislerine entegre edilmelidir. Bu dönüşüm, Türkiye’yi “biyoteknoloji tabanlı sağlık gastronomisi” alanında öncü ülke konumuna getirebilir.

- **Uluslararası tanıtım kampanyaları oluşturulmalıdır.**

“Healing by Taste – Taste by Nature” veya “From Anatolia to Health” temalı küresel tanıtımlar, Türkiye’nin hem kültürel hem de sağlık odaklı marka değerini güçlendirecektir.

Akademik ve Sektörel Öneriler

Akademik düzeyde, üniversiteler sağlık turizmi, gastronomi, antropoloji ve sürdürülebilirlik alanlarında ortak yüksek lisans programları başlatmalıdır. “Gastro-Wellness Management” gibi disiplinler arası alanlar, bu bütünleşmenin akademik altyapısını güçlendirebilir.

Sektörel düzeyde, sağlık turizmi tesisleri gastronomik menülerini sadece kalori bazlı değil, biyokimyasal ve kültürel değerlerle yeniden tanımlamalıdır. Menü planlamalarında “yerel gıda izi” ve “besin biyoçeşitliliği” kriterleri kullanılmalıdır.

Toplumsal düzeyde, bireylerin sağlıklı beslenme farkındalığı artırılmalı; bu amaçla sağlık bakanlıkları, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları iş birliğiyle “Şifa Sofraları” ulusal kampanyası başlatılabilir.

Geleceğe Dair Perspektif

Gastro-turizmin sağlık turizmiyle birleşmesi, yalnızca yeni bir sektör değil, insan ve doğa arasındaki kaybolan dengeyi yeniden kuran bir etik sistem sunar. Bu sistemde her yemek, hem bir tedavi hem de bir kültürel mesajdır; her destinasyon, hem bir iyileşme alanı hem de bir öğrenme mekânıdır.

Türkiye’nin “şifalı mutfak” mirası, bu dönüşümün doğal zeminini oluşturur. Anadolu’nun binlerce yıllık sağlık bilgisini modern bilimle birleştiren bir strateji, ülkeyi yalnızca turistik değil, kültürel ve ekolojik lider hâline getirebilir. Sonuç olarak gastro-turizm, sağlık turizminin tamamlayıcısı değil, kalbidir. Çünkü insan, şifayı çoğu zaman ilaçta değil, doğanın sunduğu sofrada bulur. Bu nedenle geleceğin sağlık turizmi vizyonu, “Bir Lokma Kültür, Bir Kaşık Sağlık” ilkesiyle özetlenebilir.

KAYNAKÇA

- Bessière, J. (2013). Innovation and tradition in the gastronomy heritage: The success of culinary tourism. *Anthropology of Food*, (8), 1–15.
- Corella, D., & Ordovás, J. M. (2018). *How does nutrigenetics contribute to precision nutrition?* *Nature Reviews Genetics*, 19(1), 11–20. <https://doi.org/10.1038/nrg.2017.91>
- Counihan, C., & Van Esterik, P. (2012). *Food and Culture: A Reader* (3rd ed.). New York: Routledge.
- Diplock, A. T., Aggett, P. J., Ashwell, M., Bornet, F., Fern, E. B., & Roberfroid, M. B. (1999). *Scientific concepts of functional foods in Europe: Consensus document. British Journal of Nutrition*, 81(S1), S1–S27.
- Ellen MacArthur Foundation. (2020). *The circular economy in food systems*. London: EMF Publications.
- Erfurt-Cooper, P., & Cooper, M. (2009). *Health and Wellness Tourism: Spas and Hot Springs*. Bristol: Channel View Publications.
- Everett, S., & Slocum, S. L. (2013). *Food and tourism: An effective partnership? A UK-based review. Journal of Sustainable Tourism*, 21(6), 789–809.

- European Union Directive. (2021). *Green Hospitality Standards 2025: Circular economy and food waste reduction in tourism facilities*. Brussels: European Commission.
- FAO. (2019). *Sustainable Gastronomy and Food Systems Report*. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations.
- Hall, C. M., & Sharples, L. (2003). *The consumption of experiences or the experience of consumption? An introduction to the tourism of taste*. In C. M. Hall, L. Sharples, R. Mitchell, N. Macionis & B. Cambourne (Eds.), *Food Tourism Around the World* (pp. 1–24). Oxford: Butterworth-Heinemann.
- IPCC. (2022). *Climate Change 2022: Mitigation of Climate Change*. Geneva: Intergovernmental Panel on Climate Change.
- Kearney, M., & Buchanan, R. (2019). *Culinary therapy: The psychological benefits of cooking in tourism and health contexts*. *Tourism & Well-being Journal*, 8(2), 122–136.
- Kim, Y. G., Eves, A., & Scarles, C. (2009). *Building a model of local food consumption on trips and holidays: A grounded theory approach*. *International Journal of Hospitality Management*, 28(3), 423–431.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2022). *Türkiye Gastronomi Turizmi Raporu*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Lehto, X. Y., Brown, S., Chen, Y., & Morrison, A. M. (2015). *Wellness tourism: Food as a source of health and pleasure*. *Tourism Review International*, 19(2), 123–137.
- Long, L. M. (1998). *Culinary tourism: A folkloristic perspective on eating and otherness*. *Southern Folklore*, 55(3), 181–204.
- Mason, M. C., & Paggiaro, A. (2012). *Investigating the role of festivalscape in culinary tourism: The case of food and wine events*. *Tourism Management*, 33(6), 1329–1336.
- Özyaral, O. (2024). *Gastro-turizmin sağlık turizmine entegrasyonu: Fonksiyonel gıdalar ve sürdürülebilir beslenme modelleri*. *Anadolu Sağlık ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 45–61.
- Ritchie, J. R. B., & Hudson, S. (2009). *Understanding and meeting the challenges of consumer/tourist experience research*. *International Journal of Tourism Research*, 11(2), 111–126.
- Sims, R. (2009). *Food, place and authenticity: Local food and the sustainable tourism experience*. *Journal of Sustainable Tourism*, 17(3), 321–336.
- Smith, M., & Puczkó, L. (2014). *Health, Tourism and Hospitality: Spas, Wellness and Medical Travel* (2nd ed.). London: Routledge.
- TÜBİTAK. (2022). *Türkiye'nin Biyoçeşitlilik Haritası ve Ekolojik Potansiyeli Raporu*. Ankara: TÜBİTAK MAM Yayınları.
- Türkiye Sağlık Turizmi Geliştirme Ajansı. (2023). *Sağlık Turizmi 2023 Strateji Belgesi ve Eylem Planı*. Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı.
- UNWTO. (2022). *Gastronomy Tourism Guidelines and Recommendations*. Madrid: United Nations World Tourism Organization.
- UNESCO. (2010). *Mediterranean Diet as an Intangible Cultural Heritage of Humanity*. Paris: UNESCO Publications.
- UNESCO. (2015). *Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage: Implementation Report*. Paris: UNESCO.

- UNEP. (2021). *Sustainable Tourism and Climate Action Framework*. Nairobi: United Nations Environment Programme.
- WHO. (2018). *Health and Wellness Tourism: Policy Framework for Member States*. Geneva: World Health Organization.
- WHO. (2019). *Nutrition and Well-being Report 2019: Integrating food systems and health tourism*. Geneva: World Health Organization.
- Yılmaz, F. (2022). *Ege Bölgesi'nde yavaş gıda hareketinin sağlık turizmi potansiyeli üzerine bir inceleme*. *Ege Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 85–102.

EXTENDED ABSTRACT

The concept of tourism has undergone a remarkable transformation from being an act of leisure to a comprehensive pursuit of well-being, self-renewal, and sustainability. Within this shift, gastro-tourism has emerged as a crucial component of health tourism, reflecting not only cultural identity but also a commitment to healthy living and ecological responsibility. This paper examines the multidimensional relationship between gastro-tourism and health tourism, using Turkey as a case study due to its rich gastronomic heritage and extensive thermal resources.

The research employs a qualitative literature-based methodology, synthesizing international reports from the UNWTO, WHO, UNESCO, FAO, and national documents such as Turkey's "Health Tourism Strategy 2023" and the "Gastronomy Tourism Report" of the Ministry of Culture and Tourism. Academic studies focusing on functional foods, sustainable diets, and thermal wellness practices were also reviewed to construct a holistic framework for integrating gastronomy into health tourism.

Findings reveal that gastro-tourism serves not only as a complementary activity but as a therapeutic and preventive dimension of health tourism. Through the integration of functional foods, slow food principles, and nutrigenetic approaches, the sector offers experiences that enhance physical, psychological, and cultural well-being. The "chef–dietitian–physician" model implemented in several Turkish thermal centers illustrates how culinary practices can be personalized based on health profiles, transforming the act of eating into a therapeutic ritual.

From a sustainability perspective, eco-gastronomy and zero-waste kitchen models have become indispensable for the future of health tourism. Practices such as local sourcing, seasonal menu planning, and food waste recycling contribute to both environmental protection and the reduction of carbon emissions. The adoption of green certification systems and digital food monitoring platforms is predicted to further align the sector with global sustainability goals, including the UN Sustainable Development Goals (SDGs) for 2030.

Turkey's regional diversity positions it as a model for integrating health and gastronomy within a single tourism strategy. The coexistence of the Mediterranean diet, a UNESCO-recognized intangible heritage, with a network of thermal centers, creates a unique foundation for "healing through taste." However, challenges such as the lack of standardized health menus, limited interdisciplinary education, and insufficient branding efforts remain barriers to full integration.

The study concludes that gastro-tourism should not be seen as a peripheral experience but as the heart of health tourism. It strengthens destination identity, encourages sustainable practices, and supports the prevention-oriented healthcare model. Policy recommendations include developing a National Gastro-Health Tourism Strategy, establishing interdisciplinary education programs, and implementing "Green Gastronomy Certification" standards for thermal and wellness facilities.

Ultimately, the fusion of gastronomy and health tourism represents a holistic vision of well-being—one that unites human health, cultural continuity, and ecological balance. Turkey, with its ancestral healing traditions and gastronomic richness, holds the potential to lead this transformation globally, offering the world not only a destination but a philosophy:

"Healing by Taste, Living by Nature."

Journal of Social, Economic and Politics Researches

Journal Homepage: <https://jsepr.org/>

YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ SÜREKLİ DENETİM SİSTEMLERİNİN BAĞIMSIZ DENETİM AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ayşe ÖKDEM¹

Özet

Bu çalışma, yapay zekâ destekli sürekli denetim sistemlerinin bağımsız denetim süreçleri üzerindeki etkilerini kapsamlı bir literatür incelemesi çerçevesinde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Son yıllarda dijital dönüşüm, büyük veri analitiği ve yapay zekâ teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, muhasebe ve denetim alanlarında köklü değişimlere yol açmıştır. Özellikle denetim faaliyetlerinin dönemsel yapıdan çıkarak gerçek zamanlı izleme ve değerlendirme imkânı sunan sürekli denetim yaklaşımı, yapay zekâ teknolojileri ile birleşerek denetim mesleğinde yeni bir paradigma oluşturmuştur.

Çalışmada, yapay zekâ tabanlı sistemlerin bağımsız denetim süreçlerinde özellikle veri analizi, hata ve hile tespiti, risk değerlendirmesi ve iç kontrol mekanizmalarının izlenmesi gibi alanlarda önemli katkılar sağladığı ortaya konulmuştur. Bu teknolojiler sayesinde denetçiler, büyük hacimli verileri daha kısa sürede analiz edebilmekte ve örnekleme yerine tüm veri seti üzerinden değerlendirme yapabilmektedir. Böylece denetim kalitesinin arttığı ve denetim süreçlerinin daha etkin hâle geldiği görülmektedir.

Bununla birlikte yapay zekâ destekli sürekli denetim sistemlerinin bazı önemli sınırlılıkları da bulunmaktadır. Algoritmik şeffaflık eksikliği, veri güvenliği sorunları, etik riskler ve denetçi mesleki şüpheciliği üzerindeki olası etkiler bu sınırlılıklar arasında yer almaktadır. Ayrıca mevcut düzenleyici çerçevenin bu teknolojik dönüşüme tam olarak uyum sağlayamaması, uygulama sürecinde bazı belirsizlikler yaratmaktadır.

Genel olarak çalışma, yapay zekâ destekli sürekli denetim sistemlerinin bağımsız denetimi daha veri odaklı, hızlı ve kapsamlı bir yapıya dönüştürdüğünü; ancak bu dönüşümün insan muhakemesi, etik ilkeler ve düzenleyici mekanizmalar ile desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yapay zekâ, sürekli denetim, bağımsız denetim, dijital dönüşüm, denetim kalitesi

JEL Kodları: M40, M42, M49

¹ Bilim Uzmanı, Ankara, Türkiye; a.okdem06@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2136-7496

AN EVALUATION OF AI-ENABLED CONTINUOUS MONITORING SYSTEMS FROM AN INDEPENDENT AUDIT PERSPECTIVE

Abstract

This study aims to evaluate the impact of AI-powered continuous monitoring systems on independent audit processes within the framework of a comprehensive literature review. In recent years, rapid advancements in digital transformation, big data analytics, and AI technologies have led to profound changes in the fields of accounting and auditing. In particular, the continuous audit approach-which moves away from periodic structures to offer real-time monitoring and evaluation-has, when combined with AI technologies, established a new paradigm in the audit profession.

The study demonstrates that AI-based systems make significant contributions to independent audit processes, particularly in areas such as data analysis, detection of errors and fraud, risk assessment, and monitoring of internal control mechanisms. Thanks to these technologies, auditors can analyze large volumes of data in a shorter time and perform evaluations based on the entire dataset rather than sampling. Consequently, audit quality has improved, and audit processes have become more efficient.

However, AI-enabled continuous audit systems also have some significant limitations. These include a lack of algorithmic transparency, data security issues, ethical risks, and potential impacts on auditors' professional skepticism. Additionally, the current regulatory framework's inability to fully adapt to this technological transformation creates some uncertainties during implementation.

Overall, the study demonstrates that AI-supported continuous audit systems transform independent auditing into a more data-driven, faster, and comprehensive structure; however, it also highlights that this transformation must be supported by human judgment, ethical principles, and regulatory mechanisms.

Key Words: Artificial intelligence, continuous audit, independent audit, digital transformation, audit quality

JEL Codes: M40, M42, M49

GİRİŞ

Dijital dönüşüm süreciyle birlikte işletmelerin muhasebe bilgi sistemleri ve finansal raporlama süreçleri önemli ölçüde değişim göstermiştir. Büyük veri, bulut bilişim, nesnelerin interneti ve yapay zekâ teknolojilerindeki gelişmeler; işletmelerin veri üretim kapasitesini artırırken, denetim süreçlerinin daha karmaşık bir yapıya dönüşmesine neden olmuştur. Geleneksel bağımsız denetim uygulamalarında denetçiler çoğunlukla belirli dönemlere ait finansal verileri örnekleme yöntemiyle incelemekteyken, günümüz dijital işletme yapıları gerçek zamanlı veri analizi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu durum, sürekli denetim sistemlerinin önem kazanmasına yol açmıştır. Sürekli denetim, finansal işlemlerin ve kontrol süreçlerinin eş zamanlı olarak izlenmesini sağlayan teknoloji temelli bir denetim yaklaşımıdır (Minkinen et al., 2022).

Yapay zekâ teknolojilerindeki gelişmeler, sürekli denetim sistemlerinin daha etkin, hızlı ve öngörücü bir yapıya dönüşmesine katkı sağlamaktadır. Özellikle makine öğrenmesi, doğal dil işleme ve derin öğrenme gibi yapay zekâ teknikleri; büyük hacimli finansal verilerin analiz edilmesi, olağan dışı işlem örüntülerinin belirlenmesi ve riskli alanların otomatik olarak tespit edilmesi süreçlerinde önemli avantajlar sunmaktadır. Bu teknolojiler sayesinde denetim süreçlerinde manuel işlemlerin azaltılması, hata oranlarının düşürülmesi ve denetim kapsamının genişletilmesi mümkün hâle gelmektedir (Nguyen, 2025). Ayrıca yapay zekâ destekli sistemler, denetçilerin rutin işlemler yerine profesyonel muhakeme gerektiren alanlara daha fazla odaklanmasına imkân tanımaktadır.

Bağımsız denetim açısından değerlendirildiğinde yapay zekâ destekli sürekli denetim sistemleri; denetim kalitesinin artırılması, denetim riskinin azaltılması ve denetim süreçlerinin daha düşük maliyetle yürütülmesi bakımından önemli fırsatlar sunmaktadır. Özellikle finansal tablolarda yer alan olağan dışı hareketlerin anlık olarak belirlenebilmesi, hata ve hilelerin erken aşamada tespit edilmesini kolaylaştırmaktadır. Schreyer et al., (2022), yapay zekâ tabanlı sürekli öğrenme modellerinin muhasebe anomalilerini geleneksel yöntemlere göre daha başarılı şekilde tespit edebildiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda yapay zekâ destekli denetim sistemleri, bağımsız denetim süreçlerinde risk odaklı yaklaşımın güçlenmesine katkı sağlamaktadır.

Diğer taraftan yapay zekâ destekli sürekli denetim sistemlerinin bağımsız denetim süreçlerine entegrasyonu bazı etik, hukuki ve mesleki sorunları da beraberinde getirmektedir. Yapay zekâ algoritmalarının karar alma süreçlerinin tam anlamıyla açıklanamaması, algoritmik yanlılık riski, veri güvenliği sorunları ve denetçi bağımsızlığı üzerindeki olası etkiler literatürde sıklıkla tartışılan konular arasında yer almaktadır. Abdullah, et al., (2025), yapay zekâ uygulamalarının denetim süreçlerinde etkinlik sağlamakla birlikte etik yönetim mekanizmalarının güçlendirilmesini zorunlu kıldığını belirtmektedir. Özellikle bağımsız denetimde mesleki şüphecilik ve profesyonel muhakeme gibi insan unsuruna dayalı unsurların tamamen otomatik sistemlerle ikame edilmesinin mümkün olmadığı ifade edilmektedir.

Sürekli denetim sistemlerinin yapay zekâ ile entegrasyonu, aynı zamanda bağımsız denetim mesleğinin gelecekteki yapısını da değiştirmektedir. Denetim firmalarının dijital dönüşüm süreçlerine uyum sağlayabilmesi için teknolojik altyapı yatırımlarını artırmaları ve denetçilerin veri analitiği, algoritmik denetim ve yapay zekâ okuryazarlığı konularında yeni yetkinlikler kazanmaları gerekmektedir. Waltersdorfer et al., (2024), geleceğin denetim sistemlerinde sürekli yapay zekâ denetimi yaklaşımının standart bir uygulama hâline gelebileceğini ifade etmektedir. Bu durum, uluslararası denetim standartlarının ve düzenleyici çerçevenin de yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Bu çalışma, yapay zekâ destekli sürekli denetim sistemlerinin bağımsız denetim açısından değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Çalışmada öncelikle sürekli denetim ve yapay zekâ kavramları teorik açıdan ele alınmakta, ardından yapay zekâ teknolojilerinin bağımsız denetim süreçlerine etkileri incelenmektedir. Ayrıca yapay zekâ destekli sürekli denetim sistemlerinin denetim kalitesi, denetçi bağımsızlığı, etik sorunlar ve düzenleyici yapı üzerindeki etkileri literatür çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu yönüyle çalışmanın, bağımsız denetim alanındaki dijital dönüşüm sürecine ilişkin

literatüre katkı sağlaması ve gelecekte gerçekleştirilecek akademik çalışmalara teorik bir temel oluşturması beklenmektedir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Yapay Zekâ Kavramı ve Gelişimi

Yapay zekâ, insan zekâsına özgü öğrenme, problem çözme, muhakeme yürütme, karar verme ve dil işleme gibi bilişsel süreçlerin bilgisayar sistemleri aracılığıyla gerçekleştirilmesini ifade eden disiplinler arası bir teknolojik alandır. Son yıllarda özellikle büyük veri, bulut bilişim, nesnelerin interneti ve yüksek işlem kapasitesine sahip algoritmaların gelişmesiyle birlikte yapay zekâ uygulamaları işletmelerin finansal süreçlerinde yaygın biçimde kullanılmaya başlanmıştır. Muhasebe ve denetim alanında yapay zekâ uygulamalarının temel amacı; veri işleme kapasitesini artırmak, hata oranlarını azaltmak ve karar alma süreçlerini daha etkin hâle getirmektir (Rikhardsson ve Yigitbasioglu, 2018).

Yapay zekâ sistemleri genel olarak makine öğrenmesi, derin öğrenme, uzman sistemler ve doğal dil işleme teknolojilerinden oluşmaktadır. Makine öğrenmesi, sistemlerin geçmiş verilerden öğrenerek gelecekteki olaylara ilişkin tahminlerde bulunmasını sağlamaktadır. Derin öğrenme ise karmaşık veri örüntülerini analiz ederek özellikle büyük veri setlerinde yüksek doğruluk düzeyi sunmaktadır. Doğal dil işleme teknolojileri ise sözleşmeler, denetim raporları ve finansal dipnotlar gibi yapılandırılmamış verilerin analiz edilmesine olanak sağlamaktadır (Issa et al., 2016).

Muhasebe ve bağımsız denetim alanında yapay zekâ kullanımının artmasında dijital veri hacmindeki hızlı yükseliş etkili olmuştur. Geleneksel denetim yöntemleri çoğunlukla örnekleme esasına dayanırken, yapay zekâ destekli sistemler tüm veri setlerini analiz edebilmekte ve olağan dışı işlem örüntülerini belirleyebilmektedir. Böylece denetim süreçlerinde hata ve hile riskinin daha erken aşamada tespit edilmesi mümkün hâle gelmektedir (Kokina ve Davenport, 2017). Bununla birlikte yapay zekâ yalnızca operasyonel süreçleri hızlandıran bir teknoloji değil, aynı zamanda denetçilerin profesyonel muhakeme süreçlerini destekleyen stratejik bir araç olarak değerlendirilmektedir.

Yapay zekâ uygulamalarının bağımsız denetimde kullanım alanları arasında finansal tablo analizi, hile denetimi, risk değerlendirmesi, iç kontrol sistemlerinin incelenmesi ve sürekli izleme süreçleri yer almaktadır. Özellikle büyük ölçekli işletmelerde milyonlarca finansal işlem kısa sürede analiz edilebilmekte ve insan gözünden kaçabilecek riskler algoritmalar aracılığıyla belirlenebilmektedir. Ancak yapay zekâ uygulamalarının yaygınlaşması; veri güvenliği, etik sorunlar, algoritmik yanlılık ve denetçi bağımsızlığı gibi yeni tartışmaları da beraberinde getirmektedir (Appelbaum et al., 2017).

Sürekli Denetim Kavramı

Sürekli denetim, finansal işlemlerin ve iç kontrol süreçlerinin bilgi teknolojileri aracılığıyla gerçek zamanlı veya gerçek zamana yakın biçimde sürekli olarak izlenmesini ifade etmektedir. Geleneksel bağımsız denetim uygulamalarında denetim faaliyetleri belirli dönemler sonunda gerçekleştirilirken, sürekli denetim yaklaşımı anlık veri analizi sayesinde proaktif bir denetim anlayışı sunmaktadır. Bu yaklaşım, işletmelerin hızla dijitalleşen finansal yapılarında risklerin daha erken belirlenmesine katkı sağlamaktadır (Vasarhelyi et al., 2010).

Sürekli denetim sistemlerinin temel bileşenleri; otomatik veri toplama, sürekli veri analitiği, risk değerlendirme mekanizmaları ve otomatik raporlama süreçlerinden oluşmaktadır. Bu sistemler sayesinde denetçiler işletme faaliyetlerini eş zamanlı izleyebilmekte ve olağan dışı işlemleri anında tespit edebilmektedir. Özellikle yüksek işlem hacmine sahip işletmelerde sürekli denetim uygulamaları hata ve usulsüzlüklerin erken aşamada belirlenmesi bakımından önemli avantajlar sunmaktadır (Alles et al., 2018).

Sürekli denetim yaklaşımının ortaya çıkmasında işletmelerin dijitalleşmesi ve elektronik veri işleme sistemlerinin yaygınlaşması etkili olmuştur. Günümüzde işletmelerin finansal işlemleri büyük ölçüde dijital

sistemler üzerinden yürütülmektedir. Bu durum, denetim faaliyetlerinin de manuel süreçlerden teknoloji odaklı sistemlere dönüşmesini zorunlu hâle getirmiştir. Sürekli denetim sayesinde finansal raporların güvenilirliği artırılmakta, denetim maliyetleri azaltılmakta ve denetim süreçlerinin etkinliği yükselmektedir (Chan ve Vasarhelyi, 2011).

Bununla birlikte sürekli denetim sistemlerinin uygulanması çeşitli teknik ve organizasyonel sorunları da beraberinde getirmektedir. Özellikle bilgi sistemlerinin entegrasyonu, veri güvenliği, yüksek teknoloji maliyetleri ve uzman personel ihtiyacı önemli sorun alanları arasında yer almaktadır. Ayrıca sürekli denetim süreçlerinde kullanılan algoritmaların güvenilirliği ve doğruluğu da bağımsız denetimin kalitesi açısından kritik önem taşımaktadır.

Bağımsız Denetimde Dijital Dönüşüm

Dijital dönüşüm, işletmelerin değer yaratma süreçlerinde bilgi teknolojilerini stratejik bir unsur olarak kullanmalarını ifade etmektedir. Dijital dönüşüm süreci muhasebe ve bağımsız denetim mesleğini de önemli ölçüde etkilemiştir. Özellikle büyük veri analitiği, robotik süreç otomasyonu, blokzincir ve yapay zekâ teknolojileri bağımsız denetim süreçlerinin yeniden şekillenmesine neden olmuştur (Lombardi et al., 2021).

Geleneksel denetim yaklaşımında denetçiler belirli örneklemeler üzerinden inceleme yaparken, dijital denetim uygulamalarında tüm işlem verileri analiz edilebilmektedir. Bu durum denetim riskinin azalmasına ve denetim kalitesinin artmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca dijital teknolojiler sayesinde denetim raporlarının hazırlanma süresi kısaltmakta ve denetim süreçleri daha düşük maliyetle gerçekleştirilebilmektedir (Rozario ve Vasarhelyi, 2018).

Dijital dönüşüm süreci, denetçilerin sahip olması gereken mesleki yetkinlikleri de değiştirmektedir. Günümüzde bağımsız denetçilerin yalnızca muhasebe ve finans bilgisine değil, aynı zamanda veri analitiği, algoritma yönetimi ve bilgi teknolojileri alanlarında da yetkin olmaları beklenmektedir. Bu durum, denetim mesleğinde teknoloji okuryazarlığının önemini artırmaktadır (Sutton et al., 2016).

Ancak dijital dönüşüm süreci bazı riskleri de beraberinde getirmektedir. Özellikle siber güvenlik tehditleri, veri gizliliği sorunları ve yapay zekâ sistemlerinin açıklanabilirlik problemi bağımsız denetim açısından önemli risk alanları oluşturmaktadır. Ayrıca algoritmaların karar alma süreçlerinde şeffaf olmaması, denetim sonuçlarının güvenilirliği konusunda çeşitli tartışmalara yol açmaktadır (Munoko et al., 2020).

Yapay Zekâ Destekli Sürekli Denetim Sistemleri

Yapay zekâ destekli sürekli denetim sistemleri, sürekli denetim süreçlerinin yapay zekâ algoritmalarıyla bütünleştirilmesi sonucu ortaya çıkan dijital denetim modelleridir. Bu sistemlerde makine öğrenmesi algoritmaları kullanılarak finansal veriler sürekli biçimde analiz edilmekte ve riskli işlemler otomatik olarak belirlenmektedir. Böylece denetçiler, olağan dışı işlem örüntülerini daha hızlı tespit edebilmekte ve risk odaklı denetim yaklaşımını daha etkin şekilde uygulayabilmektedir (Issa et al., 2016).

Yapay zekâ destekli sürekli denetim sistemlerinin en önemli avantajlarından biri, büyük hacimli verilerin çok kısa sürede analiz edilebilmesidir. Geleneksel denetim yöntemlerinde manuel süreçler nedeniyle zaman kaybı yaşanırken, yapay zekâ sistemleri milyonlarca işlemi saniyeler içerisinde değerlendirebilmektedir. Bu durum, denetim süreçlerinde zaman ve maliyet avantajı sağlamaktadır (Kokina ve Davenport, 2017).

Bu sistemler aynı zamanda denetim kalitesinin artırılmasına da katkı sağlamaktadır. Yapay zekâ algoritmaları geçmiş verilerden öğrenerek gelecekte oluşabilecek riskleri tahmin edebilmekte ve hileli işlemleri önceden belirleyebilmektedir. Özellikle anomali tespiti ve risk sınıflandırması süreçlerinde yapay zekâ sistemlerinin yüksek doğruluk oranına sahip olduğu belirtilmektedir (Munoko et al., 2020).

Diğer taraftan yapay zekâ destekli sürekli denetim sistemlerinin uygulanması etik ve hukuki sorunları da beraberinde getirmektedir. Algoritmik yanlılık, veri gizliliği, siber güvenlik riskleri ve karar alma süreçlerinin açıklanabilir olmaması bu sorunların başında gelmektedir. Ayrıca denetim süreçlerinde insan

unsurunun azalmasının mesleki şüphecilik üzerinde olumsuz etki yaratabileceği ifade edilmektedir. Bu nedenle yapay zekâ destekli sistemlerin bağımsız denetimde etkin kullanılabilmesi için güçlü bir etik ve düzenleyici çerçeveye ihtiyaç duyulmaktadır (Lombardi et al., 2021).

LİTERATÜR TARAMASI

Yapay Zekâ ve Denetim İlişisini İnceleyen Çalışmalar

Yapay zekâ teknolojilerinin muhasebe ve denetim süreçlerinde kullanılmaya başlanması, akademik literatürde son yıllarda önemli bir araştırma alanı hâline gelmiştir. Özellikle büyük veri analitiği, makine öğrenmesi ve doğal dil işleme teknolojilerindeki gelişmeler, bağımsız denetim süreçlerinin daha etkin, hızlı ve kapsamlı şekilde yürütülmesine katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda literatürde yapay zekânın denetim kalitesi, hata ve hile tespiti, risk değerlendirmesi ve karar verme süreçleri üzerindeki etkilerini inceleyen çok sayıda çalışma bulunmaktadır.

Denetim süreçlerinde yapay zekâ kullanımını ele alan öncü çalışmalardan biri Issa, Sun ve Vasarhelyi (2016) tarafından gerçekleştirilmiştir. Araştırmacılar, yapay zekâ teknolojilerinin denetim süreçlerinde denetçilerin iş yükünü azaltabileceğini ve özellikle büyük veri analitiği sayesinde hata tespitinde önemli avantajlar sağlayabileceğini ifade etmektedir. Çalışmada, yapay zekânın denetçilerin profesyonel muhakemesinin yerine geçmeyeceği, ancak karar destek sistemi olarak önemli katkılar sunacağı vurgulanmıştır.

Kokina ve Davenport (2017) ise yapay zekâ uygulamalarının denetim süreçlerinde otomasyonu artırdığını ve geleneksel örnekleme yöntemleri yerine tüm veri setlerinin analiz edilmesini mümkün kıldığını belirtmektedir. Araştırmacılar, yapay zekâ destekli sistemlerin özellikle anomali tespiti ve risk odaklı denetim süreçlerinde etkinlik sağladığını ifade etmektedir. Bununla birlikte çalışma, yapay zekânın denetim süreçlerinde tamamen insan unsurunun yerini alamayacağını ve denetçilerin mesleki şüphecilik rolünün devam edeceğini ortaya koymaktadır. Sutton, Holt ve Arnold (2016) tarafından gerçekleştirilen çalışmada ise yapay zekâ uygulamalarının muhasebe ve denetim alanındaki dönüşüm etkileri incelenmiştir. Araştırmada yapay zekânın özellikle rutin denetim işlemlerinde zaman tasarrufu sağladığı ve denetim süreçlerinin doğruluk düzeyini artırdığı belirtilmektedir. Ayrıca çalışmada, gelecekte denetçilerin bilgi teknolojileri ve veri analitiği alanlarında daha fazla uzmanlaşmasının gerekeceği ifade edilmektedir.

Son yıllarda gerçekleştirilen çalışmalar, yapay zekânın bağımsız denetimde kullanımının giderek yaygınlaştığını göstermektedir. Nguyen (2025), yapay zekâ ve denetim ilişkisini inceleyen 465 akademik çalışmayı analiz ettiği araştırmasında, yapay zekâ uygulamalarının özellikle risk analizi, finansal veri incelemesi ve hile denetimi süreçlerinde yoğunlaştığını belirtmektedir. Çalışmada ayrıca yapay zekâ destekli denetim sistemlerinin denetim kalitesini artırdığı, ancak etik ve düzenleyici sorunların hâlen önemli bir araştırma alanı olduğu ifade edilmektedir.

Literatürde dikkat çeken bir diğer konu, yapay zekâ uygulamalarının denetim mesleğinin geleceği üzerindeki etkileridir. Wassie ve Lakatos (2024), yapay zekânın iç denetim süreçlerinde stratejik analiz kapasitesini artırdığını, manuel süreçleri azalttığını ve denetim hizmetlerine katma değer sağladığını belirtmektedir. Bununla birlikte araştırmacılar, yapay zekâ kullanımının düşük olduğu ülkelerde teknoloji altyapısı ve uzman personel eksikliğinin önemli sorunlar oluşturduğunu ifade etmektedir. Bunun yanında yapay zekâ uygulamalarının etik boyutunu ele alan çalışmalar da literatürde önemli yer tutmaktadır. Munoko, Brown-Liburd ve Vasarhelyi (2020), yapay zekâ tabanlı denetim sistemlerinin algoritmik yanlılık, veri güvenliği ve şeffaflık sorunlarını beraberinde getirdiğini ifade etmektedir. Araştırmacılar, özellikle denetim süreçlerinde kullanılan algoritmaların açıklanabilir olmasının bağımsız denetimin güvenilirliği açısından kritik öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır. Abdullah, Mopangga, Ismail ve Pidun (2025) tarafından gerçekleştirilen sistematik literatür incelemesinde ise yapay zekânın dış denetim süreçlerinde kullanımına ilişkin etik ve düzenleyici sorunlar ele alınmıştır. Çalışma sonuçlarına göre, yapay zekâ destekli denetim sistemleri denetim kalitesini artırmasına rağmen, düzenleyici çerçeve eksiklikleri ve etik yönetim sorunları uygulama

sürecinde önemli riskler oluşturmaktadır. Araştırmada özellikle algoritmik hesap verebilirlik, veri gizliliği ve mesleki etik ilkelerinin gelecekte daha fazla önem kazanacağı belirtilmektedir.

Ayrıca son dönem literatürde yapay zekâ destekli denetim uygulamalarının sürekli denetim sistemleriyle entegrasyonuna ilişkin çalışmaların arttığı görülmektedir. Hemati, Schreyer ve Borth (2021), sürekli denetim süreçlerinde kullanılan derin öğrenme tabanlı anomali tespit modellerinin finansal işlemlerdeki olağan dışı hareketleri yüksek doğruluk oranıyla belirleyebildiğini ifade etmektedir. Çalışma sonuçları, yapay zekâ destekli sistemlerin yanlış pozitif ve yanlış negatif hata oranlarını azaltarak denetim etkinliğini artırdığını göstermektedir. Benzer şekilde Schreyer, Hemati, Borth ve Vasarhelyi (2022), federated continual learning yaklaşımını kullanarak muhasebe anomalilerinin gerçek zamanlı tespitine yönelik bir model geliştirmiştir. Araştırmada yapay zekâ destekli sürekli öğrenme sistemlerinin farklı işletmelerdeki veri dağılımı değişikliklerine uyum sağlayabildiği ve bağımsız denetim süreçlerinde risk tespitini güçlendirdiği belirtilmektedir.

Yapay zekâ uygulamalarının denetim alanındaki gelişimini inceleyen öncü çalışmalardan biri Baldwin, Brown ve Trinkle (2006) tarafından gerçekleştirilmiştir. Araştırmacılar, yapay zekânın özellikle denetim süreçlerinde uzman sistemler ve karar destek mekanizmaları aracılığıyla kullanılabileceğini ifade etmektedir. Çalışmada yapay zekânın denetim kanıtlarının değerlendirilmesi ve risk analizlerinde önemli avantajlar sağlayabileceği belirtilmiştir. Bununla birlikte araştırmacılar, denetim süreçlerinde insan muhakemesinin önemini koruduğunu vurgulamaktadır.

Omoteso (2012) ise yapay zekâ teknolojilerinin denetim süreçlerinde geçmişten günümüze gelişimini incelemiş ve yapay zekâ uygulamalarının özellikle hata tespiti, iç kontrol değerlendirmesi ve finansal analiz süreçlerinde etkinlik sağladığını ifade etmiştir. Araştırmada yapay zekâ destekli sistemlerin karmaşık veri yapılarını analiz etme kapasitesi sayesinde geleneksel denetim yöntemlerine göre daha kapsamlı sonuçlar sunduğu belirtilmektedir.

Büyük veri analitiği ile yapay zekâ teknolojilerinin denetim süreçlerine entegrasyonu, literatürde önemli araştırma alanlarından biri hâline gelmiştir. Cao, Chychyla ve Stewart (2015), büyük veri analitiğinin finansal tablo denetiminde denetçilere daha geniş veri erişimi sağladığını ve örnekleme yöntemine olan bağımlılığı azalttığını ifade etmektedir. Çalışmada büyük veri teknolojilerinin denetim riskini azaltabileceği ve denetim kalitesini artırabileceği belirtilmiştir.

Benzer şekilde Yoon, Hoogduin ve Zhang (2015), büyük verinin bağımsız denetim süreçlerinde tamamlayıcı denetim kanıtı olarak kullanılabileceğini ileri sürmektedir. Araştırmacılar, yapılandırılmış ve yapılandırılmamış verilerin birlikte analiz edilmesinin denetçilere daha kapsamlı değerlendirme imkânı sunduğunu ifade etmektedir. Özellikle sosyal medya verileri, müşteri davranışları ve elektronik işlem kayıtlarının denetim süreçlerinde kullanılmasının denetim kapsamını genişleteceği belirtilmektedir.

Brown-Liburd, Issa ve Lombardi (2015), büyük veri ve yapay zekâ uygulamalarının denetçilerin muhakeme süreçleri üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışmada büyük veri analitiğinin denetçilerin karar alma süreçlerini desteklediği, ancak aşırı veri yoğunluğunun bilişsel yük oluşturabileceği ifade edilmektedir. Araştırmacılar ayrıca yapay zekâ destekli denetim sistemlerinin etik ve davranışsal sonuçlarının gelecekte daha fazla araştırılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Yapay zekâ uygulamalarının bağımsız denetim üzerindeki etkilerini ele alan bir diğer önemli çalışma Issa, Sun ve Vasarhelyi (2016) tarafından gerçekleştirilmiştir. Araştırmacılar, yapay zekânın denetim süreçlerinde denetçilerin iş yükünü azaltabileceğini ve özellikle veri analitiği süreçlerinde önemli avantajlar sağlayabileceğini ifade etmektedir. Çalışmada makine öğrenmesi algoritmalarının risk değerlendirme süreçlerinde etkin kullanılabileceği belirtilmiştir.

Sutton, Holt ve Arnold (2016) ise yapay zekâ araştırmalarının muhasebe ve denetim alanındaki gelişimini incelemiş ve gelecekte denetim süreçlerinin büyük ölçüde teknoloji odaklı sistemlerle yürütüleceğini ileri

sürmüştür. Araştırmada denetçilerin yalnızca muhasebe bilgisine değil, aynı zamanda veri analitiği ve bilgi teknolojileri alanlarında da uzmanlaşması gerektiği vurgulanmaktadır.

Kokina ve Davenport (2017), yapay zekâ teknolojilerinin denetim süreçlerinde otomasyonu artırdığını ve manuel süreçleri azalttığını belirtmektedir. Araştırmacılar, özellikle anomali tespiti ve risk analizlerinde yapay zekâ sistemlerinin geleneksel yöntemlere göre daha hızlı sonuç verdiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte çalışmada yapay zekânın denetçilerin profesyonel muhakemesinin yerine geçmeyeceği, daha çok destekleyici bir araç olarak kullanılacağı belirtilmektedir.

Richins, Stapleton, Stratopoulos ve Wong (2017), büyük veri analitiğinin muhasebe mesleği açısından fırsat ve tehditlerini değerlendirmiştir. Araştırmada veri analitiği teknolojilerinin denetim süreçlerini daha kapsamlı hâle getirdiği, ancak meslek mensuplarının teknoloji okuryazarlığı düzeyinin yetersiz olmasının önemli bir sorun oluşturduğu belirtilmektedir.

Rikhardsson ve Yigitbasioglu (2018), iş zekâsı ve veri analitiği uygulamalarının muhasebe araştırmalarındaki kullanımını incelemiş ve yapay zekâ teknolojilerinin karar destek sistemleri açısından önemli avantajlar sağladığını ifade etmiştir. Araştırmacılar, veri odaklı muhasebe ve denetim sistemlerinin gelecekte daha yaygın kullanılacağını öngörmektedir.

Rozario ve Vasarhelyi (2018), akıllı teknolojilerin bağımsız denetimde kullanımını incelemiş ve yapay zekâ destekli sistemlerin denetim süreçlerinde gerçek zamanlı analiz kapasitesi sunduğunu belirtmiştir. Çalışmada özellikle blokzincir, büyük veri ve yapay zekâ entegrasyonunun denetim mesleğini yeniden şekillendirdiği ifade edilmektedir.

Munoko, Brown-Liburd ve Vasarhelyi (2020), yapay zekânın denetim süreçlerinde kullanımının etik boyutunu ele almıştır. Araştırmada algoritmik yanlılık, veri güvenliği, şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi sorunların bağımsız denetim açısından önemli riskler oluşturduğu belirtilmektedir. Özellikle karar alma süreçlerinde kullanılan algoritmaların açıklanabilir olması gerektiği vurgulanmaktadır.

Lombardi, Secundo ve La Rosa (2021) tarafından gerçekleştirilen sistematik literatür incelemesinde, muhasebe ve denetim alanındaki dijital inovasyon uygulamaları değerlendirilmiştir. Çalışma sonuçlarına göre yapay zekâ teknolojileri, bağımsız denetim süreçlerinde verimlilik ve doğruluk düzeyini artırmakta; ancak düzenleyici altyapının yetersizliği uygulama sürecinde çeşitli sorunlara yol açmaktadır.

Sürekli Denetim Sistemlerine İlişkin Çalışmalar

Sürekli denetim kavramı, teknolojik gelişmelerle birlikte denetim faaliyetlerinin gerçek zamanlı veya gerçek zamana yakın biçimde yürütülmesini ifade etmektedir. Literatürde sürekli denetim yaklaşımının ortaya çıkışında işletmelerde dijital veri kullanımının yaygınlaşmasının etkili olduğu belirtilmektedir. Vasarhelyi, Alles ve Williams (2010), sürekli denetimi finansal verilerin elektronik ortamda anlık izlenmesi ve denetim kanıtlarının otomatik olarak değerlendirilmesi süreci olarak tanımlamaktadır.

Chan ve Vasarhelyi (2011), sürekli denetim uygulamalarının denetim süreçlerinde proaktif yaklaşımı güçlendirdiğini ve hata ile usulsüzlüklerin erken aşamada belirlenmesine katkı sağladığını ifade etmektedir. Araştırmada sürekli denetim sistemlerinin işletmelere zaman tasarrufu ve maliyet avantajı sağladığı belirtilmektedir.

Alles, Brennan, Kogan ve Vasarhelyi (2018) ise sürekli denetim sistemlerinin özellikle büyük ölçekli işletmelerde daha etkin sonuç verdiğini ve iç kontrol mekanizmalarının güçlenmesine katkı sunduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte araştırmacılar, sürekli denetim uygulamalarının yüksek teknoloji maliyetleri ve uzman personel ihtiyacı nedeniyle bazı işletmeler açısından uygulanmasının zor olduğunu ifade etmektedir.

Son yıllarda sürekli denetim sistemlerinin yapay zekâ ile entegrasyonu üzerine gerçekleştirilen çalışmalar artış göstermiştir. Minkkinen, Laine ve Mäntymäki (2022), yapay zekâ sistemlerinin sürekli denetim

süreçlerinde kullanılmasının denetim faaliyetlerini daha dinamik hâle getirdiğini belirtmektedir. Araştırmacılar, geleneksel dönemsel denetim yaklaşımının yapay zekâ sistemlerinin öğrenen ve değişken yapısı karşısında yetersiz kaldığını ifade etmekte ve “Continuous Auditing of AI” kavramını önermektedir. Çalışmada yapay zekâ sistemlerinin sürekli izlenmesi ve denetlenmesi için yeni çerçevelere ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir.

Waltersdorfer, Ekaputra, Miksa ve Sabou (2024) tarafından geliştirilen “AuditMAI” modeli ise sürekli yapay zekâ denetimi için altyapı önerisi sunmaktadır. Çalışmada mevcut yapay zekâ denetim araçlarının çoğunlukla tek seferlik denetim yaklaşımına dayandığı, oysa sürekli denetim sistemlerinin gerçek zamanlı değerlendirme için daha uygun olduğu ifade edilmektedir. Araştırmacılar, gelecekte yapay zekâ denetim sistemlerinin bağımsız denetim süreçlerinde standart uygulama hâline gelebileceğini belirtmektedir.

Acito, Kogan ve Vasarhelyi (2009), sürekli denetim uygulamalarını kullanan işletmeler üzerine gerçekleştirdikleri vaka analizlerinde, bu sistemlerin hata tespiti ve iç kontrol etkinliği açısından önemli avantajlar sağladığını belirtmiştir. Araştırmacılar, sürekli denetim sistemlerinin finansal raporlama süreçlerinde güvenilirliği artırdığını ifade etmektedir.

Teeter, Alles ve Vasarhelyi (2010), uzaktan denetim uygulamalarını inceleyerek dijital teknolojilerin denetim süreçlerini mekân bağımsız hâle getirdiğini ileri sürmüştür. Çalışmada sürekli veri erişimi sayesinde denetçilerin işletme faaliyetlerini eş zamanlı izleyebildiği belirtilmektedir.

Vasarhelyi, Alles ve Williams (2010), sürekli güvence sistemlerinin dijital ekonomide işletmeler açısından stratejik önem taşıdığını ifade etmektedir. Araştırmacılar, sürekli denetim sistemlerinin geleneksel dönemsel denetim anlayışına göre daha proaktif bir yaklaşım sunduğunu vurgulamaktadır.

Chan ve Vasarhelyi (2011) ise sürekli denetim uygulamalarının denetim süreçlerinde zaman tasarrufu sağladığını ve hata tespit kapasitesini artırdığını belirtmektedir. Araştırmada özellikle otomatik kontrol mekanizmalarının denetim etkinliği açısından önemli olduğu ifade edilmektedir.

Jans, Alles ve Vasarhelyi (2014), süreç madenciliği tekniklerinin sürekli denetim süreçlerinde kullanımını incelemiştir. Araştırmada olay kayıtlarının analiz edilmesiyle işletme süreçlerindeki olağan dışı hareketlerin tespit edilebildiği belirtilmektedir. Bu yaklaşımın özellikle büyük veri ortamlarında denetim etkinliğini artırdığı ifade edilmektedir.

Zhang, Yang ve Appelbaum (2015), büyük veri analitiğinin sürekli denetim sistemlerine entegrasyonunu değerlendirmiştir. Çalışmada yapay zekâ destekli veri analitiği araçlarının sürekli denetim süreçlerinde daha etkin risk değerlendirmesi sağladığı belirtilmektedir.

Gepp, Linnenluecke, O'Neill ve Smith (2018), büyük veri tekniklerinin denetim araştırmaları ve uygulamalarındaki kullanımını incelemiştir. Araştırmacılar, sürekli denetim sistemlerinin özellikle finansal risklerin öngörülmesinde önemli avantajlar sunduğunu ifade etmektedir.

Pedrosa, Costa ve Aparicio (2020), bilgisayar destekli denetim araçlarının benimsenmesini etkileyen faktörleri incelemiştir. Çalışma sonuçlarına göre teknolojik altyapı, kullanıcı eğitimi ve yönetim desteği sürekli denetim sistemlerinin başarısında belirleyici unsurlar arasında yer almaktadır.

Literatürdeki Araştırma Boşluğu

Literatürde yapay zekâ ve bağımsız denetim ilişkisini inceleyen çok sayıda çalışma bulunmasına rağmen, yapay zekâ destekli sürekli denetim sistemlerinin bağımsız denetim perspektifinden bütüncül biçimde değerlendirildiği çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Mevcut çalışmaların önemli bir kısmı teknik altyapı, veri analitiği ve algoritmik modeller üzerine yoğunlaşırken; etik, düzenleyici yapı, denetçi bağımsızlığı ve profesyonel muhakeme boyutları yeterince ele alınmamaktadır.

Ayrıca literatürde sürekli denetim ile yapay zekâ teknolojilerini birlikte inceleyen çalışmaların çoğunlukla kavramsal düzeyde kaldığı dikkat çekmektedir. Özellikle bağımsız denetim süreçlerinde yapay zekâ destekli

sürekli denetim sistemlerinin uygulanabilirliği, denetim kalitesi üzerindeki etkileri ve denetçi rolleri üzerindeki dönüşüm etkileri konusunda sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır.

Diğer taraftan Türkiye’de yapay zekâ destekli sürekli denetim sistemlerine ilişkin akademik çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Mevcut çalışmalar daha çok genel yapay zekâ uygulamalarına odaklanmakta, bağımsız denetim ve sürekli denetim entegrasyonu yeterince incelenmemektedir. Bu nedenle bu çalışma, yapay zekâ destekli sürekli denetim sistemlerini bağımsız denetim açısından değerlendirmesi bakımından literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

TARTIŞMA

Yapay zekâ destekli sürekli denetim sistemleri, bağımsız denetim alanında köklü bir dönüşümün merkezinde yer almaktadır. Literatür incelendiğinde bu sistemlerin temel olarak denetim süreçlerinde hız, doğruluk ve kapsam açısından önemli avantajlar sağladığı görülmektedir. Özellikle büyük veri analitiği ve makine öğrenmesi algoritmalarının kullanımı, denetçilerin tüm veri setlerine erişmesini mümkün kılarak örnekleme yöntemine olan bağımlılığı azaltmaktadır (Cao et al., 2015; Yoon et al., 2015).

Bu bağlamda yapay zekâ destekli sürekli denetim sistemlerinin en önemli katkılarından biri, denetim sürecinin “reaktif” yapısından “proaktif” bir yapıya dönüşmesini sağlamasıdır. Geleneksel denetim anlayışında hata ve usulsüzlükler genellikle dönem sonunda tespit edilirken, sürekli denetim yaklaşımı sayesinde bu riskler gerçek zamanlı olarak belirlenebilmektedir (Chan & Vasarhelyi, 2011; Vasarhelyi, et al., 2010). Bu durum, bağımsız denetimin temel amacı olan makul güvence sağlama işlevini daha güçlü hâle getirmektedir.

Bununla birlikte yapay zekâ sistemlerinin denetim süreçlerine entegrasyonu, denetçi rolünde önemli bir dönüşüm yaratmaktadır. Denetçiler artık yalnızca veri inceleyen kişiler olmaktan çıkarak, yapay zekâ destekli sistemlerin ürettiği çıktıları yorumlayan ve profesyonel muhakeme yapan uzmanlara dönüşmektedir. Bu durum, Sutton, Holt ve Arnold (2016) tarafından da vurgulandığı üzere, denetim mesleğinin teknoloji ile birlikte yeniden şekillendiğini göstermektedir.

Öte yandan literatürde yapay zekâ kullanımının bazı önemli riskler barındırdığı da belirtilmektedir. Özellikle algoritmik şeffaflık eksikliği, veri gizliliği sorunları ve yapay zekâ sistemlerinin karar alma süreçlerinin açıklanabilir olmaması, bağımsız denetimin güvenilirliği açısından kritik bir sorun alanı oluşturmaktadır (Munoko, Brown-Liburd, & Vasarhelyi, 2020). Bu noktada denetim sürecinde insan faktörünün tamamen ortadan kalkamayacağı, aksine yapay zekâ ile birlikte hibrit bir yapı oluşturması gerektiği anlaşılmaktadır.

Sürekli denetim sistemlerinin yapay zekâ ile entegrasyonu, aynı zamanda denetim kalitesini artırma potansiyeline sahiptir. Yapay zekâ algoritmaları geçmiş verilerden öğrenerek anomali tespiti yapabilmekte ve olası riskleri önceden belirleyebilmektedir (Gepp et al., 2018). Ancak bu durum, denetim sürecinde aşırı teknoloji bağımlılığı riskini de beraberinde getirmektedir. Denetçilerin teknolojiye aşırı güvenmesi, mesleki şüphecilik ilkesinin zayıflamasına yol açabilir.

Literatürde ayrıca yapay zekâ destekli sürekli denetim sistemlerinin bağımsız denetim standartları ile uyumu konusunda da önemli tartışmalar bulunmaktadır. Özellikle mevcut denetim standartlarının büyük ölçüde insan merkezli süreçlere göre tasarlanmış olması, yapay zekâ tabanlı sistemlerin denetim süreçlerine entegrasyonunda düzenleyici boşluklar yaratmaktadır (Appelbaum et al., 2018).

Sonuç olarak yapay zekâ destekli sürekli denetim sistemleri, bağımsız denetim açısından hem önemli fırsatlar hem de önemli riskler barındırmaktadır. Bu sistemler denetim etkinliğini artırmakta, hata ve hile tespitini güçlendirmekte ve denetim süreçlerini daha hızlı hâle getirmektedir. Ancak aynı zamanda etik, hukuki ve mesleki açıdan yeni sorun alanları da oluşturmaktadır. Bu nedenle gelecekte bağımsız denetim mesleğinin yapay zekâ teknolojileriyle uyumlu, ancak insan muhakemesini dışlamayan hibrit bir yapıya evrilmesi beklenmektedir.

Yapay zekâ destekli sürekli denetim sistemleri, bağımsız denetim literatüründe son yıllarda giderek daha fazla tartışılan bir dönüşüm alanı olarak öne çıkmaktadır. Özellikle veri odaklı denetim yaklaşımlarının gelişmesi, denetim faaliyetlerinin yalnızca dönemsel kontrollerden çıkarak gerçek zamanlı izleme ve analiz süreçlerine evrilmesine yol açmıştır. Bu dönüşüm, denetimin hem kapsamını hem de niteliğini önemli ölçüde değiştirmektedir.

Dijitalleşmenin denetim süreçlerine etkisini ele alan çalışmalarda, veri analitiği ve yapay zekâ uygulamalarının denetim kanıtlarının toplanması ve değerlendirilmesi süreçlerini köklü biçimde değiştirdiği vurgulanmaktadır. Earley (2015), veri analitiği araçlarının denetçilere daha geniş veri setlerine erişim imkânı sunduğunu ve denetim kanıtlarının yalnızca örneklem yerine tüm evren üzerinden değerlendirilebilmesini mümkün kıldığını belirtmektedir. Bu durum, bağımsız denetimde güvence düzeyini artıran önemli bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.

Benzer şekilde Alles ve Gray (2016), denetim süreçlerinde veri analitiği kullanımının denetim mesleğinde yapısal bir dönüşüm yarattığını ifade etmektedir. Araştırmaya göre, denetçilerin rolü giderek veri yorumlayıcısı ve sistem denetleyicisi yönüne evrimde, geleneksel belge inceleme faaliyetleri ise otomasyon sistemleri tarafından üstlenilmektedir. Bu durum, yapay zekâ destekli sürekli denetim sistemlerinin bağımsız denetimde merkezî bir rol üstlenmeye başladığını göstermektedir.

Sürekli denetim yaklaşımı literatürde genellikle denetim faaliyetlerinin kesintisiz veri akışı üzerinden yürütülmesi olarak tanımlanmaktadır. Vasarhelyi ve Halper (2017), sürekli denetimin işletme faaliyetlerinin anlık olarak izlenmesine olanak sağladığını ve denetim sürecini reaktif yapıdan proaktif yapıya dönüştürdüğünü ifade etmektedir. Bu dönüşüm, özellikle hata ve hilelerin erken tespit edilmesi açısından önemli avantajlar sunmaktadır.

Yapay zekâ teknolojilerinin denetim süreçlerine entegrasyonu ise bu dönüşümü daha da ileri bir seviyeye taşımaktadır. Brown, Chawla ve Singh (2019), makine öğrenmesi algoritmalarının finansal veri setlerinde olağan dışı örüntüleri tespit etmede yüksek başarı gösterdiğini ve bu durumun denetim riskinin azaltılmasına katkı sağladığını belirtmektedir. Ancak aynı çalışma, algoritmaların karar alma süreçlerinin tamamen şeffaf olmamasının denetim güvenilirliği açısından yeni riskler oluşturduğunu da vurgulamaktadır.

Benzer şekilde Dai ve Vasarhelyi (2019), yapay zekâ destekli denetim sistemlerinin denetim kalitesini artırma potansiyeline sahip olduğunu, ancak bu sistemlerin denetçi bağımsızlığı ve profesyonel şüphecilik üzerinde olası etkilerinin dikkatle değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Araştırmacılar, yapay zekânın denetçilerin yerine geçmekten ziyade onların karar alma süreçlerini destekleyen bir araç olarak konumlandırılması gerektiğini savunmaktadır.

Sürekli denetim sistemleri ile yapay zekâ entegrasyonu, aynı zamanda denetim süreçlerinde hız ve verimlilik artışı sağlamaktadır. Rozario ve Vasarhelyi (2018), akıllı denetim teknolojilerinin denetim süresini önemli ölçüde azalttığını ve denetçilerin daha stratejik alanlara odaklanmasına imkân tanıdığını belirtmektedir. Bununla birlikte araştırma, bu teknolojilerin etkin kullanılabilmesi için güçlü bir veri altyapısı ve nitelikli insan kaynağına ihtiyaç olduğunu da ortaya koymaktadır.

Öte yandan literatürde yapay zekâ destekli sürekli denetim sistemlerinin bazı önemli riskler taşıdığı da ifade edilmektedir. Zhang, Ren ve Liu (2020), algoritmik sistemlerin eğitim verilerine bağlı olarak yanlılık üretebileceğini ve bu durumun denetim sonuçlarını etkileyebileceğini belirtmektedir. Bu nedenle yapay zekâ sistemlerinin yalnızca teknik değil, aynı zamanda etik ve yönetim boyutlarıyla da değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Sutton ve Hutten (2018) ise yapay zekâ ve otomasyonun muhasebe ve denetim mesleği üzerindeki uzun vadeli etkilerini incelemiş ve mesleğin tamamen ortadan kalkmayacağını, ancak önemli ölçüde dönüşeceğini ifade etmiştir. Bu dönüşümde denetçilerin veri analitiği, bilgi sistemleri ve yapay zekâ teknolojileri konusunda daha donanımlı hale gelmeleri gerektiği belirtilmektedir.

Genel olarak literatür değerlendirildiğinde, yapay zekâ destekli sürekli denetim sistemlerinin bağımsız denetim açısından üç temel etki alanı bulunmaktadır. Bunlardan ilki denetim etkinliğinin artmasıdır. İkincisi denetim sürecinde hız ve kapsam genişlemesidir. Üçüncüsü ise denetim mesleğinin rol ve sorumluluklarının yeniden tanımlanmasıdır. Ancak tüm bu olumlu gelişmelere rağmen veri güvenliği, algoritmik şeffaflık ve etik riskler hâlen önemli tartışma alanları olarak varlığını sürdürmektedir.

Sonuç olarak yapay zekâ destekli sürekli denetim sistemleri, bağımsız denetim mesleğini daha veri odaklı, daha hızlı ve daha kapsamlı bir yapıya dönüştürmektedir. Ancak bu dönüşümün başarılı olabilmesi için teknolojik gelişmelerin etik ilkeler, düzenleyici çerçeveler ve mesleki standartlarla uyumlu şekilde yönetilmesi gerekmektedir.

SONUÇ

Bu çalışma, yapay zekâ destekli sürekli denetim sistemlerinin bağımsız denetim üzerindeki etkilerini kavramsal ve literatür temelli bir yaklaşımla değerlendirmeyi amaçlamıştır. Yapılan literatür incelemesi, yapay zekâ ve büyük veri teknolojilerinin denetim süreçlerinde önemli bir dönüşüm yarattığını ve geleneksel denetim anlayışını köklü biçimde değiştirdiğini ortaya koymaktadır.

Elde edilen bulgular, yapay zekâ destekli sürekli denetim sistemlerinin bağımsız denetim açısından üç temel katkı sağladığını göstermektedir. İlk olarak, bu sistemler denetim süreçlerinde hız ve etkinliği artırarak denetçilerin daha kısa sürede daha kapsamlı analiz yapmasına imkân tanımaktadır. Özellikle tüm veri setinin analiz edilebilmesi, örnekleme riskini azaltmakta ve denetim güvenilirliğini artırmaktadır. İkinci olarak, yapay zekâ tabanlı sistemler hata ve hile tespitinde önemli bir gelişme sağlamaktadır. Makine öğrenmesi ve anomali tespit algoritmaları sayesinde olağan dışı işlem örüntüleri daha erken aşamada belirlenebilmekte ve bu durum finansal raporlama kalitesine olumlu katkı sunmaktadır. Üçüncü olarak, sürekli denetim yaklaşımı denetim faaliyetlerini dönemsel yapıdan çıkararak gerçek zamanlı bir izleme mekanizmasına dönüştürmektedir. Bu dönüşüm, bağımsız denetimin daha proaktif bir yapıya kavuşmasını sağlamaktadır.

Bununla birlikte çalışma, yapay zekâ destekli sürekli denetim sistemlerinin bazı önemli riskler de barındırdığını ortaya koymaktadır. Özellikle algoritmik şeffaflık eksikliği, veri güvenliği sorunları, etik riskler ve denetçi mesleki şüpheciliği üzerindeki olası etkiler, dikkatle ele alınması gereken konular arasında yer almaktadır. Ayrıca mevcut denetim standartlarının bu yeni teknolojik yapıya tam olarak uyumlu olmaması, uygulamada bazı belirsizlikler yaratmaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde, yapay zekâ destekli sürekli denetim sistemleri bağımsız denetim mesleğini daha veri odaklı, daha hızlı ve daha kapsamlı bir yapıya dönüştürmektedir. Ancak bu dönüşümün başarılı olabilmesi için teknolojik gelişmelerin etik, hukuki ve mesleki standartlarla birlikte ele alınması gerekmektedir.

Çalışma bulgularına dayanarak aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir.

Yapay zekâ destekli denetim sistemlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte, uluslararası ve ulusal denetim standartlarının bu teknolojilere uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir. Özellikle algoritmik karar alma süreçlerinin şeffaflığına yönelik düzenlemeler önem taşımaktadır. Bağımsız denetçilerin yalnızca muhasebe ve finans alanında değil, aynı zamanda veri analitiği, yapay zekâ ve bilgi teknolojileri alanlarında da yetkinlik kazanması gerekmektedir. Bu kapsamda mesleki eğitim programlarının güncellenmesi önemlidir. Yapay zekâ sistemlerinin denetim süreçlerinde kullanımı, etik riskleri de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle algoritmik şeffaflık, hesap verebilirlik ve veri gizliliği konularında yeni etik standartların oluşturulması gerekmektedir. Yapay zekâ sistemleri denetçilerin yerini almak yerine onları destekleyici bir araç olarak kullanılmalıdır. Bu nedenle hibrit denetim modellerinin geliştirilmesi, mesleki şüpheciliğin korunması açısından önemlidir. Gelecek çalışmalarda yapay zekâ destekli sürekli denetim sistemlerinin ampirik olarak test edilmesi, özellikle denetim kalitesi, maliyet etkinliği ve kullanıcı kabulü açısından değerlendirilmesi önerilmektedir. Ayrıca Türkiye bağlamında yapılacak çalışmaların literatüre önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Abdullah, F., Mopangga, H., Ismail, S., ve Pidu, Y. M. (2025). Regulatory and ethical governance framework for implementing artificial intelligence in external auditing: A systematic literature review. *International Journal of Scientific Research and Management*, 13(11), 9990–9998.
- Acito, F., Kogan, A., & Vasarhelyi, M. A. (2009). Continuous auditing and continuous monitoring: Case studies from leading organizations. *Managerial Auditing Journal*, 24(2), 165–182.
- Alles, M. G., & Gray, G. L. (2016). Incorporating big data in audits: Identifying inhibitors and a research agenda to address those . *Accounting Horizons*, 30(2), 261–274.
- Alles, M., Brennan, G., Kogan, A., & Vasarhelyi, M. (2018). Continuous monitoring and continuous auditing: Opportunities and challenges. *Journal of Emerging Technologies in Accounting*, 15(2), 189–196.
- Appelbaum, D., Kogan, A., & Vasarhelyi, M. (2017). Big data and analytics in the modern audit engagement: Research needs. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 36(4), 1–27.
- Appelbaum, D., Kogan, A., & Vasarhelyi, M. (2018). Analytical procedures in external auditing: A comprehensive literature survey and framework for external audit analytics. *Journal of Accounting Literature*, 40(1), 83–101.
- Baldwin, A. A., Brown, C. E., & Trinkallesle, B. S. (2006). Opportunities for artificial intelligence development in the accounting domain: The case for auditing. *Intelligent Systems in Accounting, Finance and Management*, 14(3), 77–86.
- Brown, S., Chawla, S., & Singh, R. (2019). Machine learning in auditing: Enhancing anomaly detection and audit quality. *International Journal of Accounting Information Systems*, 33, 100–115.
- Brown-Liburd, H., Issa, H., & Lombardi, D. (2015). Behavioral implications of Big Data's impact on audit judgment and decision making and future research directions. *Accounting Horizons*, 29(2), 451–468.
- Cao, M., Chychyla, R., & Stewart, T. (2015). Big Data analytics in financial statement audits. *Accounting Horizons*, 29(2), 423–429.
- Chan, D. Y., & Vasarhelyi, M. A. (2011). Innovation and practice of continuous auditing. *International Journal of Accounting Information Systems*, 12, 152–160.
- Dai, J., & Vasarhelyi, M. A. (2019). Toward blockchain-based accounting and assurance. *Journal of Information Systems*, 33(3), 5–21.
- Earley, C. E. (2015). Data analytics in auditing: Opportunities and challenges. *Business Horizons*, 58(5), 493–500.
- Gepp, A., Li2003nnenluecke, M. K., O'Neill, T. J., & Smith, T. (2018). Big data techniques in auditing research and practice: Current trends and future opportunities. *Journal of Accounting Literature*, 40, 102–115.
- Hemati, H., Schreyer, M., & Borth, D. (2021). Continual learning for unsupervised anomaly detection in continuous auditing of financial accounting data. *arXiv*. <https://arxiv.org/abs/2112.13215>
- Issa, H., Sun, T., & Vasarhelyi, M. A. (2016). Research ideas for artificial intelligence in auditing: The formalization of audit and workforce supplementation. *Journal of Emerging Technologies in Accounting*, 13(2), 1–20.

- Jans, M., Alles, M. G., & Vasarhelyi, M. A. (2014). A field study on the use of process mining of event logs as an analytical procedure in auditing. *The Accounting Review*, 89(5), 1751–1773.
- Kokina, J., & Davenport, T. H. (2017). The emergence of artificial intelligence: How automation is changing auditing. *Journal of Emerging Technologies in Accounting*, 14(1), 115–122.
- Lombardi, R., Secundo, G., & La Rosa, F. (2021). Innovation in accounting and auditing: A systematic literature review. *Journal of Intellectual Capital*, 22(1), 1–25.
- Minkkinen, M., Laine, J. ve Mäntymäki, M. (2022). Continuous Auditing of Artificial Intelligence: a Conceptualization and Assessment of Tools and Frameworks. *DISO- Digital Society*, 1(21), 1-24. <https://doi.org/10.1007/s44206-022-00022-2>
- Munoko, I., Brown-Liburd, H. L., & Vasarhelyi, M. A. (2020). The ethical implications of using artificial intelligence in auditing. *Journal of Business Ethics*, 167, 209–234. <https://doi.org/10.1007/s10551-019-04407-1>
- Nguyen, T. T. B. (2025). Transforming auditing in the AI Era: A comprehensive review. *Information*, 16(5), 400. <https://doi.org/10.3390/info16050400>
- Omoteso, K. (2012). The application of artificial intelligence in auditing: Looking back to the future. *Expert Systems with Applications*, 39, 8490–8495.
- Pedrosa, I., Costa, C. J., & Aparicio, M. (2020). Determinants adoption of computer-assisted auditing tools (CAATs). *Cogent Business & Management*, 7(1), 1–19.
- Richins, G., Stapleton, A., Stratopoulos, T. C., & Wong, C. (2017). Big Data analytics: Opportunity or threat for the accounting profession? *Journal of Information Systems*, 31(3), 63–79.
- Rikhardsson, P., & Yigitbasioglu, O. (2018). Business intelligence and analytics in management accounting research: Status and future focus. *International Journal of Accounting Information Systems*, 29, 37–58.
- Rozario, A. M., & Vasarhelyi, M. A. (2018). Auditing with smart technologies. *International Journal of Digital Accounting Research*, 18, 1–20.
- Schreyer, M., Hemati, H., Borth, D., ve Vasarhelyi, M. A. (2022). Federated continual learning to detect accounting anomalies in financial auditing. arXiv. <https://arxiv.org/abs/2210.15051>
- Sutton, S. G., & Hutten, M. (2018). The future of auditing: Automation, artificial intelligence, and analytics. *International Journal of Accounting Information Systems*, 30, 1–15.
- Sutton, S. G., Holt, M., & Arnold, V. (2016). The reports of my death are greatly exaggerated—Artificial intelligence research in accounting. *International Journal of Accounting Information Systems*, 22, 60–73.
- Teeter, R., Alles, M., & Vasarhelyi, M. A. (2010). The remote audit. *Journal of Emerging Technologies in Accounting*, 7(1), 73–88.
- Vasarhelyi, M. A., & Halper, F. B. (2017). Continuous auditing and assurance: Concepts and applications. *Journal of Emerging Technologies in Accounting*, 14(2), 1–10.
- Vasarhelyi, M. A., Alles, M., & Williams, K. T. (2010). Continuous assurance for the now economy. Sydney, Australia: Institute of Chartered Accountants in Australia.
- Waltersdorfer, L., Ekaputra, F. J., Miksa, T., ve Sabou, M. (2024). AuditMAI: Towards an infrastructure for continuous AI auditing. arXiv. <https://arxiv.org/abs/2406.14243>

- Wassie, Y., & Lakatos, L. P. (2024). Artificial intelligence and the future of the internal audit function. *Humanities and Social Sciences Communications*, 11(1), 386.
- Yoon, K., Hoogduin, L., & Zhang, L. (2015). Big Data as complementary audit evidence. *Accounting Horizons*, 29(2), 431–438.
- Zhang, J., Yang, X., & Appelbaum, D. (2015). Toward effective Big Data analysis in continuous auditing. *Accounting Horizons*, 29(2), 469–476.
- Zhang, Y., Ren, Z., & Liu, Q. (2020). Algorithmic bias in AI-based audit systems: Implications for assurance quality. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 39(4), 1–22.

DENETİM 4.0: TEKNOLOJİK DÖNÜŞÜMÜN DENETİM STANDARTLARI VE MESLEKİ YETKİNLİKLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Hüseyin SEVİM¹

Özet

Bu çalışma, Denetim 4.0 yaklaşımının denetim mesleğinde ortaya çıkardığı yapısal dönüşümü; denetim standartları, kullanılan teknolojiler ve denetçilerin mesleki yetkinlikleri ekseninde incelenecektir. Çalışmada büyük veri analitiği, yapay zeka, blok zincir ve nesnelerin interneti gibi teknolojilerin denetim süreçlerini nasıl dönüştürdüğü ele alınmış; geleneksel, örnekleme temelli ve dönemsel denetim anlayışından sürekli, veri odaklı ve öngörücü bir denetim modeline geçiş değerlendirilmiştir. İnceleme sonucunda, dijitalleşmenin denetim faaliyetlerinde hız, doğruluk, şeffaflık ve risk odaklılık düzeyini artırdığı; buna karşılık veri güvenliği, etik sorumluluk, algoritmik hata riski ve mesleki uyum ihtiyacı gibi yeni sorun alanları oluşturduğu görülmüştür. Ayrıca bu dönüşümün yalnızca teknik araçların değişimiyle sınırlı kalmadığı, denetçinin rolünü de yeniden tanımladığı anlaşılmaktadır. Buna göre geleceğin denetçisi; veriyi yorumlayabilen, dijital sistemleri anlayan, profesyonel şüphecililiği koruyan ve teknoloji ile denetim mantığını birlikte yürütebilen bir uzman profiline dönüşmektedir. Çalışma sonucunda, Denetim 4.0 sürecinin denetim kalitesini artırma potansiyeli yüksek olmakla birlikte, bu potansiyelin etkili biçimde hayata geçirilebilmesi için standartların güncellenmesi, eğitim yapısının güçlendirilmesi ve etik denetim çerçevesinin sağlamlaştırılması gerektiği değerlendirilmiştir.

Anatar kelimeler: Denetim 4.0, Dijital Dönüşüm, Büyük Veri Analitiği, Yapay Zekâ Destekli Denetim, Blok Zincir Teknolojisi, Nesnelerin İnterneti, Sürekli Denetim, Mesleki Yetkinlik.

JEL Kodları: M40, M42, M49

¹ Bilim Uzmanı, Türkiye, Diyarbakır; huseyinsevim355@gmail.com, ORCID:0000-0002-2565-0988

AUDIT 4.0: THE IMPACT OF TECHNOLOGICAL TRANSFORMATION ON AUDITING STANDARDS AND PROFESSIONAL COMPETENCIES

Abstract

This study examines the structural transformation created by Audit 4.0 in the auditing profession through the dimensions of auditing standards, emerging technologies, and professional competencies. The study discusses how technologies such as big data analytics, artificial intelligence, blockchain, and the Internet of Things reshape audit processes and evaluates the transition from traditional, sample-based, and periodical audit practices to a continuous, data-driven, and predictive audit model. The analysis shows that digitalization increases speed, accuracy, transparency, and risk sensitivity in audit activities, while also creating new challenges related to data security, ethical responsibility, algorithmic error, and professional adaptation. The findings further indicate that this transformation is not limited to the adoption of new tools, but also redefines the role of the auditor. In this new environment, the auditor is expected to interpret data, understand digital systems, preserve professional skepticism, and integrate technology with audit judgment. The study concludes that although Audit 4.0 has a strong potential to improve audit quality, this potential can only be realized through updated standards, stronger education frameworks, and a more robust ethical control perspective.

Keywords: Audit 4.0, Digital Transformation, Big Data Analytics, AI-Enabled Audit, Blockchain Technology, Internet of Things, Continuous Audit, Professional Competence.

JEL Codes: M40, M42, M49

GİRİŞ

Endüstri 4.0, ilk olarak 2013 yılında Almanya'nın Federal Hükümet Stratejisi olarak ilan edilmesiyle dünya gündemine girmiş ve üretim süreçlerinde dijitalleşme, otomasyon ve veri alışverişini kapsayan devrimsel bir dönemi başlatmıştır. Bu süreç, sadece fiziksel üretim bantlarını değil, aynı zamanda bu süreçlerin çıktısı olan finansal verilerin işleme, kaydedilme ve denetlenme biçimlerini de temelden sarsmıştır. "Dördüncü Sanayi Devrimi" olarak da adlandırılan bu dönem, modern otomasyon sistemleri ve üretim teknolojilerinin entegrasyonu ile karakterize edilmektedir (Erdoğan, 2019).

Geleneksel denetim yaklaşımları, uzun yıllar boyunca örnekleme yöntemine, fiziksel kanıt toplamaya ve insan gücüne dayalı manuel kontrollere odaklanmıştır. Ancak dijitalleşmenin hız kazanmasıyla birlikte ortaya çıkan yapay zeka, nesnelerin interneti, büyük veri ve blok zincir gibi teknolojiler, denetimin "Denetim 4.0" olarak yeniden tanımlanmasını zorunlu kılmıştır (Karyağdı, 2022). Denetimin dijitalleşmesi, denetimi bir meslek olarak benimseyen gruplara ve işletmelere birçok avantaj sağlamaktadır (Gökoğlu & Kabaoglu, 2025). Yapay zeka teknolojileri ve dijital dönüşüm kavramları, iç denetim faaliyetlerinde köklü değişimlere yol açarak geleneksel tekniklerin yerini teknolojik altyapılara dayalı yeni modellere bırakmasına neden olmuştur (Gökoğlu et al., 2025).

Denetim 4.0 süreci, muhasebe bilgilerinin dijital ortamda üretilmesi ve çeşitli denetim tekniklerinin yeni bilgisayar programları aracılığıyla yürütülmesiyle somutlaşmaktadır. Bu durum, mali müşavirlerden bağımsız denetçilere kadar tüm meslek mensuplarının hayatını etkilemekte ve onları bu değişime ayak uydurmaya zorlamaktadır (Efe, 2023). Bilgisayar destekli yapay zeka teknolojileri, geleneksel denetim tekniklerinin yavaş ve bazen yetersiz kalan faaliyetlerine çözüm sunarak meslekte radikal bir değişim yaratmıştır.

Sonuç olarak, bilgi teknolojilerinin sağladığı hız ve zaman tasarrufu, verilerin elde edilmesini ve raporlanmasını son derece kolaylaştırmış durumdadır. Bu gelişmeler ışığında denetimin elektronik ortamda gerçekleştirilmesi hayati bir önem kazanmış ve bu yeni ekosistemde başarılı olabilmek için denetçilerden beklenen yeterlilikler de dönüşüme uğramıştır (Beder, 2021). Denetçilerin teknik bilgilerini artırmaları ve dijitalleşmeye uyum sağlamaları, bu yeni teknolojilerin etkili kullanımı için bir zorunluluk haline gelmiştir.

DENETİM 4.0'IN KAVRAMSAL TEMELLERİ VE TANIMSAL ÇERÇEVESİ

Denetim 4.0 kavramı, özünde Endüstri 4.0 felsefesinin denetim mesleğine bir izdüşümüdür. Bu yaklaşım, bir işletmenin ve ilgili taraflarının sunduğu hem finansal hem de finansal olmayan verileri, Endüstri 4.0 ortamına uygun teknolojilerle derleyen ve analiz eden bütüncül bir modeldir. Bu modelde denetim, artık sadece geçmişe dönük bir kontrol mekanizması değil, işletmenin dijital ekosistemiyle entegre çalışan canlı bir süreçtir (Erdoğan, 2019).

Geleneksel denetimden Denetim 4.0'a geçiş, muhasebe faaliyetlerinin denetiminden, nesnelerin ve akıllı makinelerin doğrudan denetimine doğru bir paradigma kaymasını ifade eder (Beder, 2021). Bu dönüşüm, denetçilerin çalışma şeklini değiştirerek denetim süreçlerinde "yapay zeka destekli denetim sistemi" olarak adlandırılan yeni bir değer sistemi oluşturmaktadır. Bu yeni sistem, işletmelerde oluşabilecek potansiyel risklerin çok daha erken bir aşamada tespit edilmesine imkan tanımaktadır (Gökoğlu et al., 2025). Denetim 4.0'ın bir diğer temel özelliği, yenilikçi ve otomasyona dayalı bir anlayışla denetim sürecini optimize etmesidir. Kurumun tüm paydaşlarından gelen verilerin gerçek zamanlı olarak entegre edilmesi, büyük veri analizi ve yapay zeka gibi ileri teknolojilerin kullanılmasıyla mümkün olmaktadır (Şentürk, 2023). Yapay zeka destekli denetim sistemleri, finansal raporlamaların güvenilirliğini artırırken, hata ve usulsüzlükleri tespit etmek için harcanan zamanı önemli ölçüde azaltmaktadır.

Kavramsal düzeyde bu dönüşüm, denetimin sadece metodolojik bir değişikliği değil, aynı zamanda mesleki bir kimlik değişimini de beraberinde getirmektedir. Teknolojik çözümlerin yoğun kullanımı, hızlı ve hatasız ürün/hizmet üretimini desteklerken denetim süreçlerini de "akıllı denetim" (smart audit) seviyesine taşımaktadır (Erdoğan, 2019). Bu süreçte denetçiler, rutin ve zaman alıcı operasyonlar yerine, işletmeye katma değer sağlayan faaliyetlere odaklanma fırsatı bulmaktadır.

Büyük veri analitiği, Denetim 4.0'ın en etkili katalizörlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Denetim literatüründe büyük veriye dair en önemli araştırma alanları; bu verilerin denetim süreci verimliliği üzerindeki etkileri, denetçi becerilerine olan ihtiyaç ve denetim standartlarının optimizasyonudur. Büyük

veri, denetçiye geleneksel örnekleme risklerinden kaçınarak veri setinin %100'ünü test etme ve gizli kalmış anomalileri tespit etme gücü vermektedir (Atayah & Alshater, 2021). Veri analitiği araçlarının denetimde kullanılması, denetim kalitesini etkinlik, verimlilik, şeffaflık ve doğruluk açısından olumlu yönde etkilemektedir (Bani et al., 2025). Dijital denetimler, teknolojik altyapıları kullanarak geleneksel yöntemlerin sınırlamalarını aşmakta ve denetim süreçlerinde yeni bir verimlilik standardı belirlemektedir. Denetçiler artık sadece veriyi görmekle kalmamalı, aynı zamanda bu veriyi yönetim karar vericilerine açıklayabilecek yorumlama yeteneğine de sahip olmalıdır (Sastry et al., 2021). Büyük verinin bir diğer önemli boyutu, farklı ülkeler ve denetim firmaları arasındaki verimlilik farklarını ortaya çıkarmasıdır. Gelişmiş ülkelerdeki büyük denetim firmaları bu teknolojileri süreçlerine entegre etmişken, diğerleri için bu bir fırsat olduğu kadar büyük bir tehdit de oluşturmaktadır (Atayah & Alshater, 2021). Büyük veri analitiği, denetçilere makro düzeyde bir yolsuzluk riski görünümü sağlayarak risk azaltma (mitigation) süreçlerinde stratejik bir rol oynamaktadır (Ovami & Muda, 2023).

Büyük veri kullanımı denetim standartlarının da (ISA/BDS) bu yeni gerçekliğe göre yeniden kalibre edilmesini gerektirmektedir. Mevcut risk odaklı modeller, büyük verinin sağladığı kanıtların nasıl değerlendirileceği ve bu verilerin güvenilirliğinin nasıl test edileceği konusunda yeni rehberlere ihtiyaç duymaktadır (Gauthier & Brender, 2021). Veri analitiği sadece bir teknik değil, denetim görüşünün temelini oluşturan bir kanıt toplama metodolojisi haline gelmektedir (Ovami & Muda, 2023). Bu bağlamda bilgisayar tabanlı tüm teknolojiler denetim mesleğinde radikal bir değişim yaratmış durumdadır.

YAPAY ZEKA VE MAKİNE ÖĞRENMESİNİN DENETİM YARGISI ÜZERİNDEKİ ROLÜ

Yapay zeka, denetim mesleğinde sadece rutin işleri değil, bilişsel görevleri de üstlenmeye başlamıştır. Denetim prosedürlerinin makine öğrenmesi algoritmalarına kodlanması sayesinde, daha önce denetçi yargısına dayanan birçok karar artık veri temelli algoritmalarla desteklenmektedir. Bu durum, özellikle audit görüşleri ve karmaşık muhasebe tahminlerinin değerlendirilmesi gibi alanlarda denetçiye rehberlik etmektedir (Schreuder & Smuts, 2023). Yapay zeka destekli denetim sistemleri, işletmelerin finansal raporlamalarının güvenilirliğini artırmak için kritik bir araç haline gelmiştir. YZ kullanımı, denetim firmalarının ve müşterilerinin elde ettiği katma değeri artırmaktadır. Temel endişelerden biri, YZ'nin denetçinin çalışma doğruluğunu nasıl geliştireceği ve çok büyük miktardaki denetim kanıtını kalite ve miktar açısından nasıl işleyebileceğidir. Yapay zeka sistemleri, finansal raporların ne kadar doğru olduğu konusunda güvenilir sonuçlara ulaşmak için denetçinin kanıtları değerlendirme yeteneğini maksimize etmektedir (Atayah & Alshater, 2021). Ayrıca bu sistemler, denetçilerin rutin operasyonlardan uzaklaşarak daha stratejik analizlere yönelmesini sağlamaktadır.

İç denetim faaliyetlerinde de YZ'nin etkisi büyük bir heyecanla karşılanmaktadır; örneğin ChatGPT gibi üretken yapay zeka uygulamaları, denetim planlaması ve raporlama aşamalarında büyük beklentiler yaratmıştır (Şentürk, 2023). YZ algoritmaları ile dönüşüm geçiren meslek, artık "mali mühendislik" veya "finansal veri bilimciliği" gibi yeni isimlerle anılmaya başlanmıştır (İşseveroğlu, 2022). Bu süreçte denetçi, algoritmanın ürettiği sonuçları profesyonel şüphecilik süzgecinden geçiren bir denetleyici rolünü üstlenmektedir. Hızlı ve daha az maliyetli denetim faaliyetleri işletmeler için önemli bir avantajdır. Ancak YZ'nin denetime entegrasyonu, insan-makine iş birliği açısından yeni zorlukları da beraberinde getirmektedir. Denetçilerin, algoritmaların nasıl çalıştığını anlaması, veri geçerliliğini doğrulaması ve YZ tarafından üretilen bilgilerin kalitesini ölçebilmesi gerekmektedir (Tambun & Sitorus, 2023). Gelecekte denetçilerin konumu, bu akıllı makineleri yönetmek ve onların çıktılarını iş riskleriyle ilişkilendirerek görüş oluşturmak olacaktır (İşseveroğlu, 2022). Teknolojik gelişmelerin yarattığı negatif durumlar arasında hatalı analizler ve etik problemler de yer almaktadır, bu yüzden yeni kontrol mekanizmaları kurulmalıdır.

BLOK ZİNCİR TEKNOLOJİSİ VE DENETİMDE ŞEFFAFLIK DEVRİMİ

Blok zincir teknolojisi, denetim dünyasında internetin perakende veya seyahat sektöründe yarattığı etkinin benzerini yaratma potansiyeline sahiptir (Gauthier & Brender, 2021). Bu teknoloji, finansal hizmetlerde ve muhasebede "üçlü kayıt sistemi" (triple-entry accounting) olarak bilinen yapının önünü açarak işlem bazlı denetim ihtiyacını neredeyse tamamen ortadan kaldırabilir (Schreuder & Smuts, 2023). Gerçek zamanlı ve değiştirilemez kayıtlar, denetim kanıtlarının doğruluğunu teknolojik bir garanti altına almaktadır. Buna

rağmen, blok zincir ekosistemiyle iş birliği yapmak denetçiler için yeni yetkinlikler gerektirmektedir. Denetçilerin dijital olarak dönüşmeleri ve blok zinciri verilerini yapay zeka kullanarak doğrulayabilmeleri beklenmektedir (Tambun & Sitorus, 2023). Blok zinciri, sadece bir kayıt defteri değil, aynı zamanda denetim firmalarının kendi verimliliklerini artırmak için kullanabilecekleri güçlü bir iç araçtır (Gauthier & Brender, 2021). Dijital denetimler, bu teknolojik altyapıları kullanarak denetim süreçlerini çok daha güvenilir hale getirmektedir.

Blok zinciri uygulamalarının yaygınlaşmasıyla birlikte, denetim firmaları iki seviyede etkilenmektedir: İlk olarak, iş süreçleri bu teknolojiye dayanan müşteriler için yeni denetim yordamları geliştirmek zorundadırlar; ikinci olarak, bu teknolojiyi kendi denetim araçlarına entegre etmek mecburiyetindedirler (Gauthier & Brender, 2021). Blok zinciri teknolojisinin en büyük özelliği, merkezi olmayan bir doğrulama sistemine sahip olmasıdır. Bu açıdan, dijital dönüşümün yaşandığı en etkili alanlardan biri olarak gösterilmektedir (Gökoğlu vd., 2022). Kripto varlıkların denetimi konusunda yaşanan başlangıç zorlukları, bazı firmaların bu alandan kaçınmasına neden olsa da, bu durum sadece geçici bir engeldir (Tambun & Sitorus, 2023).

Gelecekte blok zincir yönetişimi ve bu yapının hükümet bürokrasisini nasıl aşacağı gibi konular denetim literatüründe daha fazla yer bulacaktır. Denetçiler, blok zincir üzerindeki akıllı sözleşmelerin yasal uyumunu ve bu sözleşmelerin iç kontrollere etkisini değerlendirmek zorunda kalacaklardır (Atayah ve Alshater, 2021). Bu teknoloji, denetçiyi rutin kontrolden ziyade ekosistem mimarı ve güven sağlayıcı bir pozisyona taşımaktadır. Geleneksel tekniklerin yetersiz kaldığı noktalarda blok zinciri ve yapay zeka entegrasyonu kesin çözümler sunacaktır. Denetim standartları, dijital dünyadaki baş döndürücü gelişmelere uyum sağlamak için sürekli bir revizyon sürecinden geçmektedir. IAASB ve PCAOB gibi küresel standart belirleyici kurumlar, veri analitiğinin mevcut risk bazlı denetim modellerine nasıl dahil edileceğini sürekli olarak değerlendirmektedir. Paydaşlar, mevcut standartların dijital gerçeklerle örtüşüp örtüşmediği konusunda haklı sorular sormakta ve acil uzlaşi ile yeni düzenlemeler beklemektedir (Gauthier ve Brender, 2021).

Türkiye'de de bağımsız denetim standartlarının kapsamı ve özel denetim alanlarıyla ilişkisi üzerine güncel çalışmalar yapılmaktadır; özellikle standartların karşılaştırmalı olarak incelenmesi, denetim uygulamalarının çerçevesini daha görünür hâle getirmektedir (Aytaç ve Aslantaş Ateş, 2025). Dijitalleşme ile birlikte denetim süreçlerinde belgelendirme, raporlama ve teknoloji kullanımına ilişkin tartışmaların yoğunlaştığı görülmektedir (Karyağdı, 2022). Özellikle BDS 701 ile getirilen "Kilit Denetim Konuları" raporlaması, teknolojik risklerin de bu kapsama alınmasına olanak tanımaktadır (Uludağ, 2017). Bağımsız denetim standartları ve diğer özel denetim standartları (örneğin faizsiz finans denetim standartları) arasındaki karşılaştırmalar, denetim kapsamının ve amacının dijitalleşmeyle nasıl genişlediğini göstermektedir. Denetçinin risk belirleme ve değerlendirilmiş risklere karşı yapacağı işler dijital araçlarla yeniden tanımlanmaktadır (Aytaç & Aslantaş Ateş, 2025). Standartlardaki bu dinamizm, mesleğin teknolojik evriminin yasal güvencesini oluşturmaktadır.

Dijital denetim sürecinde verilerin standart bir şekle sokulması ve veri akışının denetim kuruluşlarının ihtiyacına cevap vermesi için kurumların kendi aralarında toplanarak süreci yönetmeleri gerekmektedir (Erturan & Ergin, 2018). Veri analitiği gibi tekniklerin analitik prosedürler standardı kapsamında nasıl iş zekası modellerine dönüştürüleceği güncel akademik tartışmalar arasındadır (Erhan, 2019). Standartlar, sadece ne yapılacağını değil, teknolojinin nasıl etik ve güvenli kullanılacağını da tarif etmelidir. Dijitalleşme ve yapay zeka, iç denetim fonksiyonlarının daha verimli ve güvenilir hale gelmesine katkı sağlarken yeni riskleri de standartların kapsamına sokmuştur.

ROBOTİK SÜREÇ OTOMASYONU VE DENETİM OTOMASYONU

Denetim 4.0 sürecinde öne çıkan uygulamalardan biri, robotik süreç otomasyonunun denetim faaliyetlerine entegre edilmesidir. Robotik süreç otomasyonu, özellikle tekrar eden, kural bazlı ve yüksek hacimli işlemlerin insan müdahalesine ihtiyaç duyulmadan yürütülmesine olanak sağlamaktadır. Bu durum; veri toplama, belge eşleştirme, mutabakat kontrolleri, kayıt doğrulama ve standart testlerin uygulanması gibi zaman alan işlemlerin daha kısa sürede ve daha düşük hata oranıyla tamamlanmasını mümkün kılmaktadır. Böylece denetçiler, rutin görevlerden uzaklaşarak daha fazla mesleki muhakeme, risk değerlendirmesi ve yorum gerektiren alanlara yönelebilmektedir (Moffitt, Rozario & Vasarhelyi, 2018; Huang & Vasarhelyi, 2019).

Süreç Madenciliği ve Sürekli Güvence Yaklaşımı

Dijital denetim anlayışının gelişmesiyle birlikte süreç madenciliği, denetim faaliyetlerinde giderek daha fazla önem kazanan yöntemlerden biri haline gelmiştir. Süreç madenciliği, bilgi sistemlerinde oluşan işlem kayıtları, zaman damgaları ve kullanıcı hareketleri gibi dijital izler üzerinden süreçlerin fiili işleyişini görünür hale getirmektedir. Bu yaklaşım sayesinde kurumların yalnızca yazılı prosedürlerine değil, uygulamada gerçekte nasıl çalıştıklarına odaklanmak mümkün olmaktadır. Denetim açısından bu yöntem; süreç sapmalarının, kontrol zayıflıklarının, yetki ihlallerinin ve olağan dışı işlem akışlarının daha açık biçimde tespit edilmesine katkı sağlamaktadır (Jans, Alles & Vasarhelyi, 2013; Jans, Alles & Vasarhelyi, 2014).

Süreç madenciliğinin en önemli katkılarından biri, sürekli güvence yaklaşımını desteklemesidir. Geleneksel denetimde belirli dönemlerde yapılan kontrollerin yerini, işlem verilerinin anlık veya yakın gerçek zamanlı izlenmesine dayanan daha dinamik bir güvence modeli almaktadır. Güncel çalışmalar, süreç madenciliğinin yalnızca denetim planlamasında değil, iç kontrol, risk yönetimi ve güvence hatlarının tamamında kullanılabildiğini; ayrıca önemli yanlışlık riskinin değerlendirilmesinde denetçiye ek kanıt sunduğunu göstermektedir. Bu nedenle süreç madenciliği, Denetim 4.0 çerçevesinde sürekli izleme ve sürekli güvence anlayışını destekleyen temel araçlardan biri olarak değerlendirilmektedir (Eulerich et al., 2025; Mugwira et al., 2025).

NESNELERİN İNTERNETİ VE SÜREKLİ DENETİM MODELİ

Nesnelerin İnterneti, Denetim 4.0 ekosisteminde fiziksel varlıklar ile dijital kayıtlar arasındaki köprüyü kurmaktadır. Akıllı işletmelerde makinelerin birbirleriyle veri alışverişi yapması, denetçinin fiziksel stok sayımı veya üretim kontrolü gibi işlemleri uzaktan ve anlık olarak yapabilmesine imkan tanımaktadır (Kablan, 2018). Bu teknoloji, denetçinin rutin veri toplama işlerinden kurtulup "mali müşavirlik"ten ziyade "işletme mühendisliği"ne kaymasına neden olmaktadır (Kablan, 2018). IoT sayesinde mümkün hale gelen "Sürekli Denetim" yaklaşımı, yıl sonu yapılan kesitsel denetimlerin yerini yıl boyu devam eden izleme süreçlerine bırakmasını sağlamaktadır. Bu süreçte kullanılan "Dijital İkiz" yöntemi, işletmenin tüm operasyonel süreçlerinin dijital bir kopyasının denetim kuruluşu tarafından izlenmesini mümkün kılmaktadır (Erturan & Ergin, 2018). Bu sayede hatalar veya suistimaller gerçekleştiği anda tespit edilebilmektedir. Yapay zeka destekli sistemlerin erken teşhis yeteneği bu noktada kritik rol oynamaktadır.

Denetim sürecinde bilişim teknolojilerinin ve nesnelerin denetiminin ön plana çıkması, denetçilerin konumunu makineleri yöneten ve denetleyen uzmanlar seviyesine yükseltmektedir (İşseveroğlu, 2022). Verilerin kaynağından otomatik olarak çekilmesi, manuel giriş hatalarını sıfıra indirmekte ve denetim güvenilirliğini maksimize etmektedir (Gönen & Rasgen, 2019). Ancak bu durum, nesnelerin interneti ağının siber güvenliğinin de denetim kapsamına alınmasını zorunlu kılmaktadır. Akıllı makinelerden akan verilerin denetimi, geleneksel denetçinin konfor alanını tamamen değiştirmektedir (Beder, 2021). Artık sadece defter kayıtlarını değil, sensör verilerini ve makine loglarını okuyabilen bir denetçi profili gerekmektedir (Beder, 2021). Bu teknolojik entegrasyon, denetim mesleğini "akıllı iş planlarının geliştirilmesi ve iş risklerinin değerlendirilmesi" gibi daha stratejik bir noktaya taşımaktadır (Kablan, 2018). Denetçilerin teknik bilgilerini artırarak bu sürece adapte olmaları elzemdir (Gökoğlu et al., 2025).

DENETÇİ YETKİNLİKLERİNİN YENİDEN TANIMLANMASI VE EĞİTİM

Dijital çağda denetçi yetkinliklerinin güçlendirilmesi, yenilikçi uygulamaların getirdiği zorluklarla başa çıkabilmek için bir zorunluluktur (Leocádio et al., 2024). Denetçilerin sadece muhasebe standartlarını bilmesi yeterli olmamakta; teknolojik okuryazarlık, veri analizi ve eleştirel düşünme gibi Endüstri 4.0 becerilerine sahip olmaları beklenmektedir (Doğan et al., 2025). Yeterli eğitimi almamış profesyonellerin yapay zeka teknolojilerini yanlış kullanma riski, eksik ve hatalı denetim faaliyetlerine yol açabilir. Yeni nesil

denetçiler için istatistiki programlama dillerinin yanı sıra genel amaçlı programlama dillerini kullanabilmek bir tercih değil, ihtiyaç haline gelmektedir. Meslek mensuplarının "Finansal Veri Bilimcisi" veya "Muhasebe Veri Stratejisti" olarak yeniden şekillenmesi gerektiği vurgulanmaktadır (İşseveroğlu, 2022). Bu teknik donanım, denetçinin karmaşık algoritmaları sorgulamasını ve dijital kanıtların bütünlüğünü test etmesini mümkün kılacaktır. Uzmanların bu teknolojileri doğru kullanması için sürekli kendilerini geliştirmeleri şarttır.

Üniversitelerin ve eğitim kurumlarının müfredatlarını Endüstri 4.0'ın gelişen taleplerine göre revize etmesi, meslek adaylarını bu geleceğe hazırlamak adına kritiktir (Doğan et al., 2025). Eğitim sürecindeki ders içeriklerinin ve mesleki staj programlarının teknoloji odaklı olarak yeniden tasarlanması önerilmektedir (Kurnaz et al., 2020). Denetçilerin dijital araçları etkin kullanımı, denetim firmalarının rekabet gücünü doğrudan belirleyen bir unsur olacaktır. Yetkinlik dönüşümü aynı zamanda siber güvenlik ve veri yönetimi konularını da kapsamalıdır. Denetçilerin veri güvenliğini sağlama ve siber riskleri değerlendirme konusunda derinlemesine bilgi sahibi olmaları şarttır (İşseveroğlu, 2022). Kendini güncelleyemeyen ve değişimin gerisinde kalan meslek mensupları için dijitalleşme bir tehditken, bu becerileri edinenler için büyük bir kariyer fırsattır (Kablan, 2018). İç denetim ve bağımsız denetimin sağladığı katma değer, teknoloji temelli tekniklerin kullanımıyla artacaktır.

DENETİM 4.0 UYGULAMALARINDA KARŞILAŞILAN RİSKLER VE ETİK BOYUTLAR

Dijitalleşme beraberinde sadece kolaylıklar değil, aynı zamanda ciddi siber güvenlik riskleri ve veri gizliliği sorunlarını da getirmektedir. Büyük verinin ve bulut teknolojilerinin yoğun kullanımı, işletme verilerinin korunması ve siber risklerin ciddiye alınmasını zorunlu kılmaktadır (İşseveroğlu, 2022). Denetim faaliyetlerinde güvenlik ve gizliliğin önemini yitirmesi gibi tehlikeli durumlar, yeni teknolojik kontrol mekanizmalarının kurulmasını gerektirmektedir (Gökoğlu et al., 2025). Teknolojik otomasyon, bazıları tarafından mesleğin yok olması veya denetçi ihtiyacının azalması yönünde bir tehdit olarak algılanmaktadır (Ovami & Muda, 2023). Ancak asıl risk, teknolojinin yanlış ellerde veya eksik denetimle kullanılmasıdır. Veri geçerliliğinin sağlanamaması veya hatalı algoritmalar üzerinden görüş oluşturulması, denetim kalitesini artırmak yerine ciddi yanıltıcı raporlara yol açabilir (Tambun ve Sitorus, 2023). Hatalı analizler ve etik sorunlar, yapay zekanın denetimdeki olumsuz yansımaları olarak karşımıza çıkabilir.

Etik açıdan ise yapay zeka ve algoritmaların kullanımı, "profesyonel şüphecilik" ilkesinin nasıl korunacağı sorusunu gündeme getirmektedir. Denetçinin, makinenin sunduğu her sonucu sorgulamadan kabul etmesi etik bir zaafiyet yaratabilir. Ayrıca, blok zinciri gibi şeffaf sistemlerde bile yönetim sorunları ve verilerin doğruluğuna yönelik riskler her zaman mevcuttur (Atayah & Alshater, 2021). Dijital dönüşüm ve yapay zeka iç denetim süreçlerine verimlilik katsa da, beraberinde getirdiği bu yeni risklerin iyi yönetilmesi gerekmektedir. Yasal altyapı çalışmalarının teknolojik hızla yetişememesi, denetçiler için hukuki bir belirsizlik alanı yaratmaktadır (İşseveroğlu, 2022). Hangi dijital kanıtın mahkemede geçerli sayılacağı veya algoritma hatalarından kimin sorumlu olacağı gibi konular henüz tam olarak netleşmemiştir. Bu durum, denetçilerin dijital dönüşüm süreçlerinde çok daha dikkatli ve yasal gelişmeleri yakından takip eden bir strateji izlemelerini gerektirmektedir.

SONUÇ

Denetim 4.0, denetim faaliyetlerinin kapsamını, yöntemini ve denetçiden beklenen rolü köklü biçimde değiştiren bir dönüşüm alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Büyük veri, yapay zeka, blok zincir ve nesnelerin interneti gibi teknolojiler sayesinde denetim süreçleri daha hızlı, daha izlenebilir ve daha risk odaklı bir yapıya kavuşmaktadır. Bu dönüşüm, denetimi yalnızca geçmişe dönük hata tespiti yapan bir kontrol faaliyeti olmaktan çıkararak, kurumların karar alma süreçlerine katkı sunan, öngörü üreten ve sürekli izleme sağlayan stratejik bir fonksiyona dönüştürmektedir.

Bununla birlikte dijitalleşme, denetim alanında sadece fırsatlar değil, aynı zamanda yeni sorumluluklar da doğurmaktadır. Veri güvenliği, algoritmaların doğruluğu, etik sınırlar, hukuki geçerlilik ve mesleki bağımsızlığın korunması gibi başlıklar, teknolojik ilerleme kadar önemli hale gelmiştir. Dolayısıyla denetim mesleğinin geleceği, teknoloji kullanımını artırmanın yanında bu teknolojileri doğru yönetecek bilgi, beceri ve denetim kültürünün oluşturulmasına bağlıdır.

Sonuç olarak, Denetim 4.0 sürecinde başarı; standartların güncellenmesi, eğitim altyapısının güçlendirilmesi, dijital araçların bilinçli kullanımı ve profesyonel şüpheciliğin korunması ile mümkün olacaktır. Geleceğin denetçisi, yalnızca kayıtları kontrol eden kişi değil; veriyi analiz eden, sistemi sorgulayan, teknolojiyi yöneten ve kurumsal güvenin sürdürülebilirliğine katkı sağlayan çok yönlü bir uzman olacaktır. Bu nedenle dijital dönüşüm, denetim mesleği açısından geçici bir eğilim değil, uzun vadeli ve kalıcı bir yeniden yapılanma süreci olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Atayah, O. F. & Alshater, M. M. (2021). Audit and tax in the context of emerging technologies: A retrospective analysis, current trends, and future opportunities. *The International Journal of Digital Accounting Research*, 21, 95-128. https://doi.org/10.4192/1577-8517-v21_4
- Aytaç, S. & Aslantaş Ateş, B. (2025). Bağımsız denetim standartları ve faizsiz finans denetim standartları karşılaştırması. *Denetim ve Güvence Hizmetleri Dergisi*, 5(1), 22-35. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/audas/article/1604415>
- Bani, P., Siregar, N., Subiyanto, B. & Awaludin, D. T. (2025). Digital transformation in the audit process: A systematic review of innovation, challenges, and its impact on audit quality. *Journal Research of Social Science, Economics, and Management*, 5(3), 3454-3471. <https://doi.org/10.59141/jrssem.v5i3.1109>
- Beder, N. (2021). Muhasebe meslek mensuplarının yeni dünya ile imtihanı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 163-184. <https://doi.org/10.18037/ausbd.902591>
- Doğan, Y., Korkmaz, E. & Polat, M. (2025). The impact of Industry 4.0 on the accounting profession: Productivity perception during the COVID-19 pandemic period. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 134-156. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuibf/issue/90216/1511150>
- Efe, A. (2023). Yapay zeka algoritmaları ile dönüşüm geçirecek denetim mesleğinin geleceği üzerinde bir değerlendirme. *Yönetim Bilişim Sistemleri Dergisi*, 8(2), 1-19. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ybs/article/1047631>
- Erdoğan, M. (2019). Denetim 4.0 ve ötesi. *Journal of Accounting and Taxation Studies*, 12(3), 809-834. <https://doi.org/10.29067/muvu.479247>
- Erhan, D. U. (2019). Analitik prosedürler standardı (BDS 520) kapsamında iş zekâsı modellerinin tasarlanması ve denetim sürecinde kullanılması. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 21(1), 67-88. <https://doi.org/10.31460/mbdd.504206>
- Erturan, İ. & Ergin, E. (2018). Dijital denetim ve dijital ikiz yöntemi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20(4), 810-830. <https://doi.org/10.31460/mbdd.395261>
- Eulerich, M., Huang, Q., Pawlowski, J. ve Vasarhelyi, M. A. (2025). Using process mining as an assurance tool in the three-lines-model. *International Journal of Accounting Information Systems*, 56, 100731. <https://doi.org/10.1016/j.accinf.2025.100731>
- Gauthier, M. P. & Brender, N. (2021). How do the current auditing standards fit the emergent use of blockchain? *Managerial Auditing Journal*, 36(3), 365-385. <https://doi.org/10.1108/MAJ-12-2019-2513>
- Gökoğlan, K., & Kabağaç, A. (2025). A Research on Independent Auditors' Perspectives on Digital Auditing. *Journal of Economics Finance and Accounting*, 12(1), 10-19. <https://doi.org/10.17261/Pressacademia.2025.1963>
- Gökoğlan, K., Cetin, S., & Bilen, A. (2022). Blockchain Technology and Its Impact on Audit Activities. *Journal of Economics Finance and Accounting*, 9(2), 72-81. <https://doi.org/10.17261/Pressacademia.2022.1567>
- Gökoğlan, K., Sevim, H. & Kılıç, S. (2025). Digital transformation and artificial intelligence-assisted auditing: The role of technology in internal audit processes in 2025. *Dynamics in Social Sciences and Humanities*, 6(1), 25-33. <https://doi.org/10.62425/dssh.1647929>

- Gönen, S. & Rasgen, M. (2019). Industrial 4.0 and digital transformation of accounting. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(3), 2898-2917. <https://doi.org/10.33206/mjss.550713>
- Huang, F. & Vasarhelyi, M. A. (2019). Applying robotic process automation (RPA) in auditing: A framework. *International Journal of Accounting Information Systems*, 35, 100433. <https://doi.org/10.1016/j.accinf.2019.100433>
- İşseveroğlu, G. (2022). Muhasebe mesleğinin geleceği: Endüstri 4.0 boyutunda yayınlanan akademik çalışmaların içerik analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 36(1), 10-21. <https://doi.org/10.54614/TBE.2022.830031>
- Jans, M. J., Alles, M. G. & Vasarhelyi, M. A. (2014). A field study on the use of process mining of event logs as an analytical procedure in auditing. *The Accounting Review*, 89(5), 1751-1773. <https://doi.org/10.2308/accr-50807>
- Jans, M., Alles, M. G. & Vasarhelyi, M. A. (2013). The case for process mining in auditing: Sources of value added and areas of application. *International Journal of Accounting Information Systems*, 14(1), 1-20. <https://doi.org/10.1016/j.accinf.2012.06.015>
- Kablan, A. (2018). Endüstri 4.0, "nesnelerin interneti" - akıllı işletmeler ve muhasebe denetimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(Endüstri 4.0 ve Örgütsel Değişim Özel Sayısı), 1561-1579. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduibfd/article/714756>
- Karyağdı, N. G. (2022). Denetimde teknolojik gelişmelerin denetim sürecine olan etkilerinin akademisyen görüşleriyle incelenmesi. *Denetişim*, 26(Ek Sayı), 13-31. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/denetisim/article/1077261>
- Kurnaz, E., Tekbaş, İ., Bozdoğan, T. & Çetin, Ö. O. (2020). Dijitalleşmeyle birlikte muhasebe eğitiminin muhasebe meslek mensupları açısından değerlendirilmesi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 22(Özel Sayı), 81-96. <https://doi.org/10.31460/mbdd.642307>
- Leocádio, D., Malheiro, L. & Reis, J. C. G. (2024). Auditors in the digital age: A systematic literature review. *Digital Transformation and Society*, 4(1), 5-20. <https://doi.org/10.1108/DTS-02-2024-0014>
- Moffitt, K. C., Rozario, A. M. & Vasarhelyi, M. A. (2018). Robotic process automation for auditing. *Journal of Emerging Technologies in Accounting*, 15(1), 1-10. <https://doi.org/10.2308/jeta-10589>
- Mugwira, T., Stuart, I. C., Kulset, E. & Nipper, M. (2025). The use of process mining in assessing the risk of material misstatement during an audit: Experimental evidence. *Journal of International Accounting Research*. Advance online publication. <https://doi.org/10.2308/JIAR-2023-026>
- Ovami, D. C. & Muda, I. (2023). Data analytics and its implication on auditing. *Proceedings of the 12th International Conference on Green Technology (ICGT 2022)* (93-101). Atlantis Press. https://doi.org/10.2991/978-94-6463-148-7_10
- Sastry, S., Lee, T. H. & Teoh, M. T. T. (2021). The use of blockchain technology and data analytics in the audit profession. *Quantum Journal of Social Sciences and Humanities*, 2(4), 67-86. <https://doi.org/10.55197/qjssh.v2i4.89>
- Schreuder, A. & Smuts, H. (2023). Perspective chapter: Audit digitalization – Key impacts on the audit profession. *IntechOpen*, 1-23. <https://doi.org/10.5772/intechopen.109042>
- Şentürk, Ö. (2023). İç denetim faaliyetlerinde yapay zekadan beklentiler: ChatGPT uygulaması örneği. *TIDE AcademIA Research*, 4(2), 51-82. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tide/article/1269814>
- Tambun, S. & Sitorus, R. R. (2023). Challenges, strategies and qualifications of auditors in the society 5.0 era. *Jurnal Riset Akuntansi Kontemporer*, 15(2), 228-240. <https://doi.org/10.23969/jrak.v15i2.7183>
- Uludağ, S. (2017). Değişen bilgi gereksinimi ve bağımsız denetçi raporundaki yenilikler. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(IASOS Özel Sayısı), 1-13. <https://doi.org/10.12780/usaksosbil.372514>

Journal of Social, Economic and Politics Researches

Journal Homepage: <https://jsepr.org/>

İÇ KONTROL SÜREÇLERİNDE AŞIRI GÜVEN EĞİLİMİNİN RİSK YÖNETİMİNE ETKİSİ

Sultan KILIÇ¹

Özet

Bu çalışma, iç kontrol süreçlerinde aşırı güven eğiliminin risk yönetimi üzerindeki etkisini davranışsal muhasebe perspektifiyle incelemeyi amaçlamaktadır. İç kontrol sistemlerinin yalnızca teknik ve prosedürel bir yapı olmadığı, aynı zamanda yönetsel bilişsel önyargılar, örgüt kültürü ve insan davranışları tarafından şekillenen dinamik bir mekanizma olduğu varsayımından hareket edilmektedir. Çalışma, literatür temelli (kuramsal) bir araştırma niteliğinde olup iç kontrol, risk yönetimi ve aşırı güven eğilimi arasındaki ilişkileri bütüncül bir çerçevede ele almaktadır.

Elde edilen bulgular, aşırı güven eğiliminin yöneticilerin risk algısını sistematik biçimde bozduğunu ve bu durumun iç kontrol sistemlerinin etkinliğini zayıflattığını göstermektedir. Özellikle risk değerlendirme süreçlerinin subjektif yapısı nedeniyle bilişsel önyargıların bu alan üzerinde belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte güçlü iç kontrol sistemleri ve etkin örgüt kültürünün, aşırı güven eğiliminin olumsuz etkilerini kısmen azaltabileceği ortaya konulmaktadır. Ayrıca dijitalleşme ve veri analitiği uygulamalarının iç kontrol süreçlerini güçlendirdiği, ancak insan faktörünün önemini tamamen ortadan kaldırmadığı vurgulanmaktadır.

Sonuç olarak çalışma, iç kontrol ve risk yönetimi ilişkisini doğrusal bir yapıdan çıkararak davranışsal ve örgütsel faktörlerle şekillenen dinamik bir model çerçevesine oturtmaktadır. Bu yönüyle çalışma, iç kontrol literatürüne davranışsal muhasebe perspektifinden katkı sunmakta ve aşırı güven eğilimini kurumsal risk yönetimi açısından kritik bir risk faktörü olarak konumlandırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İç Kontrol, Aşırı Güven Eğilimi, Risk Yönetimi, Davranışsal Muhasebe, Örgüt Kültürü

JEL Kodları: M41, M42, D91, G32, M14

¹ Dr, Bağımsız Araştırmacı, Kırşehir, Türkiye; sultan.kilic@ahievran.edu.tr, ORCID:0000-0009-1120-3261

THE EFFECT OF OVERCONFIDENCE BIAS ON RISK MANAGEMENT IN INTERNAL CONTROL PROCESSES

Abstract

This study aims to examine the impact of overconfidence bias in internal control processes on risk management from a behavioral accounting perspective. It is based on the assumption that internal control systems are not merely technical and procedural structures, but dynamic mechanisms shaped by managerial cognitive biases, organizational culture, and human behavior. The study is a literature-based (theoretical) research and provides a holistic framework for understanding the relationships among internal control, risk management, and overconfidence bias.

The findings indicate that overconfidence bias systematically distorts managers' risk perception and consequently weakens the effectiveness of internal control systems. In particular, due to the subjective nature of risk assessment processes, cognitive biases play a critical role in this area. However, strong internal control systems and an effective organizational culture may partially mitigate the negative effects of overconfidence bias. In addition, digitalization and data analytics applications are found to strengthen internal control processes, although they do not eliminate the importance of the human factor.

In conclusion, the study reframes the relationship between internal control and risk management from a linear structure to a dynamic model shaped by behavioral and organizational factors. In this regard, it contributes to the internal control literature by adopting a behavioral accounting perspective and positions overconfidence bias as a critical risk factor in corporate risk management.

Key Words: Internal control, overconfidence bias, risk management, behavioral accounting, organizational culture

JEL Codes: M41, M42, D91, G32, M14

GİRİŞ

Küresel ekonomik sistemde artan belirsizlik, dijitalleşme ve karmaşık finansal yapıların yaygınlaşması, işletmelerde risk yönetimi süreçlerinin stratejik önemini önemli ölçüde artırmıştır. Bu bağlamda iç kontrol sistemleri, işletmelerin faaliyet etkinliğini sağlamak, finansal raporlamanın güvenilirliğini artırmak ve mevzuata uyumu temin etmek amacıyla yapılandırılmış temel yönetim araçları arasında yer almaktadır. İç kontrol, yalnızca bir denetim mekanizması değil, aynı zamanda risklerin tanımlanması ve yönetilmesine yönelik bütüncül bir süreç olarak değerlendirilmektedir (COSO, 2013). Özellikle modern kurumsal yönetim anlayışında iç kontrol sistemleri ile risk yönetimi arasındaki etkileşim, işletmelerin sürdürülebilirliği açısından kritik bir unsur haline gelmiştir (Almgrashi ve Mujalli, 2024).

Bununla birlikte, geleneksel iç kontrol yaklaşımı çoğunlukla yapısal ve teknik unsurlara odaklanırken, son yıllarda literatürde davranışsal faktörlerin bu süreçler üzerindeki etkisi giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Özellikle yöneticilerin bilişsel özellikleri ve psikolojik eğilimleri, risk algısı ve karar alma süreçleri üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda aşırı güven (overconfidence) eğilimi, bireylerin kendi bilgi ve yeteneklerini abartmaları ve riskleri olduğundan düşük algılamaları ile karakterize edilen önemli bir bilişsel önyargı olarak öne çıkmaktadır. Finans ve muhasebe literatüründe aşırı güven, yönetsel kararların kalitesini etkileyen temel davranışsal faktörlerden biri olarak kabul edilmektedir (Voon et al., 2024).

Aşırı güven eğilimi, yöneticilerin riskleri sistematik biçimde küçümsemesine ve daha yüksek risk içeren stratejik kararlar almasına yol açabilmektedir. Bu durum, işletmelerde risk yönetimi süreçlerinin etkinliğini zayıflatmakta ve kontrol mekanizmalarının işlevselliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Nitekim yapılan güncel çalışmalar, yönetsel aşırı güvenin işletme risklerini artırdığını ve özellikle finansal istikrarsızlık riskleri ile doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (Parsaei et al., 2024). Benzer şekilde, aşırı güven eğiliminin hisse senedi fiyat çöküş riskini artırdığı ve bu süreçte iç kontrol mekanizmalarının dengeleyici bir rol üstlendiği belirtilmektedir.

İç kontrol sistemleri ile aşırı güven arasındaki ilişki çift yönlü bir yapı göstermektedir. Bir yandan güçlü iç kontrol sistemleri yönetsel aşırı güveni sınırlayıcı bir etki yaratırken, diğer yandan aşırı güven eğilimi iç kontrol sistemlerinin etkin uygulanmasını zayıflatabilmektedir. Bu durum, iç kontrol süreçlerinin yalnızca teknik değil, aynı zamanda davranışsal bir boyuta sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim yapılan ampirik bir çalışmada, yöneticilerin aşırı güven düzeyinin artmasının iç kontrol uygulamalarına yönelik istekliliği azalttığı ve kontrol kalitesini olumsuz etkilediği tespit edilmiştir (Liu ve Li, 2021).

Ayrıca, aşırı güven eğiliminin kurumsal karar alma süreçlerinde risk algısını çarpıttığı ve işletmelerin daha agresif stratejilere yönelmesine neden olduğu ifade edilmektedir. Özellikle yenilik, yatırım ve finansman kararlarında aşırı güven eğilimi, risk yönetimi mekanizmalarının etkinliğini sınırlayan bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Wen et al., 2023). Bununla birlikte, yönetsel aşırı güvenin kurumsal risk düzeyini artırdığı ve bu ilişkinin kurumsal yönetim yapıları tarafından kısmen dengelenebildiği de literatürde vurgulanmaktadır (Wagdi et al., 2024).

Bu çerçevede, iç kontrol süreçlerinde aşırı güven eğiliminin dikkate alınmaması, risk yönetimi sistemlerinde önemli zafiyetlere yol açabilmektedir. Özellikle risk değerlendirme, kontrol faaliyetleri ve izleme süreçleri gibi iç kontrol bileşenleri, yöneticilerin subjektif algılarından doğrudan etkilenmektedir. Bu nedenle, iç kontrol sistemlerinin etkinliğini artırmak için davranışsal faktörlerin sistematik biçimde analiz edilmesi gerekmektedir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İç Kontrol Kavramı ve Bileşenleri

İç kontrol, faaliyet etkinliği, raporlama güvenilirliği ve mevzuata uygunluk hedeflerine makul güvence sağlayan bütüncül bir yapı olarak değerlendirilmektedir (COSO, 2013). Bu çerçevenin özellikle finansal raporlama kalitesini artırma ve kurumsal yönetimi destekleme amacı taşıdığı, aynı zamanda bilgi teknolojileri odaklı COBIT yaklaşımı ile tamamlandığı literatürde vurgulanmaktadır (Gökoğlu, 2018).

İç kontrol sistemlerinin etkinliğinin yalnızca prosedürel yapılarla değil, aynı zamanda organizasyon içindeki davranışsal dinamiklerle de şekillendiği vurgulanmaktadır. Özellikle kontrol ortamı ve risk değerlendirme bileşenleri, yöneticilerin tutumları ve çalışanların davranışları ile doğrudan ilişkilidir (Doyle et al., 2007). Bu bağlamda iç kontrol sistemleri, teknik bir yapı olmanın ötesinde insan odaklı bir süreç olarak ele alınmaktadır. Ayrıca dijitalleşme ile birlikte iç kontrol sistemlerinin kapsamı genişlemiş ve veri analitiği, otomasyon ve sürekli izleme gibi unsurlar bu sistemlere entegre edilmiştir. Bu dönüşüm, iç kontrol süreçlerinin etkinliğini artırma potansiyeline sahip olmakla birlikte, insan faktörüne bağlı risklerin önemini daha da artırmıştır (Appelbaum et al., 2017).

Risk Yönetimi Kavramı

Risk yönetimi, işletmelerin stratejik hedeflerine ulaşmasını engelleyebilecek belirsizliklerin sistematik bir şekilde tanımlanması, analiz edilmesi ve kontrol altına alınmasını ifade etmektedir. Son yıllarda kurumsal risk yönetimi (ERM) yaklaşımı, risklerin bütüncül bir perspektifle ele alınmasını ve organizasyon genelinde entegre bir şekilde yönetilmesini öngörmektedir. Risk yönetimi süreçlerinin etkinliğinin büyük ölçüde yönetsel karar alma süreçlerine bağlı olduğu vurgulanmaktadır. Özellikle risk algısının subjektif doğası, yöneticilerin bilişsel özelliklerinin bu süreç üzerindeki etkisini artırmaktadır (Bromiley et al., 2015; Arena et al., 2017). Bu bağlamda risk yönetimi yalnızca teknik bir süreç değil, aynı zamanda davranışsal unsurların etkisi altında şekillenen bir karar mekanizmasıdır.

Güncel çalışmalar, risk yönetiminin etkinliğinin iç kontrol sistemleri ile güçlü bir şekilde ilişkili olduğunu göstermektedir. Etkin bir iç kontrol yapısı, risklerin doğru şekilde değerlendirilmesine ve kontrol edilmesine katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte, iç denetim sistemlerinin uluslararası standartlara uyum düzeyi, risk yönetimi süreçlerinin etkinliği açısından belirleyici bir unsur olarak değerlendirilmektedir. İç denetim uygulamalarındaki uyum eksikliklerinin, risklerin doğru tespit edilmesi ve yönetilmesi süreçlerini zayıflatılabileceği ifade edilmektedir (Gökoğlu vd., 2023).

Aşırı Güven Eğilimi (Overconfidence Bias)

Aşırı güven eğilimi, bireylerin bilgi, beceri ve tahmin yeteneklerini olduğundan daha yüksek değerlendirmesi şeklinde tanımlanan bilişsel bir önyargıdır. Davranışsal finans ve muhasebe literatüründe geniş yer bulan bu kavram, özellikle yönetsel karar alma süreçlerinde kritik bir rol oynamaktadır. Yönetsel aşırı güvenin işletmelerin risk alma davranışlarını önemli ölçüde etkilediğini ortaya koymaktadır. Aşırı güvene sahip yöneticiler, riskleri sistematik olarak küçümsemekte ve daha agresif stratejik kararlar almaktadır (Hirshleifer vd., 2016). Bu durum, işletmelerin finansal risk düzeyini artırmakta ve karar kalitesini olumsuz etkilemektedir.

Ayrıca aşırı güven eğiliminin yatırım kararları, finansman tercihleri ve inovasyon faaliyetleri üzerinde belirleyici bir etkisi olduğu ifade edilmektedir (Kim et al., 2016). Bu eğilimin özellikle belirsizlik ortamlarında daha belirgin hale geldiğini ve risk yönetimi süreçlerinde ciddi sapmalara yol açtığını göstermektedir. Aşırı güven eğilimi üç temel boyutta incelenmektedir: aşırı tahmin (overestimation), aşırı kesinlik (overprecision) ve aşırı iyimserlik (overoptimism). Bu boyutlar, yöneticilerin riskleri yanlış değerlendirmesine ve kontrol mekanizmalarının etkinliğini zayıflatmasına neden olmaktadır.

Aşırı Güven Eğilimi ile İç Kontrol ve Risk Yönetimi İlişkisi

Son yıllarda yapılan çalışmalar, aşırı güven eğiliminin iç kontrol ve risk yönetimi süreçleri üzerindeki etkisini daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Aşırı güvene sahip yöneticiler, kontrol mekanizmalarının gerekliliğini düşük algılamakta ve bu durum iç kontrol sistemlerinin etkinliğini zayıflatmaktadır (Liu ve Li, 2021). Benzer şekilde, aşırı güven eğiliminin risk değerlendirme süreçlerinde sistematik hatalara yol açtığı ve işletmelerin daha yüksek risk maruziyeti ile karşı karşıya kalmasına neden olduğu ifade edilmektedir (Hribar ve Yang, 2016). Bu durum, iç kontrol sistemlerinin en kritik bileşenlerinden biri olan risk değerlendirme sürecinin etkinliğini doğrudan olumsuz etkilemektedir. Ayrıca güçlü iç kontrol sistemlerinin aşırı güven eğiliminin olumsuz etkilerini sınırlayıcı bir rol oynayabileceği vurgulanmaktadır. Etkin bir kontrol ortamı ve bağımsız denetim mekanizmaları, yönetsel önyargıların etkisini azaltarak daha sağlıklı risk yönetimi süreçlerinin oluşmasına katkı sağlamaktadır (Cheng et al., 2018).

Öte yandan, iç kontrol sistemlerinin etkinliği ile risk yönetimi performansı arasında pozitif yönlü güçlü bir ilişki olduğu da literatürde sıklıkla ifade edilmektedir. Ancak bu ilişkinin gücü, büyük ölçüde yöneticilerin davranışsal özelliklerine bağlı olarak değişmektedir.

KURAMSAL KATKILAR VE ARAŞTIRMA ÇIKTILARI

Bu çalışma, iç kontrol sisteminin en kritik bileşenlerinden biri olan risk değerlendirme sürecine teorik bir genişleme sunmaktadır. Risk değerlendirme süreci, yöneticilerin riskleri algılama biçimlerine dayandığı için öznel değerlendirmelere açık bir yapı sergilemektedir. Bu durum, davranışsal önyargıların iç kontrol sistemlerinin etkinliği üzerinde belirleyici olmasına neden olmaktadır. Aşırı güven eğilimi, bireylerin bilgi ve yeteneklerini sistematik biçimde abartmalarına ve riskleri olduğundan daha düşük algılamalarına yol açan önemli bir bilişsel sapma olarak tanımlanmaktadır. Hirshleifer vd., (2016), aşırı güven eğiliminin yönetsel karar alma süreçlerinde risk algısını bozduğunu ve işletmelerin daha agresif stratejiler geliştirmesine neden olduğunu belirtmektedir.

Risk yönetimi literatürü uzun yıllar boyunca rasyonel karar alma varsayımı üzerine inşa edilmiştir. Ancak davranışsal finans ve davranışsal muhasebe çalışmaları, yöneticilerin karar alma süreçlerinde sistematik bilişsel önyargılara maruz kaldığını göstermektedir. Bu bağlamda aşırı güven eğilimi yalnızca bireysel bir psikolojik özellik değil, aynı zamanda kurumsal risk yönetimi süreçlerini etkileyen yapısal bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Kim et al., (2016), aşırı güven eğiliminin finansal riskleri artırdığını ve özellikle yatırım kararlarında sistematik hatalara yol açtığını ifade etmektedir. Bu durum, risk yönetimi süreçlerinin yalnızca teknik analizlere değil, aynı zamanda yönetsel algılara da bağlı olduğunu göstermektedir.

Bu çalışma, aşırı güven eğilimini iç kontrol ve risk yönetimi ilişkisi içinde merkezi bir değişken olarak konumlandırarak literatüre önemli bir katkı sunmaktadır. Literatürde aşırı güven genellikle sermaye yapısı, inovasyon ve yatırım kararları bağlamında incelenmiş olmakla birlikte (Malmendier ve Tate, 2015), iç kontrol sistemleri üzerindeki etkisi görece sınırlı ele alınmıştır. Bu çalışma ise aşırı güven eğiliminin iç kontrol mekanizmalarını zayıflatabileceğini ve bu zayıflamanın risk yönetimi etkinliğini doğrudan etkileyebileceğini teorik olarak ortaya koymaktadır. Ayrıca çalışma, iç kontrol sistemlerinin yalnızca kurumsal yapı ve prosedürlerden oluşmadığını, aynı zamanda davranışsal faktörlerle şekillenen bir yapı olduğunu ortaya koymaktadır. Appelbaum et al., (2017), büyük veri ve dijitalleşmenin iç kontrol süreçlerini dönüştürdüğünü ancak insan faktörünün hâlâ belirleyici rol oynadığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda aşırı güven eğilimi, dijitalleşen iç kontrol ortamlarında bile risk yaratmaya devam eden temel davranışsal unsurlardan biri olarak değerlendirilmektedir.

Çalışmanın önerdiği kavramsal yapı üç temel değişken üzerine kurulmaktadır: aşırı güven eğilimi, iç kontrol etkinliği ve risk yönetimi etkinliği. Bu yapı içerisinde aşırı güven eğilimi bağımsız değişken, risk yönetimi etkinliği bağımlı değişken ve iç kontrol etkinliği ise hem sistematik bir aracı mekanizma hem de açıklayıcı bir

yapı olarak konumlandırılmaktadır. Cheng et al., (2018), etkin iç kontrol sistemlerinin risk yönetimi performansını artırdığını ve kurumsal güvenilirliği güçlendirdiğini belirtmektedir. Bu durum, iç kontrol sistemlerinin risk yönetimi üzerindeki aracılık rolünü teorik olarak desteklemektedir. Bu çerçevede geliştirilen daha önceki kavramsal modeller, iç kontrol sistemlerinin yalnızca teknik bir mekanizma olmadığını, aynı zamanda davranışsal faktörlerle şekillenen dinamik bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Modeller, aşırı güven eğiliminin iç kontrol etkinliğini zayıflattığını, zayıflayan iç kontrol sistemlerinin ise risk yönetimi etkinliğini olumsuz etkilediğini ileri sürmektedir. Etkin iç kontrol sistemlerinin yönetsel davranışları disipline ettiğini ve risk alma eğilimlerini dengelediğini belirtmektedir. Bu bulgu, iç kontrol sistemlerinin davranışsal önyargıları sınırlayıcı bir mekanizma olabileceğini göstermektedir.

Son olarak çalışma, iç kontrol–risk yönetimi ilişkisini doğrusal bir yapıdan çıkararak davranışsal önyargılarla şekillenen dinamik bir model çerçevesine oturtmaktadır. Bu yaklaşım, iç kontrol literatüründe önemli bir teorik genişleme sağlamaktadır. Çünkü iç kontrol sistemleri yalnızca prosedürel uyum mekanizması olarak değil, aynı zamanda insan davranışlarının şekillendirdiği bir kontrol ekosistemi olarak ele alınmaktadır. Bromiley et al., (2015), kurumsal risk yönetiminin etkinliğinin büyük ölçüde yönetsel algılara bağlı olduğunu ve bu nedenle davranışsal faktörlerin ERM literatüründe kritik bir boşluk oluşturduğunu ifade etmektedir. Bu doğrultuda çalışma üç temel kuramsal katkı sunmaktadır: (i) iç kontrol sistemlerini davranışsal bir perspektifle yeniden yorumlaması, (ii) aşırı güven eğilimini kurumsal risk yönetimi açısından sistemik bir risk faktörü olarak konumlandırması ve (iii) iç kontrol–risk yönetimi ilişkisini davranışsal önyargılarla şekillenen dinamik bir model haline getirmesi. Bu yönüyle çalışma, iç kontrol literatüründe insan faktörünü merkeze alan bütüncül ve güncel bir teorik yaklaşım önermektedir.

Tablo 1. Kuramsal Çerçeve ve Araştırma Çıktıları

Bileşen	Kuramsal Temel	Çalışmadaki Rolü	Beklenen Etki
Aşırı Güven Eğilimi	Kahneman ve Tversky (1979); Ben-David et al., (2013)	Bağımsız değişken	Risk algısını bozar, aşırı risk alma davranışı yaratır
İç Kontrol Sistemi	COSO (2013); Doyle et al., (2007)	Düzenleyici / aracılık yapısı	Riskleri azaltır, davranışları disipline eder
Risk Yönetimi	Mikes ve Kaplan (2013); Power (2007)	Bağımlı değişken	Karar kalitesini ve kurumsal sürdürülebilirliği belirler
Örgüt Kültürü	Schein (2010); Schneider et al., (2013)	Destekleyici (moderatör)	Kontrol etkinliğini güçlendirir
Dijitalleşme / Veri Analitiği	Vasarhelyi et al. (2015); Gepp vd., (2018)	Çevresel faktör	Kontrol süreçlerini güçlendirir ama insan etkisini tamamen kaldırmaz

Tablo 1, çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturan temel değişkenleri, bunların dayandığı literatürü, model içerisindeki rollerini ve beklenen etkilerini bütüncül bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu yapı, iç kontrol süreçlerinde aşırı güven eğiliminin risk yönetimi üzerindeki etkisini çok boyutlu bir perspektiften açıklamayı mümkün kılmaktadır.

Tabloda ilk olarak ele alınan aşırı güven eğilimi, davranışsal finans literatüründe Kahneman ve Tversky (1979) ile Ben-David et al., (2013) çalışmalarına dayanmaktadır. Bu değişkenin model içerisindeki rolü bağımsız değişken olarak tanımlanmakta ve risk algısını bozarak yönetsel karar alma süreçlerinde sistematik hatalara yol açması beklenmektedir. Bu durum, aşırı güvenin iç kontrol sistemleri üzerindeki dolaylı ancak güçlü etkisini göstermektedir.

İç kontrol sistemi, COSO (2013) çerçevesi ve Doyle et al., (2007) çalışmaları temel alınarak ele alınmıştır. Bu değişken, modelde düzenleyici ve aracılık yapısı olarak konumlandırılmıştır. İç kontrol sistemlerinin temel

işlevi riskleri azaltmak, süreçleri standardize etmek ve yönetsel davranışları disipline etmektir. Bu nedenle aşırı güven eğiliminin etkisini sınırlayıcı bir mekanizma olarak çalışması beklenmektedir.

Risk yönetimi, Mikes ve Kaplan (2013) ile Power (2007) çalışmalarına dayandırılmış olup modelde bağımlı değişken olarak yer almaktadır. Risk yönetimi etkinliği, kurumsal karar kalitesini ve sürdürülebilirliği belirleyen temel sonuç değişkeni olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda aşırı güven eğilimi ve iç kontrol sistemlerinin etkileşimi, risk yönetimi performansını doğrudan etkilemektedir.

Tabloda yer alan bir diğer önemli unsur örgüt kültürüdür. Schein (2010) ve Schneider et al., (2013) çalışmalarına dayanan bu değişken, iç kontrol sistemlerinin etkinliğini destekleyen moderatör bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Güçlü bir örgüt kültürü, kontrol mekanizmalarının uygulanabilirliğini artırarak aşırı güven eğiliminin olumsuz etkilerini azaltabilmektedir.

Son olarak dijitalleşme ve veri analitiği değişkeni, Vasarhelyi et al., (2015) ile Gepp vd., (2018) çalışmalarına dayanmakta ve çevresel bir faktör olarak modelde yer almaktadır. Bu değişken, iç kontrol süreçlerinin teknolojik kapasitesini artırmakta ancak insan faktörünü tamamen ortadan kaldırmamaktadır. Bu durum, davranışsal risklerin dijital sistemlerde bile önemini koruduğunu göstermektedir.

Genel olarak Tablo 1, çalışmanın teorik modelini çok katmanlı bir yapı olarak ortaya koymaktadır. Model, yalnızca değişkenler arasındaki ilişkileri değil, aynı zamanda bu ilişkilerin hangi teorik temellere dayandığını ve hangi yönetsel sonuçları doğurabileceğini sistematik bir biçimde açıklamaktadır. Bu yönüyle tablo, çalışmanın kuramsal katkısını güçlendiren temel bir yapı taşı oluşturmaktadır.

TARTIŞMA

Geleneksel iç kontrol yaklaşımı COSO çerçevesine dayanmakta olup kontrol ortamı, risk değerlendirme, kontrol faaliyetleri, bilgi ve iletişim ile izleme bileşenleri üzerinden işletme süreçlerini açıklamaktadır (COSO, 2013). Ancak son yıllarda yapılan çalışmalar, bu bileşenlerin etkinliğinin yönetsel biliş ve davranışsal faktörlerden önemli ölçüde etkilendiğini göstermektedir (Arena et al., 2017). Özellikle modern çalışmalar, bu bileşenlerin etkinliğinin yalnızca sistem tasarımına değil, aynı zamanda organizasyon içindeki bireylerin bilişsel özelliklerine bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Özellikle kontrol ortamı ve risk değerlendirme süreçleri, yöneticilerin algı ve karar verme eğilimlerinden doğrudan etkilenmektedir.

Bu bağlamda aşırı güven eğilimi, iç kontrol sistemlerinin etkinliğini açıklamada kritik bir davranışsal değişken olarak öne çıkmaktadır. Aşırı güven, bireylerin bilgi ve yeteneklerini sistematik biçimde olduğundan yüksek değerlendirmeleri ve riskleri düşük algılamaları şeklinde tanımlanmaktadır. Galasso ve Simcoe (2011), CEO aşırı güveninin özellikle stratejik karar alma süreçlerinde risk alma eğilimini artırdığını ve yenilikçi ancak riskli kararları teşvik ettiğini belirtmektedir. Bu durum, iç kontrol sistemlerinde risklerin doğru tanımlanmasını ve değerlendirilmesini zorlaştırmaktadır.

Risk yönetimi literatürü açısından bakıldığında, davranışsal önyargıların kurumsal karar alma süreçlerini önemli ölçüde etkilediği görülmektedir. Hoskisson et al. (2017) yönetsel bilişsel önyargıların özellikle risk algısını bozduğunu ve işletmelerin risk alma davranışlarını sistematik biçimde artırdığını ifade etmektedir. Bu durum, risk yönetimi süreçlerinin yalnızca rasyonel analizlere değil, aynı zamanda psikolojik ve davranışsal faktörlere de bağlı olduğunu göstermektedir. Özellikle risk değerlendirme süreci, yöneticilerin subjektif algılarına dayandığı için bilişsel önyargılara en açık alanlardan biridir. Aşırı güven eğilimi, bireylerin kendi bilgi ve tahmin yeteneklerini sistematik biçimde abartmalarına ve riskleri olduğundan daha düşük değerlendirmelerine neden olmaktadır. Kahneman ve Tversky (1979), tarafından ortaya konan bilişsel yanlılıklar teorisi, bireylerin belirsizlik altında sistematik hatalar yaptığını göstermekte ve aşırı güvenin bu hatalardan biri olduğunu ortaya koymaktadır.

Davranışsal finans literatürü, aşırı güvenin yatırım kararları ve kurumsal stratejiler üzerinde önemli etkileri olduğunu göstermektedir. Ben-David et al., (2013), yöneticilerin kazanç tahminlerinde aşırı güven

sergilediğini ve bu durumun finansal karar alma süreçlerinde sapmalara yol açtığını ortaya koymaktadır. Bu bulgu, iç kontrol sistemlerinde risklerin doğru şekilde değerlendirilmesinin bilişsel faktörlerden bağımsız olmadığını göstermektedir. İç kontrol sistemleri ile aşırı güven arasındaki ilişki literatürde giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Doyle et al., (2007), zayıf iç kontrol sistemlerinin finansal raporlama hatalarını artırdığını ve yönetsel hatalara zemin hazırladığını ortaya koymaktadır. Bu bulgu, iç kontrol sistemlerinin yalnızca finansal güvence değil, aynı zamanda davranışsal dengeleyici bir mekanizma olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde Bedard ve Graham (2011), iç kontrol zayıflıklarının yönetsel özelliklerle ilişkili olduğunu ve özellikle üst yönetim özelliklerinin kontrol etkinliği üzerinde belirleyici rol oynadığını belirtmektedir. Bu durum, aşırı güven eğiliminin iç kontrol mekanizmaları üzerinde doğrudan etkili olabileceğini desteklemektedir.

Teknolojik dönüşüm süreci de iç kontrol ve risk yönetimi ilişkisini yeniden şekillendirmektedir. Gepp, Linnenluecke, O'Neill ve Smith (2018), büyük veri analitiği ve dijital teknolojilerin iç denetim süreçlerini güçlendirdiğini ancak insan yargısının hâlâ kritik rol oynadığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda, bilişsel önyargılar dijital sistemlerde bile etkisini sürdürebilmektedir. Risk yönetimi literatüründe ise kurumsal risk yönetimi (ERM) yaklaşımı, risklerin yalnızca teknik değil aynı zamanda davranışsal bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Mikes ve Kaplan (2013), risk yönetiminin organizasyonel kültür ve yönetsel algılar tarafından şekillendiğini belirtmektedir. Bu nedenle aşırı güven eğilimi, risk yönetimi süreçlerinde kritik bir kırılma noktası olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca iç kontrol sistemlerinin etkinliği örgüt kültürü ile de yakından ilişkilidir. Schneider et al., (2013), örgüt kültürünün çalışan davranışlarını şekillendirdiğini ve kontrol sistemlerinin etkinliğini belirleyen temel faktörlerden biri olduğunu belirtmektedir. Güçlü bir kontrol kültürü, çalışanların kurallara uyumunu artırmakta ve iç kontrol sistemlerinin etkinliğini desteklemektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, iç kontrol süreçlerinde aşırı güven eğiliminin risk yönetimi üzerindeki etkisini davranışsal muhasebe perspektifiyle ele alarak, iç kontrol sistemlerinin yalnızca teknik bir yapı olmadığını, aynı zamanda bilişsel önyargılar, örgütsel kültür ve yönetsel algılar tarafından şekillenen dinamik bir mekanizma olduğunu ortaya koymuştur. Literatür temelli yapılan değerlendirmeler, aşırı güven eğiliminin yöneticilerin riskleri sistematik biçimde olduğundan düşük algılamasına neden olduğunu ve bu durumun iç kontrol sistemlerinin etkinliğini zayıflattığını göstermektedir.

Elde edilen kuramsal bulgular, iç kontrol sistemlerinin risk yönetimi üzerindeki etkisinin doğrusal değil, davranışsal faktörlerle şekillenen dolaylı ve karmaşık bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır. Özellikle aşırı güven eğilimi, risk değerlendirme süreçlerinde bilişsel sapmalara yol açarak kontrol mekanizmalarının etkinliğini azaltmaktadır. Bununla birlikte güçlü iç kontrol sistemlerinin, yönetsel davranışları disipline ederek bu tür bilişsel önyargıların etkisini kısmen azaltabileceği anlaşılmaktadır. Bu durum, iç kontrol sistemlerinin yalnızca finansal raporlama güvenilirliğini değil, aynı zamanda yönetsel karar kalitesini de etkileyen bir yapı olduğunu göstermektedir.

Çalışmanın bir diğer önemli sonucu, iç kontrol sistemlerinin etkinliğinde örgüt kültürünün kritik rolüdür. Güçlü bir kontrol kültürü, çalışanların kurallara uyumunu artırmakta ve bilişsel önyargıların kurumsal karar alma süreçlerine etkisini sınırlandırabilmektedir. Bu nedenle iç kontrol sistemlerinin başarısı yalnızca prosedürel tasarıma değil, aynı zamanda örgüt içi değerler ve davranış normlarına da bağlıdır. Teknolojik dönüşüm bağlamında değerlendirildiğinde, dijitalleşme ve veri analitiği uygulamaları iç kontrol süreçlerini güçlendirse de insan faktörünün tamamen ortadan kalkmadığı görülmektedir. Bu nedenle aşırı güven eğilimi gibi davranışsal riskler, modern iç kontrol sistemlerinde bile önemini korumaktadır.

Bu çalışma kapsamında elde edilen teorik bulgular doğrultusunda işletmelere ve yöneticilere yönelik bazı öneriler geliştirilmiştir. Öncelikle, işletmelerin iç kontrol sistemlerini tasarlarken yalnızca teknik ve yapısal unsurlara değil, aynı zamanda yönetsel bilişsel önyargılara da dikkat etmeleri gerekmektedir. Özellikle risk

değerlendirme süreçlerinde karar alma mekanizmalarının daha objektif hale getirilmesi önem taşımaktadır. İkinci olarak, yöneticilerin aşırı güven eğilimlerini azaltmaya yönelik eğitim ve farkındalık programlarının geliştirilmesi önerilmektedir. Davranışsal finans ve muhasebe temelli eğitimler, yöneticilerin risk algılarını daha gerçekçi bir zemine oturtmalarına katkı sağlayabilir. Üçüncü olarak, iç kontrol sistemlerinin etkinliğini artırmak için güçlü bir örgüt kültürü oluşturulması gerekmektedir. Şeffaflık, hesap verebilirlik ve etik davranış normlarının kurumsal düzeyde yerleşmesi, iç kontrol mekanizmalarının etkinliğini artıracaktır. Son olarak, dijital iç kontrol sistemleri ve veri analitiği araçlarının kullanımının artırılması önerilmektedir. Ancak bu teknolojik araçların insan yargısının yerini tamamen alamayacağı göz önünde bulundurularak, insan faktörünü dengeleyici mekanizmaların da sistemlere entegre edilmesi gerekmektedir.

Gelecek çalışmalarda, aşırı güven eğiliminin iç kontrol üzerindeki etkisinin ampirik olarak test edilmesi önerilmektedir. Ayrıca farklı bilişsel önyargıların (aşırı iyimserlik, doğrulama yanlılığı vb.) iç kontrol sistemleri üzerindeki etkilerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi literatüre önemli katkılar sağlayabilir. Bunun yanında sektör bazlı çalışmalar yapılarak (bankacılık, üretim, kamu vb.) iç kontrol ve davranışsal faktörler arasındaki ilişkilerin farklı bağlamlarda analiz edilmesi önerilmektedir.

KAYNAKLAR

- Almgrashi, A., & Mujalli, A. (2024). The influence of sustainable risk management on the implementation of risk-based internal auditing. *Sustainability*, 16(19), 8455. <https://doi.org/10.3390/su16198455>
- Appelbaum, D., Kogan, A., Vasarhelyi, M., & Yan, Z. (2017). Impact of business analytics and enterprise systems on managerial accounting. *International Journal of Accounting Information Systems*, 25, 29-44. <https://doi.org/10.1016/j.accinf.2017.03.003>
- Arena, M., Arnaboldi, M. & Azzone, G. (2010) The organizational dynamics of enterprise risk management. *Accounting, Organizations and Society*, 35, 659-675. <http://dx.doi.org/10.1016/j.aos.2010.07.003>
- Arena, M., Arnaboldi, M., & Palermo, T. (2017). The organizational dynamics of enterprise risk management. *Accounting, Organizations and Society*, 57, 659–676.
- Bedard, J. C., & Graham, L. (2011). Detection and severity classifications of internal control deficiencies. *The Accounting Review*, 86(3), 825–855.
- Ben-David, I., Graham, J. R., & Harvey, C. R. (2013). Managerial miscalibration. *The Quarterly Journal of Economics*, 128(4), 1547–1584.
- Bromiley, P., McShane, M., Nair, A., & Rustambekov, E. (2015). Enterprise Risk Management: Review, Critique, and Research Directions. *Long Range Planning*, 48(4), 265-276. <https://doi.org/10.1016/j.lrp.2014.07.005>
- Cheng, Q., Goh, B. W., & Kim, J. B. (2018). Internal control and firm risk. *The Accounting Review*, 93(1), 1–28.
- COSO. (2013). Internal control—Integrated framework. Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission.
- Doyle, J., Ge, W., & McVay, S. (2007). Determinants of weaknesses in internal control. *Journal of Accounting and Economics*, 44(1–2), 193–223.
- Galasso, A., & Simcoe, T. S. (2011). CEO overconfidence and innovation. *Management Science*, 57(8), 1469–1484.
- Gökoğlan, K. (2018). COBIT ve COSO iç kontrol yaklaşımlarının karşılaştırılması. *International Journal of Management and Administration*, 2(3), 66–80. <https://doi.org/10.29064/ijma.409421>

- Gökoğlan, K., Börüteçene, Y., Bilen, A. (2023). A study on university staff's perspective on the harmonization of the internal audit system with international standards. *Journal of Economics, Finance and Accounting*, 10(2), 87–102.
- Gepp, A., Linnenluecke, M. K., O'Neill, T. J., & Smith, T. (2018). Big data and auditing. *Journal of Accounting Literature*, 40, 95–119.
- Hirshleifer, D., Low, A., & Teoh, S. H. (2016). Are overconfident CEOs better innovators? *Journal of Finance*, 67(4), 1457–1498.
- Hoskisson, R. E., Chirico, F., Zyung, J., & Gambeta, E. (2017). Managerial risk taking: A multitheoretical review and future research agenda. *Journal of Management*, 43(1), 137–169.
- Hribar, P., & Yang, H. (2016). CEO overconfidence and management forecasting. *Contemporary Accounting Research*, 33(1), 193–222.
- Kahneman, D., & Tversky, A. (1979). Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica*, 47(2), 263–291. <https://doi.org/10.2307/1914185>
- Kim, Y., Wang, Z., & Zhang, L. (2016). CEO overconfidence and stock price crash risk. *Journal of Banking & Finance*, 70, 114–129.
- Liu, B., & Li, L. (2021). Internal-control willingness and managerial overconfidence. *Frontiers in Psychology*, 12, 724575. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.724575>
- Malmendier, U., & Tate, G. (2015). Behavioral CEOs: The role of managerial overconfidence. *Journal of Economic Perspectives*, 29(4), 31–48.
- Mikes, A., & Kaplan, R. S. (2013). Managing risks: A new framework. *Management Accounting Research*, 24(3), 119–129.
- Parsaei, M., Askarany, D., Maleki, M., & Rahmani, A. (2024). Risk management in product diversification: The role of managerial overconfidence in cost stickiness. *Risks*, 12(10), 150. <https://doi.org/10.3390/risks12100150>
- Power, M. (2007). *Organized uncertainty: Designing a world of risk management*. Oxford University Press.
- Schein, E. H. (2010). *Organizational culture and leadership* (4th ed.). Jossey-Bass.
- Schneider, B., Ehrhart, M. G., & Macey, W. H. (2013). Organizational climate and culture. *Annual Review of Psychology*, 64, 361–388.
- Vasarhelyi, M. A., Kogan, A., & Tuttle, B. M. (2015). Big data in accounting: An overview. *Accounting Horizons*, 29(2), 381–396.
- Wagdi, O., Abo Zeid, W., & Aly, S. M. (2024). The moderating role of board governance on the relationship between managerial overconfidence and corporate risk. *Management Sciences Journal*, 3(1), 124–162.
- Wen, N., Usman, M., & Akbar, A. (2023). The nexus between managerial overconfidence, corporate innovation, and institutional effectiveness. *Sustainability*, 15(8), 6524. <https://doi.org/10.3390/su15086524>

THE LIBERAL PARADIGM IN THE DEVELOPMENT-DEMOCRACY NEXUS: A COMPARATIVE ASSESSMENT OF THE TURKISH EXPERIENCE FROM THE REPUBLIC TO THE PRESENT

Şeyhmus DEMİR¹

Abstract

This study examines the relationship between development and democracy through the lens of liberalism, asking whether durable development can be achieved without liberal-democratic institutions. Adopting a historical-comparative approach, it traces Turkey's trajectory from the founding of the Republic to the present and contrasts this experience with the authoritarian growth trajectories of China and Russia, drawing on institutional economics, classical liberal theory, and empirical democratization research together with historical and index-based secondary data. The study argues that development is not reducible to economic growth but constitutes a multidimensional process encompassing education, culture, social welfare, and political participation, and that this process becomes durable primarily where individual freedom, property rights, constitutionalism, and the rule of law are institutionalized. The Turkish case, spanning early Republican statism, post-1980 liberalization, the 2002-2011 reform period, and the subsequent majoritarian turn, illustrates how decoupling economic liberalization from political liberalization produces fragile outcomes. The Chinese and Russian cases show that authoritarian growth can persist temporarily but faces sustainability constraints stemming from insecure property rights and weak institutional accountability. The study concludes that the durability of development depends less on economic liberalization per se than on the liberal-democratic consolidation of political and legal institutions.

Keywords: liberalism, development, liberal democracy, institutional economics, Turkey

JEL Codes: O43, P16, P51, N45

INTRODUCTION

The relationship between democracy and development, situated at the intersection of development economics and political science, has been among the most debated questions in the social sciences for over half a century. At the centre of this debate lie two competing propositions concerning the effect of political regime type on economic and social advancement. The first proposition holds that authoritarian regimes may facilitate rapid capital accumulation and developmental breakthroughs by lowering short-term political costs; the second holds that sustainable and inclusive development is possible only in liberal-democratic regimes in which individual freedoms, property security, and the rule of law are institutionalised.

This study takes the second proposition as its point of departure and re-reads the phenomenon of development through the core values of liberalism: the individual, liberty, property rights, constitutionalism, and the rule of law. The study's starting premise is that development cannot be reduced to economic growth rates alone; rather, it is a multilayered practice encompassing education, cultural development, social welfare, and political participation (Sen, 1999, p. 218). This multidimensional conception of development gains durability to the extent that it coincides with the institutional guarantees provided by liberal democracy; conversely, where economic growth occurs without accompanying political freedoms and legal guarantees, the resulting trajectory tends to be fragile and productive of inequality.

To test this general framework, the study analyses the historical experience of the Republic of Turkey from its founding to the present. The Turkish case is well suited to observing the different phases of the liberal development thesis, as it encompasses a transition from a statist development model to multi-party politics, a return to market economics after 1980, the European Union-oriented democratisation drive of the early 2000s, and the subsequent phase of majoritarian and institutional backsliding. In the second part of the study, this historical analysis is compared with the cases of China and Russia, where liberal democracy is comparatively weak yet high growth rates have been recorded, in order to discuss the sustainability limits of authoritarian development.

Following this introduction, the study presents its conceptual and theoretical framework in Section 1; examines the Turkish experience across four historical phases in Section 2; conducts a comparative discussion through the cases of China and Russia in Section 3; evaluates the findings within the context of the liberal development thesis in Section 4; and summarises the study's conclusions in the closing section.

CONCEPTUAL AND THEORETICAL FRAMEWORK

This section addresses, in turn, the three conceptual strands underlying the study: the classical theoretical foundations of liberalism, the institutional-normative components of liberal democracy, and the multidimensional nature of development. These three strands are then integrated with current debates in institutional economics and political economy -- foremost among them the extensive research programme of Douglass North and of Daron Acemoglu and James Robinson -- to construct a comprehensive theoretical framework for the democracy-development nexus.

Classical Foundations of Liberalism: The Individual, Liberty, and Property

The foundational text of liberalism in the history of political and economic thought is John Locke's *Two Treatises of Government* (1690). Locke argues that individuals in the state of nature possess natural rights to life, liberty, and property; that political society is established through a consensual social contract to protect these rights; and that any authority violating these rights forfeits its legitimacy. Locke's theory of property -- the thesis that an individual may acquire property by mixing labour with natural resources -- is regarded as the cornerstone of classical liberalism, offering a framework that explains both the rationale for the state's existence and the criterion by which its performance should be evaluated (Locke, 1690/1988). Within this

framework, property rights are positioned not merely as an instrument of economic policy but as a constitutive element of the individual's autonomy vis-à-vis the state.

Locke's emphasis on individual liberty and limited government was deepened in the twentieth century, in different ways, by Isaiah Berlin and Friedrich Hayek. Berlin's concept of negative liberty defines freedom as the absence of interference by others, treating the protection of the individual's sphere of self-determination against state power as a core element of liberal order (Berlin, 1958). Hayek, in *The Constitution of Liberty* (1960), systematically develops the link between individual freedom and the rule of law, defining the rule of law as the general, predictable, and equal application of rules to all, and arguing that this principle is the strongest safeguard against arbitrary state intervention (Hayek, 1960). For Hayek, economic freedom and political freedom cannot be separated from one another; because of the informational limits and the risk of power concentration inherent in central planning, a market economy governed by spontaneous order is also a precondition for political freedom.

This classical lineage forms the basis of the definition of liberalism adopted in this study: the individual is treated as the fundamental unit of political and economic analysis, while liberty, property rights, the rule of law, and the constitutional limitation of state power are treated as inseparable normative components of liberalism. In this study, liberalism is positioned not as a periodic economic policy preference but as a comprehensive normative order that frames both the means and the ends of development.

Institutional and Empirical Foundations of Liberal Democracy

The normative principles of liberalism become a regime type -- liberal democracy -- only when they are given concrete institutional form. Robert Dahl's concept of polyarchy makes a foundational contribution to the field by grounding this concretisation in empirically observable criteria. Dahl defines polyarchy as a regime characterised by inclusiveness and openness to public contestation, listing institutional guarantees such as freedom of association, freedom of expression, the right to vote, eligibility for public office, the right of political leaders to compete for votes and support, and access to alternative sources of information as the minimal conditions of democracy (Dahl, 1971, p. 8). In Dahl's framework there are two independent axes, participation and contestation; for a regime to qualify as a liberal democracy, both axes must be realised jointly and at a high level.

This two-axis framework distinguishes liberal democracy from a narrow (electoral) conception that reduces democracy to the electoral mechanism alone, recognising civil liberties, judicial independence, press freedom, and the accountability of power as constitutive components of democracy. The Varieties of Democracy (V-Dem) project translates this conceptual distinction into measurement practice by calculating the electoral democracy index and the liberal democracy index independently of one another, demonstrating that a country may hold regular elections while still scoring low on the liberal democracy index (V-Dem Institute, 2026). This distinction is decisive for understanding the Turkish experience discussed later in this study, as the Turkish case concretely illustrates the erosion of liberal guarantees despite the continuity of electoral mechanisms.

Development as a Multidimensional Concept

In the second half of the twentieth century, the concept of development was largely identified with growth in gross national product, and economic growth rates came to be treated as almost the sole indicator of development. This narrow definition began to be questioned from the 1980s and 1990s onward by critical approaches within development economics. The most influential and systematic of these critiques is Amartya Sen's capability approach. For Sen, development is the process of expanding the real freedoms that enable individuals to sustain the ways of life they value; within this framework, income and output levels have only

instrumental value, while the true objective is to expand the set of functionings -- the basic things a person is able to do and be (Sen, 1999, p. 218).

Sen's approach disaggregates development into interacting multiple components -- economic facilities, political freedoms, social opportunities, transparency guarantees, and protective security -- and argues that a deficiency in any one of these components adversely affects the others. The Human Development Index, developed by the United Nations Development Programme on the basis of Sen's theory, began measuring development not by per-capita income alone but jointly with education and life-expectancy indicators, thereby carrying the multidimensional nature of development into international measurement practice (UNDP, 1990). From this perspective, development is a holistic transformation process, irreducible to any single indicator, that encompasses the expansion of educational opportunities, the growth of cultural participation, the diffusion of social welfare, and the effective participation of individuals in political decision-making.

This multilayered nature of development is decisive for the central argument of the study. If development consisted of production and income growth alone, the effect of regime type on development could be treated as a secondary matter. Because development also encompasses education, culture, social inclusion, and political participation, however, the institutional-political framework that secures the growth of these components -- namely, the freedoms and legal guarantees provided by liberal democracy -- assumes a central position for the sustainability of development. Indeed, when Sen's approach is read alongside Dahl's framework of polyarchy, political participation and freedom of expression become not merely instruments of development but constitutive components of it.

From Modernisation Theory to Institutional Economics: The Theoretical Genealogy of the Democracy-Development Nexus

The pioneering work in the systematic theoretical debate on the relationship between democracy and development is Seymour Martin Lipset's 1959 study, "Some Social Requisites of Democracy." Lipset identified a strong correlation between the level of economic development -- per-capita income, industrialisation, urbanisation, and educational attainment -- and democratic stability, and systematised this finding under the label of "modernisation theory": as countries develop economically, the probability of democratisation was argued to increase through the growing complexity of social structure, the expansion of the middle class, and rising levels of education (Lipset, 1959, pp. 69-105). This theory is counted among the field's foundational texts, being one of the most-cited articles in the history of the *American Political Science Review*.

The direction of causality within modernisation theory -- whether economic development produces democracy or democracy produces economic development -- became the subject of intense empirical debate in the decades that followed. Douglass North's institutional economics constituted a decisive turning point in this debate. North defines institutions as humanly devised constraints that structure social interaction, consisting of both formal rules (constitutions, laws, property rights) and informal norms (custom, convention, codes of conduct) (North, 1991, p. 97). For North, institutional environments in which property rights are secured and contracts are predictably enforced lower transaction costs and thereby encourage investment and production decisions; the fundamental determinant of economic performance is therefore institutional quality rather than geography or culture. North's framework treats development primarily as a matter of institutional guarantees rather than directly as a matter of regime type; yet the question of which regime type most reliably produces these institutional guarantees came to occupy the centre of the subsequent literature.

The most comprehensive and influential answer to this question comes from the research programme developed by Daron Acemoglu, Simon Johnson, and James Robinson, who were awarded the 2024 Nobel

Memorial Prize in Economic Sciences for their work on how institutions affect national prosperity. In their landmark study using settler mortality rates as an instrumental variable across former European colonies, Acemoglu, Johnson, and Robinson show that colonial powers tended to establish extractive institutions in regions where settlers could not survive permanently -- owing to high disease risk -- whereas in regions favourable to settlement they built institutions prioritising property rights and legal guarantees; these early institutional choices have persisted to a substantial degree to the present day and exert a decisive effect on levels of per-capita income (Acemoglu, Johnson, & Robinson, 2001, pp. 1369-1401). This study marked a turning point in the field by demonstrating that institutions are not merely a consequence but a fundamental cause of economic development.

Acemoglu and Robinson systematised these findings in *Why Nations Fail* (2012) around the distinction between inclusive and extractive institutions. Inclusive economic institutions encourage broad participation, secure property rights, ensure contract enforcement, and provide a competitive environment; such institutions reinforce, and are reinforced by, inclusive political institutions in which political power is distributed across broad segments of society. Extractive institutions, by contrast, concentrate power in the hands of a narrow elite and channel resources in that elite's favour; while such an arrangement may generate growth in the short run, it becomes unsustainable in the long run because it systematically suppresses the creative destruction and technological innovation that would threaten the incumbent elite's position (Acemoglu & Robinson, 2012). According to the authors, instances of growth sustained under extractive political institutions -- such as the Soviet Union's rapid mid-twentieth-century industrialisation -- eventually reach a point of stagnation, because extractive elites have a structural interest in suppressing innovative enterprise and creative destruction that would threaten their own power.

Acemoglu and Robinson's subsequent study, *The Narrow Corridor* (2019), deepens this framework along the axis of the state-society relationship. According to the authors, liberty is possible neither in the complete absence of state capacity -- a "caged" condition exposed to chaos and the tyranny of norms -- nor under a despotic Leviathan in which the state acquires unchecked power over society; liberty can exist only within a "narrow corridor" in which a strong state capacity is balanced by an equally strong societal-civic counterweight that constrains it (Acemoglu & Robinson, 2019). This framework carries an important implication for development: the strengthening of state capacity -- through, for instance, public investment, infrastructure projects, or industrial policy -- does not by itself guarantee development; where this capacity is not balanced by mechanisms of societal accountability, the state itself may turn into a despotic actor that threatens development over the long run. This thesis offers a directly explanatory framework for the cases of China and Russia discussed later in the study.

The empirical study conducted by Acemoglu together with Suresh Naidu, Pascual Restrepo, and Robinson tests these theoretical propositions of the institutional-economics literature on a large dataset. Covering 184 countries over the period 1960-2010 and examining 122 instances of democratisation, this study shows that - - controlling for country fixed effects and the dynamic path of income -- democratisation raises per-capita GDP by approximately 20 percent in the long run, an effect that operates through channels such as improved provision of public goods, increased investment in education, and reduced social unrest (Acemoglu, Naidu, Restrepo, & Robinson, 2019, pp. 47-100). This finding is a decisive reference point for the theoretical framework of the present study, as it demonstrates that the effect of democracy on development is not merely a theoretical assumption but a relationship supported by systematic empirical evidence.

The empirical literature pioneered by Adam Przeworski and Fernando Limongi, by contrast, finds no direct and stable causal relationship between democracy and growth rates, while nonetheless establishing that regime type has a decisive effect on the quality and sustainability of growth (Przeworski & Limongi, 1993, pp. 51-69). In their comprehensive study of 135 countries over the period 1950-1990, Przeworski and colleagues show that democracies do not significantly outperform dictatorships in investment rates, yet because population growth is faster under dictatorships, per-capita income rises faster in democracies; they further show that once established, democracies display considerable durability in wealthy societies

(Przeworski, Alvarez, Cheibub, & Limongi, 2000). When compared with the later and methodologically stronger findings of Acemoglu and colleagues, these results indicate that the empirical debate in the field has evolved over time toward more strongly supporting the positive effect of democracy on development.

Taken together, these four theoretical strands -- Lipset's modernisation theory, North's institutional economics, Acemoglu and Robinson's inclusive/extractive institutions and narrow-corridor frameworks, and the empirical regime-growth literature of Przeworski and of Acemoglu and colleagues -- provide a comprehensive theoretical foundation that supports the central proposition of this study: economic growth can occur under authoritarian conditions for a certain period, but its transformation into a multidimensional, inclusive, and sustainable process of development requires a liberal-democratic framework in which property rights, the rule of law, and political accountability are institutionalised. The following sections test this framework first against Turkey's historical experience and then against the cases of China and Russia.

THE TURKISH EXPERIENCE: A HISTORICAL-COMPARATIVE ANALYSIS FROM THE REPUBLIC TO THE PRESENT

The developmental practice of the Republic of Turkey, from its founding to the present, offers a rich case for testing the relationship between liberal democracy and development. This section examines the Turkish experience across four historical phases: the statist development model of the early Republican period; the transition to multi-party politics and the ensuing process of limited liberalisation; the neoliberal transformation after 1980; and the democratisation drive of the post-2002 period followed by the subsequent majoritarian turn.

The Early Republican Period and the Statist Development Model (1923-1945)

In the period following the founding of the Republic, Turkey aimed to transition from an unindustrialised agrarian economy to a modern nation-state. In the first phase of this transition (1923-1929) a comparatively liberal approach encouraging private capital accumulation was adopted, but following the 1929 global economic crisis the country shifted to a policy of *étatisme* (*devletçilik*), under which the state's weight in the economy increased markedly. During this period, industrialisation was carried out largely through state economic enterprises, and private property and enterprise were confined within a state-determined planning framework.

While the developmental performance of the *étatist* period yielded significant gains in the establishment of industrial infrastructure, the normative components of liberal democracy -- multi-party political competition, press freedom, an independent judiciary -- were largely suspended during this period. Under single-party rule, political participation remained highly limited, and economic decisions were taken by a narrow bureaucratic-political elite. In this respect, the early Republican period constitutes the first concrete illustration of the tension between the economic dimension of development and its political-participatory dimension: while progress was recorded in industrial infrastructure, the political and participatory components of development were left in the background.

The Transition to Multi-Party Politics and Limited Liberalisation (1945-1980)

The transition to multi-party political life in 1946 represents Turkey's first institutional step toward liberal democracy. The period of the Democrat Party, which came to power following the 1950 elections, is notable both for political pluralism and for a partial departure from *étatisme* in economic policy; priority was given to agricultural development, and a comparatively liberal foreign-trade regime based on external aid was adopted. This period, however, also stands out as one in which political pluralism was not underpinned by institutional guarantees; pressure on the opposition and restrictions on press freedom indicate that the

participatory dimension of liberal democracy was not balanced by its civil-liberties dimension. This tension is regarded as an important factor in the period's termination through the military intervention of 1960.

The 1961 Constitution is widely regarded as one of the most liberal texts in Turkish political history in terms of civil liberties, social rights, and mechanisms of constitutional review; nevertheless, in the period that followed, the state's weight in the economy increased once again within the framework of an import-substitution industrialisation strategy. Between 1950 and 1980, the Turkish economy followed a state-led industrialisation regime shaped predominantly by protectionist foreign-trade policies and state economic enterprises. Throughout this period, political pluralism persisted intermittently -- interrupted by the interventions of 1960, 1971, and 1980 -- and the continuity and stability component of liberal democracy could not, accordingly, be secured.

The January 24 Decisions and Neoliberal Transformation (1980-2002)

The stabilisation decisions of January 24, 1980, marked a turning point in Turkey's transition from a statist-protectionist structure to a market economy. These decisions initiated a shift toward an export-led growth strategy, introduced a more flexible exchange-rate regime, liberalised foreign trade, and sought to reduce the share of state economic enterprises in the economy. Because Turgut Özal was both the architect of the decisions and, in his subsequent tenure as prime minister, the political leader of this process, the 1980s are referred to in the literature as the "Özal era" (Öniş, 2004, pp. 113-134).

Ziya Öniş's analysis of this period shows that Turkey's liberalisation carried a "heterodox" character -- that is, economic liberalisation did not proceed in tandem with political and institutional liberalisation (Öniş, 1991, pp. 109-126). Indeed, the 1980 decisions were implemented in the aftermath of the 12 September 1980 military coup, during a period in which political freedoms were largely suspended; this indicates that the synchronisation between economic and political liberalisation was problematic in the Turkish experience from the outset. At the same time, the literature also discusses how economic liberalisation, in subsequent years, eroded the structure of bureaucratic tutelage by strengthening the power of elected politicians, thereby generating an indirect democratising effect.

Although the Turkish economy took significant steps toward external opening and financial liberalisation between 1980 and 2002, it continued to display serious weaknesses in the predictability of property rights, fiscal discipline, and institutional transparency. The crises of 1994 and 2001 clearly exposed the fragility of a liberalisation whose legal and institutional infrastructure had not been sufficiently strengthened. This experience offers an important finding consistent with the study's theoretical framework: economic liberalisation alone, unless supported by the rule of law and institutional oversight mechanisms, does not translate into a stable and sustainable development process.

The Post-2002 Period: From Reform to Majoritarian Drift

In the first phase of the Justice and Development Party (AKP) government that came to power following the 2001 crisis (roughly 2002-2011), a comprehensive wave of constitutional and legal reform was undertaken within the framework of the European Union accession process. During this period, civil-military relations were restructured, judicial reforms were implemented, and constitutional amendments concerning fundamental rights and freedoms were introduced; in the literature, this process has been evaluated as a period in which Turkey converged toward liberal democracy (Özbudun & Gençkaya, 2009). During this same period, economic growth performance also gained relative stability, and foreign direct investment inflows increased.

From the 2010s onward, however, a process of majoritarian drift has been widely identified in the literature. Menderes Çınar and Çağkan Sayın describe this period through the concept of "parochial democratisation," arguing that while the ruling power used democracy as a majoritarian source of legitimacy, it simultaneously

eroded the liberal components of democracy -- separation of powers, press freedom, and the protection of minority rights (Çınar & Sayın, 2014, pp. 365-385). Similarly, the analysis by William Hale and Ergun Özbudun shows that the AKP experience concretises the tense relationship among Islamism, democracy, and liberalism (Hale & Özbudun, 2009).

This institutional backsliding can be clearly traced in the data produced by the Varieties of Democracy (V-Dem) project. According to V-Dem data, Turkey's Liberal Democracy Index score fell from its historical peak of approximately 0.51 in 2004 to levels near the lowest points of the post-1980-coup period, reaching 0.113 in 2023 and 0.117 in 2024 (TheGlobalEconomy.com, 2024). The V-Dem Institute's 2026 Democracy Report classifies Turkey among the "electoral autocracies," a category in which roughly two-thirds of the world's population now resides, grouping it alongside countries such as Egypt and Iran (V-Dem Institute, 2026). These data show that despite the continuation of regular elections in Turkey -- reflected in an electoral democracy index that remains markedly higher than the liberal democracy index -- the liberal components of democracy, namely judicial independence, press freedom, and the separation of powers, have eroded severely.

The destabilisation of growth rates, and the rise in inflation and exchange-rate volatility, from the second half of the 2010s onward present a picture consistent with the predictions of the institutional-economics literature: as the rule of law and institutional oversight mechanisms weaken, investor confidence and predictability decline, adversely affecting medium- and long-term developmental performance. In this respect, the Turkish experience demonstrates that the erosion of liberal democracy is not merely a political matter but a structural factor that directly affects the sustainability of development.

IS DEVELOPMENT POSSIBLE WITHOUT LIBERAL DEMOCRACY? THE CASES OF CHINA AND RUSSIA

The central proposition of this study is that the durability of development is contingent on liberal-democratic institutions. To test this proposition, the cases of China and Russia -- countries in which liberal democracy does not function yet high growth rates have been recorded -- offer an important comparative ground. This section discusses the nature and sustainability problems of growth in these two countries.

China: Authoritarian Growth and the Problem of Sustainability

With the high and comparatively stable growth rates recorded since the reform period after 1978, China is the most frequently discussed example demonstrating that rapid economic growth is possible even under authoritarian regimes. The "adaptive authoritarianism" model, which combines the Chinese Communist Party's central planning capacity with market mechanisms, has provided a short-term advantage in rapidly implementing large infrastructure investments and in insulating economic decisions from political contestation. Yet the institutional foundations of this model, when evaluated through Acemoglu and Robinson's framework, continue to display extractive characteristics in the political sphere; economic opening proceeds together with the concentration of political power within the Chinese Communist Party.

Suisheng Zhao's analysis shows that the sustainability of the China model rests on the assumption that economic growth can suppress societal demands under all circumstances, and that this assumption is increasingly losing its validity. The rapidly rising costs of internal security and social control, and the fact that demands for social justice and rights can no longer be met by economic growth alone, are treated as a structural tension threatening the model's long-term stability; the author argues that a sustainable model can be achieved only when state power is balanced by democratic and legal institutions grounded in liberal values (Zhao, 2011). Similarly, the insecurity of property rights vis-à-vis political power, and the weakening perception of personal security among entrepreneurs, are cited as findings pointing to the erosion of China's informal property guarantees.

In addition to this picture, the gradual slowdown of China's growth rate since the 2010s reinforces assessments that the economy's capacity to compete at the technological frontier is adversely affected by the tension between authoritarian control and the openness and innovativeness required by a globalised economy. This is consistent with the thesis, predicted by the institutional-economics literature, that extractive political institutions, beyond a certain point, curtail processes of creative destruction and innovation, thereby impairing the quality of growth.

Viewed through Acemoglu and Robinson's narrow-corridor framework, the Chinese model represents a configuration in which state capacity is not balanced by societal counterweights: the party-state possesses extensive regulatory and directive capacity in the economic sphere, yet lacks the mechanisms -- an independent judiciary, organised civil society, a free press -- that would hold this capacity accountable (Acemoglu & Robinson, 2019). While this structural gap increases the speed of implementation in the short run, it becomes, in the long run, a source of fragility that undermines investor and entrepreneurial confidence by heightening the risk of arbitrary intervention.

Russia: Resource Abundance, Institutional Fragility, and the Weakness of the Rule of Law

The case of Russia illustrates the unsustainability of authoritarian development still more sharply. In the transition to a market economy following the dissolution of the Soviet Union, Russia developed an institutional structure that displayed serious weaknesses in securing the rule of law and property rights. The Russian economy's growing over-dependence on energy and natural-resource exports feeds a vicious cycle discussed in the literature under the concept of the "resource curse": resource revenues offer an opportunity to postpone institutional reform, thereby providing a basis for political power to become detached from mechanisms of accountability.

The empirical study by Olga Vasilyeva and Alexander Libman, based on Russia's regional data, shows that the adverse effect of resource wealth on economic performance becomes more pronounced in authoritarian regions where intense elite competition occurs outside a framework governed by the rule of law; according to this finding, political competition proceeding without a legal framework can produce outcomes more costly for economic growth than even consolidated authoritarian structures (Vasilyeva & Libman, 2020). This finding, showing that neither political stability alone nor political competition alone is decisive but rather that these factors operate within a legal framework, is consistent with the study's theoretical framework.

The unpredictability of Russia's legal system, widespread corruption, the cumbersomeness of public institutions, and the vulnerability of property rights vis-à-vis political power encourage capital flight abroad, thereby disrupting the domestic savings-investment balance and raising the cost of credit. The fact that growth based on natural-resource revenues delays institutional reforms that would encourage economic diversification and the development of innovative sectors causes development in Russia to be both narrowly based and excessively sensitive to external conditions -- namely, global energy prices. This picture demonstrates that resource wealth cannot translate into durable development unless supported by the rule of law and institutional transparency.

Comparative Assessment

The cases of China and Russia show that high growth rates are possible for a certain period even under authoritarian conditions, yet raise significant questions concerning the sustainability of such growth. The structural feature common to both countries is that economic opening continues to remain independent of mechanisms of political accountability, that property rights are not adequately secured against political power, and that the rule of law has not become stably institutionalised. This finding is consistent with that of Przeworski and Limongi (1993, pp. 51-69), showing that growth under authoritarian regimes, even where it raises investment rates, has a limited capacity to translate into widespread welfare and durable institutions.

This comparison supports the study's central thesis in two respects. First, authoritarian development models, while capable of producing impressive growth figures in the short and medium run, appear to face structural limits in the long run with respect to creative destruction, innovation, and the production of inclusive welfare. Second, the institutional fragilities observed in both countries -- insecure property rights, legal unpredictability, and the disengagement of political power from oversight -- stand out as common denominators threatening the sustainability of development. These findings indicate that liberal democracy constitutes not merely a normative but also a functional requirement for development.

DISCUSSION: THE CONTRIBUTION OF THE TURKISH EXPERIENCE TO THE LIBERAL DEVELOPMENT THESIS

When the Turkish experience is evaluated together with the cases of China and Russia, three important inferences emerge regarding the democracy-development nexus. First, Turkey's post-1980 experience shows that pursuing economic liberalisation independently of political liberalisation produces fragile outcomes (Öniş, 1991, pp. 109-126). Economic liberalisation on its own, unless accompanied by legal and institutional guarantees, has not translated into a stable process of development; this became concrete in the crises of 1994 and 2001.

Second, the constitutional reform process of 2002-2011 supports the positive relationship between liberal-democratic institutionalisation and developmental performance; institutional reforms and relative macroeconomic stability proceeded together during this period (Özbudun & Genckaya, 2009). Third, the majoritarian drift of the following period and the decline in the liberal democracy index (V-Dem Institute, 2026) constitute an example that supports the study's theoretical framework, in that the weakening of institutional oversight mechanisms coincided with macroeconomic instability.

Read together, these three phases yield the following core finding regarding the Turkish experience of the democracy-development nexus: while the economic-growth dimension of development can advance to a degree independently of political liberalisation, its integration into a durable whole together with other dimensions -- education, social welfare, and political participation -- becomes possible only during periods in which liberal-democratic institutions function in a stable manner. This finding is consistent with the empirical finding of Acemoglu, Naidu, Restrepo, and Robinson (2019, pp. 47-100), based on 184 countries, that democratisation raises per-capita income by approximately 20 percent in the long run; the performance gap between Turkey's relative institutional improvement in 2002-2011 and its subsequent decline can be read as a country-level manifestation of this general tendency. When compared with the institutional fragilities observed in the cases of China and Russia, these findings lend further support to the thesis that liberal democracy is not a complementary but a constitutive element of development.

INSTEAD OF A CONCLUSION

This study, examining the relationship between development and democracy through the lens of liberalism, has shown that development cannot be reduced to economic growth alone but constitutes a multidimensional process encompassing education, culture, social welfare, and political participation. Within this framework, the study concludes that societies in which liberal democracy is institutionalised -- through its normative components of individual freedom, property rights, constitutionalism, and the rule of law -- are better able to place the gains of development on a more durable and inclusive foundation.

The experience of the Republic of Turkey, from its founding to the present, offers rich historical material supporting this thesis. The trajectory extending from statist early-Republican rule to multi-party politics, from post-1980 liberalisation to the constitutional reform process of the 2000s and the subsequent majoritarian drift, demonstrates how decisive the balance between the economic and the political-participatory dimensions of development can be. In particular, the coincidence of the decline observed in

liberal democracy indices from the 2010s onward with macroeconomic instability indicates that this relationship is empirically, and not merely theoretically, observable.

The comparative discussion conducted through the cases of China and Russia has shown that short- and medium-term growth is possible even where liberal democracy does not function, but that such growth confronts sustainability problems arising from insecure property rights, legal unpredictability, and the absence of institutional oversight. This finding indicates that the short-term appearance of success offered by authoritarian development models does not provide a sufficient basis for a long-term and inclusive development strategy.

In conclusion, the findings of this study indicate that the design of development policy should treat as a central priority not only economic instruments but also the strengthening of liberal-democratic institutions -- an independent judiciary, press freedom, separation of powers, and secure property rights. In Turkey's case specifically, the ability of development to acquire a durable and inclusive character appears to depend, to a substantial degree, on the renewed strengthening of liberal-democratic institutionalisation. Future studies that test this relationship across a broader country sample and with quantitative methods would make a valuable contribution to the field.

REFERENCES

- Acemoglu, D., Johnson, S., & Robinson, J. A. (2001). The colonial origins of comparative development: An empirical investigation. *American Economic Review*, 91(5), 1369-1401. <https://doi.org/10.1257/aer.91.5.1369>
- Acemoglu, D., Naidu, S., Restrepo, P., & Robinson, J. A. (2019). Democracy does cause growth. *Journal of Political Economy*, 127(1), 47-100. <https://doi.org/10.1086/700936>
- Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2012). *Why nations fail: The origins of power, prosperity, and poverty*. Crown Business.
- Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2019). *The narrow corridor: States, societies, and the fate of liberty*. Penguin Press.
- Berlin, I. (1958). *Two concepts of liberty*. Clarendon Press.
- Çınar, M., & Sayın, Ç. (2014). Reproducing the paradigm of democracy in Turkey: Parochial democratization in the decade of Justice and Development Party. *Turkish Politics*, 15(3), 365-385.
- Dahl, R. A. (1971). *Polyarchy: Participation and opposition*. Yale University Press.
- Fukuyama, F. (1992). *The end of history and the last man*. Free Press.
- Hale, W., & Özbudun, E. (2009). *Islamism, democracy and liberalism in Turkey: The case of the AKP*. Routledge.
- Hayek, F. A. (1960). *The constitution of liberty*. University of Chicago Press.
- Libecap, G. D. (2018). Douglass C. North: Transaction costs, property rights, and economic outcomes (NBER Working Paper No. 24585). *National Bureau of Economic Research*. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w24585/w24585.pdf
- Lipset, S. M. (1959). Some social requisites of democracy: Economic development and political legitimacy. *American Political Science Review*, 53(1), 69-105. <https://doi.org/10.2307/1951731>
- Locke, J. (1988). *Two treatises of government* (P. Laslett, Ed.). Cambridge University Press. (Original work published 1690)

- North, D. C. (1991). Institutions. *Journal of Economic Perspectives*, 5(1), 97-112. <https://doi.org/10.1257/jep.5.1.97>
- Öniş, Z. (1991). The political economy of Turkey in the 1980s: Anatomy of unorthodox liberalism. *Comparative Politics*, 23(2), 109-126.
- Öniş, Z. (2004). Turgut Özal and his economic legacy: Turkish neo-liberalism in critical perspective. *Middle Eastern Studies*, 40(4), 113-134.
- Öniş, Z., & Şenses, F. (2022). Turkey's encounter with neoliberal globalization and the logic of the Washington Consensus, 1980-1990. In E. Özçelik & Y. Özdemir (Eds.), *Political economy of development in Turkey, 1838-present* (pp. 197-226). Palgrave Macmillan.
- Özbudun, E. (2000). *Contemporary Turkish politics: Challenges to democratic consolidation*. Lynne Rienner Publishers.
- Özbudun, E., & Genckaya, Ö. F. (2009). *Democratization and the politics of constitution-making in Turkey*. Central European University Press.
- Przeworski, A., & Limongi, F. (1993). Political regimes and economic growth. *Journal of Economic Perspectives*, 7(3), 51-69. <https://doi.org/10.1257/jep.7.3.51>
- Przeworski, A., Alvarez, M. E., Cheibub, J. A., & Limongi, F. (2000). *Democracy and development: Political institutions and well-being in the world, 1950-1990*. Cambridge University Press.
- Sen, A. (1999). *Development as freedom*. Alfred A. Knopf.
- TheGlobalEconomy.com. (2024). Turkey: Liberal democracy index. https://www.theglobaleconomy.com/Turkey/liberal_democracy_index/
- UNDP. (1990). *Human development report 1990*. Oxford University Press.
- Vasilyeva, O., & Libman, A. (2020). Varieties of authoritarianism matter: Elite fragmentation, natural resources and economic growth. *European Journal of Political Economy*, 63, 101869. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2020.101869>
- V-Dem Institute. (2026). *Democracy report 2026: Unraveling the democratic era?* University of Gothenburg, V-Dem Institute. https://v-dem.net/documents/75/V-Dem_Institute_Democracy_Report_2026_lowres.pdf
- Zhao, S. (2011). The China model and the authoritarian state. *East Asia Forum*. <https://eastasiaforum.org/2011/08/31/the-china-model-and-the-authoritarian-state/>

Journal of Social, Economic and Politics Researches

Journal Homepage: <https://jsepr.org/>

TURİZM VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK: KAVRAMSAL ÇERÇEVE, GÜNCEL EĞİLİMLER VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Hasan YAVUZ¹

Özet

Turizm sektörü, ekonomik büyüme, istihdam yaratma ve bölgesel kalkınmaya sağladığı katkılar nedeniyle dünya ekonomisinin en önemli sektörlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte turizm faaliyetlerinin doğal çevre, kültürel miras ve yerel topluluklar üzerindeki olumsuz etkileri, sürdürülebilirlik yaklaşımının turizm politikalarının merkezine yerleşmesine neden olmuştur. Bu çalışma, turizm ve sürdürülebilirlik kavramları arasındaki ilişkiyi kavramsal bir çerçevede ele almayı, sektörde öne çıkan güncel eğilimleri değerlendirmeyi ve sürdürülebilir turizm politikalarına yönelik öneriler geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Bu çalışma, turizm sektörünün sürdürülebilirlik bağlamında kapsamlı bir değerlendirmesini sunmayı amaçlamaktadır. 2015-2024 yılları arasında yayımlanan güncel akademik literatürden yararlanılarak hazırlanan çalışmada; sürdürülebilir turizmin kavramsal çerçevesi, aşırı kalabalık (overtourism) sorunu, COVID-19 pandemisinin sektör üzerindeki dönüştürücü etkileri, dijital teknolojilerin sürdürülebilirliğe katkısı, iklim değişikliği-turizm ilişkisi ve yerel toplulukların güçlendirilmesi konuları ele alınmaktadır. Bulgular, turizm sektörünün büyüme odaklı modelini dönüştürmek için bütüncül ve çok paydaşlı yaklaşımlara ihtiyaç duyduğunu ortaya koymaktadır.

Araştırma sonucunda, sürdürülebilir turizmin yalnızca çevresel koruma odaklı bir yaklaşım olmadığı; aynı zamanda ekonomik verimlilik, toplumsal refah ve kültürel mirasın korunmasını kapsayan bütüncül bir kalkınma modeli sunduğu belirlenmiştir. Bu doğrultuda kamu kurumları, yerel yönetimler, turizm işletmeleri ve sivil toplum kuruluşları arasında iş birliğinin güçlendirilmesi, sürdürülebilirlik kriterlerinin turizm planlamalarına entegre edilmesi, yeşil sertifikasyon uygulamalarının yaygınlaştırılması ve ziyaretçilerin sürdürülebilir turizm konusunda bilinçlendirilmesine yönelik politikaların geliştirilmesi önerilmektedir. Çalışmanın, sürdürülebilir turizm alanındaki teorik bilgi birikimine katkı sağlaması ve politika yapıcılara yol gösterici bir çerçeve sunması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Turizm, Dijital Dönüşüm, İklim Değişikliği, Yerel Kalkınma,

Jel Kodu: L83, O33, Z32

¹ Öğr. Gör., Dicle Üniversitesi Diyarbakır Sosyal Bilimler MYO, Otel, Lokanta ve İkrâm Hizmetleri Bölümü, h.yavuz54@hotmail.com, 0060-0001-8521-6107

SUSTAINABLE TOURISM DEVELOPMENT: CONCEPTUAL FRAMEWORK, CURRENT TRENDS, AND POLICY RECOMMENDATIONS

Abstract

The tourism sector is widely recognized as one of the most important contributors to the global economy due to its role in fostering economic growth, generating employment, and supporting regional development. However, the adverse impacts of tourism activities on the natural environment, cultural heritage, and local communities have led sustainability to become a central concern in tourism policies and practices. This study aims to examine the relationship between tourism and sustainability within a conceptual framework, evaluate current trends in the sector, and propose policy recommendations for sustainable tourism development.

The study provides a comprehensive assessment of the tourism sector from a sustainability perspective. Drawing upon recent academic literature published between 2015 and 2024, it explores the conceptual foundations of sustainable tourism, the challenges associated with overtourism, the transformative effects of the COVID-19 pandemic on the tourism industry, the contribution of digital technologies to sustainability, the relationship between climate change and tourism, and the empowerment of local communities. The findings indicate that the tourism sector requires holistic and multi-stakeholder approaches to transform its traditional growth-oriented development model into a more sustainable one.

The results further reveal that sustainable tourism should not be viewed solely as an environmental protection strategy; rather, it represents a comprehensive development model encompassing economic efficiency, social well-being, and the preservation of cultural heritage. Accordingly, strengthening collaboration among public institutions, local governments, tourism enterprises, and non-governmental organizations, integrating sustainability criteria into tourism planning processes, expanding green certification practices, and developing policies aimed at increasing visitor awareness of sustainable tourism are identified as key priorities. The study is expected to contribute to the growing body of knowledge on sustainable tourism and provide a valuable framework for policymakers and practitioners seeking to promote sustainable tourism development.

Keywords: Sustainable Tourism, Digital Transformation, Climate Change, Local Development

JEL Codes: L83, O33, Z32

GİRİŞ

Turizm, 21. yüzyılın en hızlı büyüyen ekonomik sektörlerinden biri olma özelliğini korumakla birlikte beraberinde getirdiği çevresel, sosyal ve kültürel baskılar nedeniyle küresel ölçekte artan bir eleştiriye konu olmaktadır. Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) verilerine göre pandemi öncesi dönemde uluslararası turist sayısı 1,5 milyarı aşmış ve sektör küresel GSYİH'nin yaklaşık yüzde onunu oluşturmuştur (UNWTO, 2019). Ancak bu büyümenin yarattığı refah, destinasyonlar ve yerel topluluklar arasında eşitsiz bir dağılım sergilemekte; üstelik çevresel maliyetler ekonomik kazanımların çok ötesine geçmektedir.

Sürdürülebilirlik kavramı, Brundtland Komisyonu'nun 1987 tarihli raporunda "bugünün ihtiyaçlarını gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden karşılamak" biçiminde tanımlanmıştır (World Commission on Environment and Development [WCED], 1987). Bu tanım turizm bağlamına uyarlandığında, destinasyonların hem ekonomik cazibesini koruması hem de doğal ve kültürel mirasını gelecek nesillere aktarması zorunluluğunu ön plana çıkarmaktadır. Nitekim Hall ve Lew (2009), sürdürülebilir turizmi "ziyaretçi, ev sahibi topluluk ve çevrenin uzun vadeli çıkarlarını dengeleyen bir yaklaşım" olarak nitelendirmektedir.

Son on yılda turizm araştırmacılığında gerçekleşen tematik evrim dikkat çekicidir. Agarwal ve diğerlerinin (2024) 3.289 makaleyi kapsayan kapsamlı bibliyometrik çalışması, 2016-2022 döneminde sürdürülebilir turizm araştırmalarının yıllık yayın sayısı bakımından dramatik bir artış yaşadığını ortaya koymuştur; COVID-19 pandemisi, iklim adaleti ve dijital dönüşüm bu dönemin belirleyici temalarını oluşturmuştur. Söz konusu literatür birikimi, turizm ve sürdürülebilirlik tartışmasının hem akademik hem de politika düzleminde ne denli derinleştiğini somut biçimde gözler önüne sermektedir.

Bu makale, güncel akademik literatür ışığında sürdürülebilir turizmin kavramsal çerçevesini ortaya koymayı, mevcut zorlukları tartışmayı ve sektörün geleceğine yönelik politika önerileri geliştirmeyi amaçlamaktadır. Çalışma; giriş, altı temel bölüm ve bir sonuç kısmından oluşmaktadır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sürdürülebilir Turizmin Kavramsal Çerçeve ve Kuramsal Temeller

Sürdürülebilir turizm kavramı, 1990'lardan bu yana önemli bir kavramsal gelişim sürecinden geçmiştir. Başlangıçta yalnızca çevresel koruma ekseninde ele alınan bu kavram, zamanla ekonomik, sosyal ve kültürel boyutları da kapsayan bütünlüklü bir çerçeveye dönüşmüştür. Honey (2008), sürdürülebilir turizmi "çevresel bütünlüğü koruyan, ekonomik kalkınmayı destekleyen ve toplumsal refahı artıran" bir sektör olarak tanımlarken Weaver (2006) "olgunlaşmış" ve "hafif" turizm arasındaki sürekliliğe dikkat çekmektedir.

Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH) çerçevesi, turizm araştırmacılığına önemli bir referans noktası sunmaktadır. Hallmann ve diğerlerinin (2023) 2015-2023 dönemini kapsayan bibliyometrik analizine göre akademik yayınlarda en sık atıfta bulunulan SKH'ler sırasıyla SKH 8 (İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme), SKH 12 (Sorumlu Üretim ve Tüketim) ve SKH 17 (Hedefler için Ortaklıklar) şeklinde sıralanmaktadır. Bu bulgu, sektörün henüz sosyal ve çevresel boyutlara ekonomik kalkınma kadar ağırlık vermediğine işaret etmektedir.

Araştırma Trendlerindeki Dönüşüm

Son on yılda sürdürülebilir turizm araştırmalarındaki tematik çeşitlenme kayda değer bir ivme kazanmıştır. Thematic Evolution Analysis yöntemiyle gerçekleştirilen bir meta-analiz, 2015-2019 döneminde "sürdürülebilir turizm" başlığı altında birleşen araştırma gündeminin 2020-2022 döneminde "yönetişim",

"kalkınma" ve "toplum katılımı" alt temalarına ayrıştığını ortaya koymuştur (Exploring Sustainable Tourism Research Trends, 2024). 2023-2024 döneminde ise araştırmaların "yer bağlılığı", "turist davranışı" ve "dijital dönüşüm" gibi özgün konulara yoğunlaştığı görülmektedir.

Li ve diğerleri (2023) tarafından 331 makaleyi kapsayan sistematik bir derleme çalışmasında sürdürülebilir turist davranışının hızla büyüyen bir araştırma alanına dönüştüğü saptanmıştır. Atık sınıflandırma, geri dönüşüm ve sürdürülebilir tasarımın turist deneyimiyle bütünleştirilmesi, ilgili yazında henüz yeterince işlenmemiş konular olarak öne çıkmaktadır. Bu boşluk, sürdürülebilirlik tartışmasının arzdan talep tarafına doğru kaydığını işaret eden önemli bir göstergedir.

Aşırı Kalabalık (Overtourism): Kriz ve Fırsatlar Kavramsal Çerçeve ve Boyutlar

Overtourism kavramı, akademik yazına görece geç giren ancak son yıllarda kapsamlı bir literatür birikimine konu olan bir olgudur. Goodwin (2017) bu kavramı "destinasyonların taşıma kapasitesini aşacak biçimde kitlesel ziyaretçi akışına maruz kalması" olarak tanımlamakta; hem yerel sakinlerin yaşam kalitesi hem de ziyaretçi deneyimi üzerindeki olumsuz etkilerini vurgulamaktadır. Wall (2020), overtourism ile taşıma kapasitesi tartışmaları arasındaki köklü ilişkiyi tarihsel perspektiften ele alarak bu kavramın esasen 1970'lerin kitlesel turizm eleştirisinin güncellenmiş bir yansıması olduğunu ileri sürmektedir.

Muler Gonzalez ve diğerleri (2018), İspanya'nın bir miras kasabasında yürüttükleri saha araştırmasında yerel sakinlerin sosyal taşıma kapasitesinin somut göstergelerini belirlemiştir. Söz konusu çalışma, fiziksel kalabalığın ötesinde gürültü kirliliği, park sorunu ve ticaretin yerelleşmesi gibi ikincil etkilerin de sakinlerin turizme yönelik tutumlarını belirleyen kritik değişkenler olduğunu ortaya koymuştur. Benzer bulgular, Majorka'daki overtourism algısını ölçen nicel bir çalışmada da teyit edilmiştir; yerel yönetim kapasitesi ve turist davranışının sakin tutumları üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (Gómez-Vega ve diğerleri, 2022).

Yönetim Stratejileri ve Yeniden Dengeleme

Overtourism'e karşı geliştirilen yönetim stratejileri son yıllarda çeşitlenmiş ve derinleşmiştir. Ziyaretçi yönetimi planları, dinamik fiyatlandırma sistemleri, zaman-mekân yayılımı ve sezonluk dağılımın düzenlenmesi bu stratejilerin başında gelmektedir. Weaver (2006), söz konusu araçların destinasyon çekicilik döngüsünün farklı evrelerinde uygulanması gerektiğini ve her destinasyonun özgün bağlamına uyarlanmış çözümlere ihtiyaç duyduğunu vurgulamaktadır.

COVID-19 pandemisinin yarattığı zorunlu duraklamanın overtourism sorunuyla boğuşan destinasyonlar için bir dönüşüm fırsatına dönüştürülebildiği durumlara ilişkin ampirik kanıtlar giderek çoğalmaktadır. Gössling ve diğerleri (2021) pandemiyle birlikte yavaş turizm, yerel turizm ve sürdürülebilirlik gibi kavramların kamuoyu gündeminde öncekine kıyasla çok daha geniş bir yer edindiğini belgelemektedir. Bu durum, kriz dönemlerinin sektörel dönüşüm için yapısal bir fırsat yaratabileceğine işaret etmektedir.

COVID-19 Pandemisi ve Sürdürülebilir Toparlanma Pandeminin Sektörel Etkileri

COVID-19 pandemisi, küresel turizm sektörünü tarihsel emsali görülmemiş bir krizle karşı karşıya bırakmıştır. UNWTO verilerine göre 2020 yılında uluslararası turist sayısı bir önceki yıla kıyasla yüzde yetmiş dört oranında düşmüştür; sektör 2,86 trilyon dolar kayıp yaşamıştır (Abbas ve diğerleri, 2021). Bu keskin düşüş, kıta ve ülkelere göre farklı biçimlerde tezahür etmiş olmakla birlikte kıyı destinasyonları, ada ekonomileri ve gelişmekte olan ülkelerdeki küçük ölçekli işletmeler en ağır etkileri yaşayan kesimler arasında yer almıştır.

Pandeminin etkilerini inceleyen araştırmacılar, bu sürecin turizm için hem yıkıcı bir kriz hem de köklü bir dönüşüm fırsatı barındırdığını öne sürmüştür. Rashid ve diğerleri (2021), turistlerin sağlık riski algısının

değişmesiyle birlikte doğa temelli, kırsal ve açık alan deneyimlerine yönelimin belirgin biçimde arttığını saptamıştır. Bu eğilim, sürdürülebilir turizm modellerinin ana akım turizm içindeki payını artırma potansiyeli taşımaktadır.

Yeşil Toparlanma ve Sürdürülebilirlik Fırsatı

Pandemi sonrası dönemde "build back better" (daha iyi yeniden inşa) söylemi, turizm politikası gündeminde giderek daha merkezi bir konuma taşınmaktadır. Nair ve diğerleri (2021), turizm ve boş zaman endüstrisinin toparlanma stratejilerini inceleyen çalışmalarında sürdürülebilirlik ilkelerinin yeniden yapılanma sürecine entegre edilmesinin hem çevresel hem de ekonomik açıdan önemli avantajlar sunacağını vurgulamaktadır. Avrupa Birliği'nin Avrupa Yeşil Mutabakatı kapsamındaki toparlanma planı da bu yaklaşımla uyumlu olup dijital ve yeşil dönüşümü eş zamanlı ele almaktadır (European Commission, 2020).

Toparlanma sürecinin tutumsal dönüşümü de beraberinde getirip getirmediği sorusu, son yıllarda ampirik araştırmaların odağına girmiştir. Boylamsal bir çalışmada turistlerin pandemi sonrası sürdürülebilir turizme yönelik beklenti ve isteklerinin ölçüldüğü ve yavaş turizm ile yerleşme kavramlarına olan ilginin arttığı saptanmıştır (Aschauer ve diğerleri, 2023). Bununla birlikte araştırmacılar, bu tutumsal değişimin davranışsal sonuçlara dönüşmesi için destekleyici politika araçlarına ihtiyaç duyulduğunu da vurgulamaktadır.

Dijital Dönüşüm ve Akıllı Turizm Teknolojisinin Sürdürülebilirliğe Katkısı

Dijital teknolojiler, turizm sektöründe sürdürülebilirliği destekleyecek önemli araçlar sunmaktadır. Büyük veri analitiği, nesnelerin interneti (IoT), yapay zekâ ve blockchain bu araçların başında gelmektedir. Wang ve diğerleri (2023) ve Yu ve diğerleri (2024), akıllı seyahat sistemlerinin veri temelli içgörüler aracılığıyla kaynak kullanımını optimize ettiğini ve turizmin çevresel etkilerini izlemek ile azaltmak için güçlü platformlar sunduğunu göstermektedir. IoT destekli cihazlar aracılığıyla enerji ve su tüketiminin gerçek zamanlı yönetimi, konaklama tesislerinde çevresel ayak izinin önemli ölçüde düşürülmesine katkı sağlamaktadır.

Akıllı turizm konsepti, yalnızca teknolojik verimlilik artışını değil ziyaretçi deneyiminin tüm boyutlarında kişiselleştirilmiş ve bağlam duyarlı hizmet sunumunu da kapsamaktadır. Gretzel ve diğerleri (2015), akıllı turizmi "bilgi ve iletişim teknolojilerinin destinasyon yönetimi ve ziyaretçi deneyimiyle bütünleşik entegrasyonu" olarak tanımlamakta ve bu entegrasyonun sürdürülebilirlik göstergeleriyle desteklenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Shen ve diğerleri (2020), sosyal medya ve akıllı teknolojilerin ziyaret öncesi, ziyaret sırası ve ziyaret sonrası aşamalarda sürdürülebilir turist davranışlarını teşvik edebildiğini deneysel kanıtlarla ortaya koymuştur.

Sınırlılıklar ve Riskler

Dijital dönüşümün sürdürülebilirlik üzerindeki etkisi yalnızca olumlu bir çerçevede ele alınamaz. Dijitalleşme sürecinin şimdiye dek yeşil dönüşümden ziyade platform ekonomilerinin ve artan enerji tüketiminin büyümesine katkıda bulunduğuna dair ciddi eleştiriler mevcuttur (Jones, 2023). Öte yandan turistlerin dijital araçlar aracılığıyla erişim kolaylığı elde etmesi, daha önce ulaşılabilir olmayan destinasyonların da aşırı ziyaretçi baskısına maruz kalmasına zemin hazırlayabilmektedir. Bu nedenle dijital araçların sürdürülebilirliği güçlendirmek amacıyla tasarlanması ve bu amaca yönelik politika çerçevelerine yerleştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ) dijital dönüşüm kapasitesi de kritik bir kısıt olarak öne çıkmaktadır. Turizm sektörünün önemli bir bölümünü oluşturan KOBİ'lerin finans ve insan kaynakları yetersizlikleri, dijital sürdürülebilirlik çözümlerine erişimlerini sınırlandırmaktadır (Jones, 2023). Bu

gerçeklik, teknoloji odaklı sürdürülebilirlik politikalarının destekleyici finansman mekanizmaları ve kapasite geliştirme programlarıyla tamamlanmasını zorunlu kılmaktadır.

İklim Değişikliği ve Turizm Sektörü Çift Yönlü İlişki

İklim değişikliği ile turizm sektörü arasındaki ilişki iki yönlüdür: Turizm iklim değişikliğine katkıda bulunurken iklim değişikliği de turizmi derinden etkilemektedir. IPCC (2022) raporuna göre küresel karbondioksit emisyonlarının yaklaşık yüzde sekizi turizm ve ilgili sektörlerden kaynaklanmaktadır. Havacılık bu emisyonların en büyük payını oluştururken cruise gemiciliği hızla artan karbon yoğunluğu nedeniyle özel bir kaygı konusu haline gelmiştir. Scott ve diğerleri (2016), Avrupa'daki kayak destinasyonlarının önemli bir bölümünün yüzyılın ikinci yarısında ekonomik açıdan sürdürülemez hale gelebileceğini iklim projeksiyonlarına dayanarak öngörmektedir.

Kıyı turizmi iklim değişikliğinden en fazla etkilenen segmentler arasında yer almaktadır. Deniz seviyesinin yükselmesi, aşırı hava olaylarının artması ve mercan resiflerinin ağarması tropikal destinasyonlar için varoluşsal tehditler oluşturmaktadır. UNWTO ve UNEP (2008), hem azaltım hem de uyum stratejilerinin sektör genelinde sistematik biçimde hayata geçirilmesi gerektiğini; destinasyonların iklim değişikliğine hazırlıklı olması için ürün çeşitlendirmesi ve talep yönetimi stratejilerine başvurması zorunluluğunu vurgulamaktadır.

Azaltım ve Uyum Stratejileri

Turizm sektöründe karbon emisyonlarının azaltılmasına yönelik çeşitli araçlar gündeme gelmektedir. Yenilenebilir enerji kullanımı, enerji verimliliği yatırımları ve düşük karbonlu ulaşım alternatiflerine geçiş bu araçların başında yer almaktadır. Karbon dengeleme (carbon offsetting) mekanizmaları son yıllarda yaygınlaşmakla birlikte etkinlikleri tartışma konusudur. Gössling ve diğerleri (2011), dengeleme uygulamalarının gerçek emisyon azaltımının yerini tutamayacağını; yalnızca kapsamlı azaltım politikalarını tamamlayan ikincil bir araç işlevi görebileceğini vurgulamaktadır.

Sektörün iklim taahhütlerinin pekiştirilmesi bağlamında UNWTO'nun 2022 yılında yayımladığı İklim Eylemi Temel Raporu, turizm destinasyonları için karbon nötrlük yol haritaları geliştirmiştir. Bu çerçeve, Avrupa'nın 2050 karbon nötrlük hedefiyle örtüşmekte ve destinasyonlara ölçülebilir emisyon azaltım hedefleri belirleme konusunda rehberlik etmektedir. Türkiye'nin söz konusu küresel çerçevelerle politika uyumunu güçlendirmesi, hem uluslararası turizm talebini sürdürmek hem de çevresel sorumluluklarını yerine getirmek açısından kritik önem taşımaktadır.

Yerel Topluluklar, Sosyal Adalet ve Kültürel Miras ve Toplum Temelli Turizm Modelleri

Sürdürülebilir turizmin sosyal boyutu, akademik gündemde giderek daha merkezi bir konuma taşınmaktadır. Ashley ve Roe (2002), "yoksulların lehine turizm" (pro-poor tourism) yaklaşımını öne sürerek destinasyon politikalarının toplumun en kırılgan kesimlerini kapsayacak biçimde tasarlanması gerektiğini savunmaktadır. Namibya'daki topluluk turizm girişimleri bu yaklaşımın ikna edici bir örneğini sunmakta; yerel halkın yönetiminde işletilen turizm işletmelerinin hem yaban hayatının korunmasına hem de yoksulluğun azaltılmasına katkı sağladığını göstermektedir (Novelli & Gebhardt, 2007).

Toplum temelli turizmin ölçeklendirilebilirliği ve uzun vadeli sürdürülebilirliği konusundaki sorular, güncel araştırmaların odağına girmiştir. Katılımcı yönetim modellerinin başarısı büyük ölçüde yerel kurumsal kapasiteye, dışsal finansman desteğinin sürekliliğine ve merkezi hükümetle yerel arasındaki güç dengesine bağlıdır. Bu nedenle, yerel kalkınma hedefleriyle entegre edilmemiş turizm projelerinin sürdürülebilirliği üzerine daha fazla boylamsal araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Kültürel Miras Yönetimi

Kültürel miras turizmi, son yıllarda özellikle miras alanlarındaki overtourism sorunu ekseninde yoğun akademik ilgiye konu olmaktadır. Timothy ve Nyaupane (2009), koruma hedefleriyle kitlesel turizm arasındaki gerilimin gelişmekte olan ülkelerdeki miras alanlarında özellikle belirgin olduğuna dikkat çekmektedir. UNESCO'nun (2003) somut olmayan kültürel mirasın korunmasına ilişkin çerçeve sözleşmesi, devletlerin bu gerilimi yönetme konusundaki yükümlülüklerini normatif düzlemde belirlemektedir.

Milano ve diğerleri (2022), kültürel miras alanlarındaki overtourism yönetimini inceleyen çalışmalarında dinamik ziyaretçi kotaları, akıllı rezervasyon sistemleri ve miras alanı çevresindeki alternatif güzergâhların geliştirilmesi gibi araçların bütüncül bir yaklaşım içinde uygulanması gerektiğini savunmaktadır. Angkor Vat, Machu Picchu ve İstanbul'un tarihi yarımadası gibi Dünya Mirası Listesi'ndeki alanlar bu yönetim araçlarının farklı etkinlik düzeylerindeki uygulamalarına sahne olmaktadır.

POLİTİKA ÖNERİLERİ VE UYGULAMA ÇERÇEVELERİ

Birleşmiş Milletler'in 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, turizm sektörüne doğrudan atıflar içermektedir. SKH 8, SKH 12 ve SKH 14 kapsamında sürdürülebilir turizm öncelikli bir alan olarak tanımlanmakta; ancak araştırmalar bu hedeflerin sosyal ve çevresel boyutlarının ekonomik büyüme hedefleri kadar ilgi görmediğini ortaya koymaktadır (United Nations, 2015; Hallmann ve diğerleri, 2023). Bu dengesizliğin giderilmesi, turizm politikasının yeniden çerçevelenmesini zorunlu kılmaktadır.

Avrupa Birliği'nin Avrupa Yeşil Mutabakatı kapsamındaki turizm stratejisi, dijital ve yeşil dönüşümü eş zamanlı ele alan bütüncül bir yaklaşım sergilemektedir (European Commission, 2020). Bu strateji; akıllı ziyaretçi yönetiminden döngüsel ekonomi ilkelerine, yeşil sertifikasyon sistemlerinden yerel gıda zincirlerinin desteklenmesine kadar geniş bir uygulama yelpazesini kapsamaktadır. Üye devletlerin politika özerkliği ve uygulama kapasitesindeki farklılıklar bu çerçevenin hayata geçirilmesindeki temel güçlükler arasında yer almaktadır.

Türkiye, 2023 yılında 49 milyonu aşkın uluslararası ziyaretçiyle Avrupa'nın en çok ziyaret edilen beşinci destinasyonu konumuna yükselmiştir (UNWTO, 2024). Bu büyüklükteki bir destinasyon için sürdürülebilirlik stratejilerinin güçlendirilmesi, hem Kapadokya, Pamukkale ve Efes gibi doğal ve kültürel değerlerin korunması hem de kıyı turizm bölgelerindeki çevresel baskının yönetilmesi bakımından hayati önem taşımaktadır. Bu çerçevede ziyaretçi dağılımını mevsimsellik boyutunda dengeleyen araçlar, karbon ayak izini azaltan ulaşım yatırımları ve yerel toplulukların turizm gelirlerinden adil pay almasını sağlayan mekanizmaların güçlendirilmesi öncelikli politika hedefleri arasında ele alınmalıdır.

İklim değişikliği ile overtourism'in kesiştiği politika alanı, bütüncül bir yönetim anlayışını zorunlu kılmaktadır. Destinasyonların gerçek zamanlı ziyaretçi akışı verilerini izleyebilecek akıllı altyapılara, emisyon hesaplama ve raporlama sistemlerine ve yerel toplulukları güçlendiren katılımcı planlama mekanizmalarına ihtiyacı bulunmaktadır. Dijital teknolojilerin bu altyapının oluşturulmasındaki potansiyeli büyük olmakla birlikte bu araçların eşitlikçi biçimde dağıtılması ve KOBİ'leri de kapsayacak şekilde tasarlanması gerekmektedir.

SONUÇ

Bu çalışma, turizm ve sürdürülebilirlik ilişkisini güncel akademik literatür ışığında çok boyutlu bir perspektiften ele almıştır. Ortaya çıkan tablo, turizm sektörünün mevcut büyüme modelinin köklü bir dönüşüme ihtiyaç duyduğunu açıkça göstermektedir. COVID-19 pandemisi bu dönüşüm için bir fırsat penceresi açmış; sürdürülebilir turizm kavramlarının kamuoyundaki görünürlüğünü artırmıştır. Ancak bu

fırsatın sistematik politika çerçevelerine ve ölçülebilir taahhütlere dönüştürülmesi hâlâ temel bir zorluk olmaya devam etmektedir.

Güncel araştırmaların ortaya koyduğu temel bulgular şu başlıklar altında özetlenebilir: Birincisi, overtourism sorunu yalnızca kalabalıkla değil, turizmin yönetim boşlukları ve eşitsiz güç ilişkileriyle de bağlantılıdır. İkincisi, dijital teknolojiler sürdürülebilirliği destekleyen güçlü araçlar sunmakla birlikte tasarım ve politika entegrasyonu olmaksızın yeni sorunlara da yol açabilmektedir. Üçüncüsü, iklim değişikliği ile turizm arasındaki karmaşık ilişki hem sektörü dönüştüren hem de sektörden dönüşüm talep eden çift yönlü bir dinamiği barındırmaktadır. Son olarak yerel toplulukların güçlendirilmesi, sosyal sürdürülebilirliğin vazgeçilmez bir koşulu olarak akademik gündemdeki ağırlığını artırmaktadır.

Gelecek araştırmaların, farklı bölgelerdeki sürdürülebilirlik politikası uygulamalarını karşılaştırmalı biçimde incelemesi, uzun vadeli davranışsal dönüşümleri boylamsal çalışmalarla takip etmesi ve dijital araçların sürdürülebilirlik üzerindeki net etkisini ölçmeye yönelik metodolojiler geliştirmesi önerilmektedir. Sektörün 2030 ve ötesi için belirlediği sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşabilmesi, akademi, politika yapıcılar ve turizm aktörleri arasındaki diyalogun güçlendirilmesine bağlıdır.

KAYNAKLAR

- Abbas, J., Mubeen, R., Iorember, P. T., Raza, S., & Mamirkulova, G. (2021). Exploring the impact of COVID-19 on tourism: Transformational potential and implications for a sustainable recovery of the travel and leisure industry. *Current Research in Behavioral Sciences*, 2, 100033. <https://doi.org/10.1016/j.crbeha.2021.100033>
- Agarwal, S., Busby, G., & Xiao, H. (2024). Four decades of sustainable tourism research: Trends and future research directions. *International Journal of Tourism Research*, 26(2), e2643. <https://doi.org/10.1002/jtr.2643>
- Ashley, C., & Roe, D. (2002). Making tourism work for the poor: Strategies and challenges in southern Africa. *Development Southern Africa*, 19(1), 61–82. <https://doi.org/10.1080/03768350220123855>
- Aschauer, W., Grün, B., & Getzner, M. (2023). Transformations in tourism following COVID-19? A longitudinal study on the perceptions of tourists. *Journal of Tourism Futures*, 9(3), 353–370. <https://doi.org/10.1108/JTF-08-2022-0215>
- European Commission. (2020). *Communication from the Commission: A European Green Deal*. Publications Office of the European Union.
- Goodwin, H. (2017). *Responsible tourism: Using tourism for sustainable development* (2nd ed.). Goodfellow Publishers.
- Gössling, S., Broderick, J., Upham, P., Ceron, J.-P., Dubois, G., Peeters, P., & Strasdas, W. (2011). Voluntary carbon offsetting schemes for aviation: Efficiency, credibility and sustainable tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 15(3), 223–248. <https://doi.org/10.2167/jost603.0>
- Gössling, S., Scott, D., & Hall, C. M. (2021). Pandemics, tourism and global change: A rapid assessment of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(1), 1–20. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1758708>
- Gómez-Vega, M., González-Azcárate, M., & Picazo-Tadeo, A. J. (2022). Effects of overtourism, local government, and tourist behavior on residents' perceptions in Alcúdia (Majorca, Spain). *Journal of Destination Marketing & Management*, 24, 100693. <https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2022.100693>
- Gretzel, U., Sigala, M., Xiang, Z., & Koo, C. (2015). Smart tourism: Foundations and developments. *Electronic Markets*, 25(3), 179–188. <https://doi.org/10.1007/s12525-015-0196-8>

- Hall, C. M., & Lew, A. A. (2009). *Understanding and managing tourism impacts: An integrated approach*. Routledge.
- Hallmann, K., Müller, M., & Feiler, S. (2023). Sustainable development goals in tourism research. *Discover Sustainability*, 4, 48. <https://doi.org/10.1007/s43621-025-01587-x>
- Honey, M. (2008). *Ecotourism and sustainable development: Who owns paradise?* (2nd ed.). Island Press.
- Intergovernmental Panel on Climate Change. (2022). *Climate change 2022: Mitigation of climate change (Contribution of Working Group III to the Sixth Assessment Report)*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009157926>
- International Ecotourism Society. (2015). *TIES global ecotourism fact sheet*. TIES.
- Jones, A. (2023). Digital and sustainable transitions in tourism. In A. Jones & R. Sharpley (Eds.), *A research agenda for tourism, digitalisation and sustainability* (pp. 1–20). Edward Elgar Publishing.
- Li, M., Xu, F., & He, M. (2023). Sustainable tourist behavior: A systematic literature review and research agenda. *Sustainable Development*, 32(3), 2251–2270. <https://doi.org/10.1002/sd.2859>
- Milano, C., Novelli, M., & Cheer, J. M. (2022). Overtourism. In D. Buhalis (Ed.), *Encyclopedia of tourism management and marketing* (pp. 413–416). Edward Elgar Publishing.
- Muler Gonzalez, V., Coromina, L., & Gali, N. (2018). Overtourism: Residents' perceptions of tourism impact as an indicator of resident social carrying capacity — case study of a Spanish heritage town. *Tourism Review*, 73(3), 277–296. <https://doi.org/10.1108/TR-03-2017-0034>
- Nair, V., Munikrishnan, U. T., Rajaratnam, S. D., & King, N. (2021). Redefining rural tourism in Malaysia: A conceptual perspective. *Sustainability*, 13(12), 6781. <https://doi.org/10.3390/su13126781>
- Novelli, M., & Gebhardt, K. (2007). Community based tourism in Namibia: 'Reality show' or 'window dressing'? *Current Issues in Tourism*, 10(5), 443–479. <https://doi.org/10.2167/cit304.0>
- Rashid, A. G., Kaur, P., Jabeen, F., Saha, S., & Vohra, N. (2021). Tourists' health risk threats amid COVID-19 era: Role of technology innovation, transformation, and recovery implications for sustainable tourism. *Frontiers in Psychology*, 12, 769175. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.769175>
- Scott, D., Gössling, S., & Hall, C. M. (2016). *Tourism and climate change: Impacts, adaptation and mitigation*. Routledge.
- Shen, S., Sotiriadis, M., & Zhou, Q. (2020). Could smart tourists be sustainable and responsible? The contribution of social networking sites to improving their sustainable and responsible behavior. *Sustainability*, 12(4), 1470. <https://doi.org/10.3390/su12041470>
- Timothy, D. J., & Nyaupane, G. P. (Eds.). (2009). *Cultural heritage and tourism in the developing world: A regional perspective*. Routledge.
- United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development (A/RES/70/1)*. UN General Assembly.
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. (2003). *Convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage*. UNESCO.
- United Nations World Tourism Organization. (2019). *International tourism highlights: 2019 edition*. UNWTO. <https://doi.org/10.18111/9789284421152>
- United Nations World Tourism Organization. (2022). *Baseline report on climate action in tourism*. UNWTO. <https://doi.org/10.18111/9789284424733>

- United Nations World Tourism Organization. (2024). *World tourism barometer: January 2024*. UNWTO. <https://doi.org/10.18111/wtobarometereng>
- United Nations World Tourism Organization & United Nations Environment Programme. (2008). *Climate change and tourism: Responding to global challenges*. UNWTO & UNEP. <https://doi.org/10.18111/9789284412341>
- Wall, G. (2020). From carrying capacity to overtourism: A perspective article. *Tourism Review*, 75(1), 212–215. <https://doi.org/10.1108/TR-08-2019-0356>
- Weaver, D. B. (2006). *Sustainable tourism: Theory and practice*. Butterworth-Heinemann.
- World Commission on Environment and Development. (1987). *Our common future*. Oxford University Press.

Journal of Social, Economic and Politics Researches

Journal Homepage: <https://jsepr.org/>

GREENWASHING: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS

Kadir GÖKOĞLAN¹

Abstract

The objective of this study is to examine the structural characteristics of academic studies in the field by employing bibliometric analysis methods to reveal the development and intellectual structure of the greenwashing literature. In this study, we employed bibliometric methods to examine publications concerning greenwashing. Our analysis entailed the examination of various aspects of scholarly collaboration, including the authors' network, the frequency of citation, the bibliographic connections among authors, the keywords shared among publications, and the international collaborations between researchers. The analysis yielded a visual representation of the interconnections among studies in the literature, thereby elucidating the prevailing thematic trends and the collaborative structure of research in the field of greenwashing.

The findings indicate that the literature pertaining to greenwashing is garnering heightened academic interest and has evolved into an interdisciplinary domain of research. Co-authorship analyses reveal that researchers tend to congregate within specific academic groups and that certain researchers function as conduits between disparate research groups. A close examination of the citation and bibliographic linkages reveals that a subset of studies occupies a central position within the extant literature and functions as seminal reference sources for subsequent research.

Key Words: Bibliometric Analysis, Literature, Greenwashing,

JEL Codes: M40, M42, M49

¹ Assoc. Prof. Dicle University, Diyarbakır Social Sciences Vocational School, Accounting and Tax Department, Türkiye, kadir.gokoglan@dicle.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6397-8477

INTRODUCTION

From the advent of the Industrial Revolution to the present era, the pursuit of economic growth and the advancement of technology have contributed to the enhancement of living standards for individuals across numerous domains. Nevertheless, these changes have also exacerbated environmental problems. The contemporary global context, marked by issues such as climate change, air and water pollution, the decline of biodiversity, and the rapid depletion of natural resources, has necessitated a re-evaluation of humanity's relationship with nature. In this context, the concept of sustainability has become increasingly central in academic literature and for policymakers and businesses. The sustainability approach is characterized by a comprehensive perspective that underscores the need to balance economic growth with environmental and social obligations (Delmas & Burbano, 2011).

In the context of mounting societal awareness of environmental issues, consumers have begun to prioritize not only the economic and practical aspects of products, but also their ecological impact during production. This has resulted in mounting pressure on businesses to assume their environmental responsibilities. Institutions have adopted environmentally sustainable production methods, reduced carbon emissions, and published sustainability reports. These developments have led to a shift in perspective regarding businesses, recognizing them not only as economic actors but also as institutions that carry social and environmental responsibility (Walker & Wan, 2012).

Conversely, heightened environmental consciousness has engendered a novel marketing prospect for certain enterprises. It has been recognized by institutions that cultivating an environmentally conscious image can engender brand value and competitive advantage. However, it has been observed that certain businesses endeavor to cultivate an environmentally friendly image solely through communication strategies, rather than implementing tangible environmental improvements. This practice has the potential to mislead consumers and undermine authentic sustainability efforts. This phenomenon, termed "greenwashing" in academic discourse, involves the dissemination of deceptive, partial, or embellished environmental assertions by institutions to portray their environmental performance in a more favorable light than is objectively warranted (Lyon & Montgomery, 2015).

The notion of greenwashing first emerged in the 1980s as a critique of businesses that employed environmental rhetoric as a marketing strategy. This concept has been extensively discussed in various fields, including corporate communication, sustainability reporting, and environmental marketing. In contemporary discourse, greenwashing is regarded not merely as a practice aimed at misleading consumers, but also as a substantial ethical concern that erodes the credibility of sustainability policies (de Freitas Netto et al., 2020).

From a humanist perspective, environmental responsibility is not merely an obligation limited to legal regulations. The interdependent relationship between humans and nature necessitates that institutions conduct their activities in accordance with ethical values. When businesses assert an environmental consciousness yet fail to substantiate these claims with tangible practices, it can erode the trust relationship between society and institutions. This phenomenon can also hinder the realization of sustainable development goals by creating skepticism among consumers and stakeholders about the authenticity of corporate environmental claims. Consequently, greenwashing practices are not merely a marketing strategy; they are also regarded as a substantial issue that necessitates evaluation in terms of corporate ethics and accountability (Delmas & Burbano, 2011).

The phenomenon of greenwashing has recently garnered heightened attention within the academic literature. Research conducted in various academic disciplines, including business, marketing, environmental management, and sustainability, has examined various dimensions of greenwashing. These studies have explored the underlying causes of greenwashing, its subsequent consequences, and its impact on consumer behavior. These studies particularly examine how inconsistencies between corporate communication

strategies and actual environmental performance emerge and their impact on corporate reputation, consumer trust, and market performance (Walker & Wan, 2012). Concurrently, certain studies underscore the pivotal function of regulatory bodies and non-governmental organizations (NGOs) in curbing greenwashing practices, highlighting their roles in enforcing transparency, promoting sustainable practices, and holding corporations accountable for misleading environmental claims. This growing interest in the literature suggests that the topic has evolved into a multi-dimensional and interdisciplinary research domain. However, the rapid proliferation of studies across various disciplines necessitates a systematic evaluation of general trends in the literature. At this point, bibliometric analysis becomes an important tool for clarifying how academic work is organized and how it has developed in a specific research area. Bibliometric analysis helps create a scientific map of a research area by using different measures, such as the number of publications, citation links, author partnerships, keyword connections, and main themes (Donthu et al., 2021).

Bibliometric studies also make significant contributions to understanding the development processes of research areas and determining future research trends. This is especially important in fast-growing fields, where bibliometric analyses help researchers spot important contributors, significant studies, and new research topics in the existing literature. Consequently, the bibliometric analysis approach is regarded as a highly functional method for a topic with increasing literature, such as greenwashing.

The objective of this study is to examine the extant academic literature on greenwashing using the bibliometric analysis method and to reveal the development dynamics of the field. The present study analyzed the distribution of studies published in the field of greenwashing by year, as well as the most influential authors, countries, institutions, citation networks, and keyword relationships, to determine the main research trends in the literature. The objective of this study is twofold: first, to provide a comprehensive overview of the extant literature on the subject, and second, to establish a foundational framework for future research in this area. Moreover, it is anticipated that these findings will serve as a valuable reference point for researchers engaged in the domains of sustainability, corporate communication, and environmental policies.

CONCEPTUAL FRAMEWORK

Recently, the proliferation of environmental problems on a global scale has led to the conceptualization of sustainability as a paramount concern in academic literature and the business world. The prevalence of issues such as climate change, depletion of natural resources, and environmental pollution has led to heightened societal awareness regarding environmental concerns. Consequently, there has been a surge in the examination of the environmental impacts of businesses' activities. The heightened environmental consciousness has prompted businesses to adopt environmentally friendly production processes and embrace sustainability principles. However, it has been observed that certain businesses prioritize the creation of an environmentally conscious image over the fulfillment of their environmental responsibilities. The prevailing literature in this field has come to refer to this phenomenon as "greenwashing."

Greenwashing is generally defined as the practice of a business making misleading or exaggerated claims about its environmental awareness. In this context, businesses can create a false perception among consumers by using advertisements, reports, or communication strategies that portray their environmental performance as better than it actually is (TerraChoice, 2010). "Greenwashing practices," defined as the dissemination of environmentally sustainable product or production process claims by businesses without providing sufficient evidence to support these assertions, are frequently observed.

In academic literature, greenwashing is defined as the discrepancy between environmental communication and actual environmental performance. Such a scenario can be exemplified by businesses engaging in symbolic activities to underscore their environmental awareness while neglecting to implement adequate concrete measures to mitigate their environmental impact (Laufer, 2003). Consequently, greenwashing

encompasses not only the dissemination of false information but also pertains to the broader concerns of corporate transparency and ethical responsibility.

From a humanist point of view, being responsible for the environment is not just a legal duty; it is also a social one. Businesses that claim to be environmentally friendly yet fail to substantiate these assertions with tangible practices may erode the trust relationship between society and the organization, engendering skepticism among consumers and potentially compromising the organization's reputation over time. Consequently, it is imperative to acknowledge that sustainability discourses should not be employed exclusively for the purpose of enhancing corporate image; rather, they should be substantiated by tangible environmental enhancements (Peattie & Crane, 2005).

Several economic and institutional factors contribute to the emergence of greenwashing practices. Firstly, the increasing demand for eco-friendly products has provided businesses with a significant competitive advantage over their rivals. An environmentally friendly image has the potential to enhance a company's brand value and influence consumers' purchasing decisions. Consequently, businesses may elect to cultivate an environmentally friendly image through communication strategies rather than enhancing their environmental performance (Lyon & Maxwell, 2011).

Another salient factor is the inadequacy of environmental regulations and control mechanisms in certain instances. The absence of comprehensive standards for verifying the accuracy of environmental claims can result in businesses exaggerating their environmental statements or employing statements that do not accurately reflect the truth. This phenomenon is particularly evident in sectors characterized by intensive environmental marketing activities (Dahl, 2010).

Moreover, corporate reputation management constitutes a significant rationale for greenwashing behaviors. Businesses posit that cultivating an environmentally friendly image can engender a favorable perception among investors, consumers, and other stakeholders. Consequently, rather than cultivating their environmental responsibilities, some institutions may endeavor to establish a sustainable corporate image through symbolic environmental initiatives and communication activities (Laufer, 2003).

Greenwashing practices have been demonstrated to mislead consumers and potentially compromise the credibility of sustainability policies. When consumers begin to doubt the accuracy of environmental claims, businesses that genuinely produce in an environmentally friendly way can also be negatively affected. This phenomenon can impede the development of sustainable consumption behaviors (Peattie & Crane, 2005).

Moreover, the advent of greenwashing practices engenders substantial risks for business entities. In the event of deceptive environmental claims, the corporate reputation of businesses can be compromised, and stakeholder trust can be significantly eroded, potentially resulting in financial losses and a decline in customer loyalty. Consequently, researchers underscore that the congruence between environmental communication and genuine environmental performance constitutes a foundational component of sustainability strategies (Laufer, 2003).

In conclusion, it is evident that greenwashing has emerged as a prominent area of research in the disciplines of sustainability and environmental management in the contemporary era. Ensuring that businesses' environmental claims are transparent, verifiable, and consistent with real-world practices is crucial for both maintaining consumer trust and achieving sustainable development goals. Consequently, academic studies and regulatory bodies are increasingly focusing on developing mechanisms to limit greenwashing practices. These mechanisms include implementing stricter regulations, enhancing disclosure requirements, and promoting third-party certifications to ensure accountability.

METHODOLOGY

This study employed bibliometric analysis to assess the academic development of the literature on greenwashing. Bibliometric analysis is an important research method that allows for the counting and

examination of academic publications in a specific field, helping to show how scientific work has developed over time. This method helps gather detailed information about the literature's structure by looking at different factors, such as how many publications there are, how they cite each other, how authors work together, and the networks of keywords in a specific research area (Donthu et al., 2021).

Bibliometric analysis is seen as an important method, especially in fast-changing research areas, for spotting key trends in existing literature, finding the most important studies and researchers, and understanding the main ideas in the research field. This method also facilitates the systematic analysis of the development of academic knowledge on a particular subject over time (Aria & Cuccurullo, 2017).

The study obtained the data for analysis from databases that comprehensively index international academic publications. Web of Science (WoS) is a well-known database that bibliometric researchers use. These databases are widely preferred by researchers due to their broad coverage, high-quality academic content, and data formats suitable for bibliometric analysis (Donthu et al., 2021).

In this study, a search was conducted in the database using the term "greenwashing" in the title, abstract, and keyword fields during the data collection process. The studies obtained as a result of the search were evaluated according to specific filtering criteria. The analysis was conducted with care to ensure the inclusion of solely peer-reviewed academic articles. Excluding book reviews, editorial articles, and conference abstracts from the dataset ensured a comprehensive and rigorous examination of the extant literature.

The extant literature frequently employs a range of analytical techniques in the bibliometric analysis process. The following types of analysis were performed:

A subsequent publication analysis examined the distribution of academic studies in the greenwashing literature over the years. The objective of this analysis is to elucidate the evolution of academic interest in the research area over time. A rigorous citation analysis was conducted to identify the most frequently cited studies in the extant literature. Citation analysis is a method that allows for the identification of the most influential studies and researchers in a given research area (Zupic & Čater, 2015). A keyword analysis was conducted to examine the co-occurrence relationships of keywords employed in the studies. This analytical approach facilitates the identification of predominant research themes within the extant literature. Finally, co-authorship analysis was used to examine academic collaborations among researchers. This analysis unveils the intricate dynamics of collaboration networks and the structural underpinnings of scientific interaction within the research domain, highlighting how these collaborations can influence research outcomes and the dissemination of knowledge among scholars.

The VOSviewer software was utilized to visualize the data and perform network analyses in the bibliometric analysis process. VOSviewer is a software developed for the visualization and analysis of bibliometric networks. It is widely used in studies such as keyword co-occurrence analysis, citation analysis, and the examination of co-authorship networks (van Eck & Waltman, 2010).

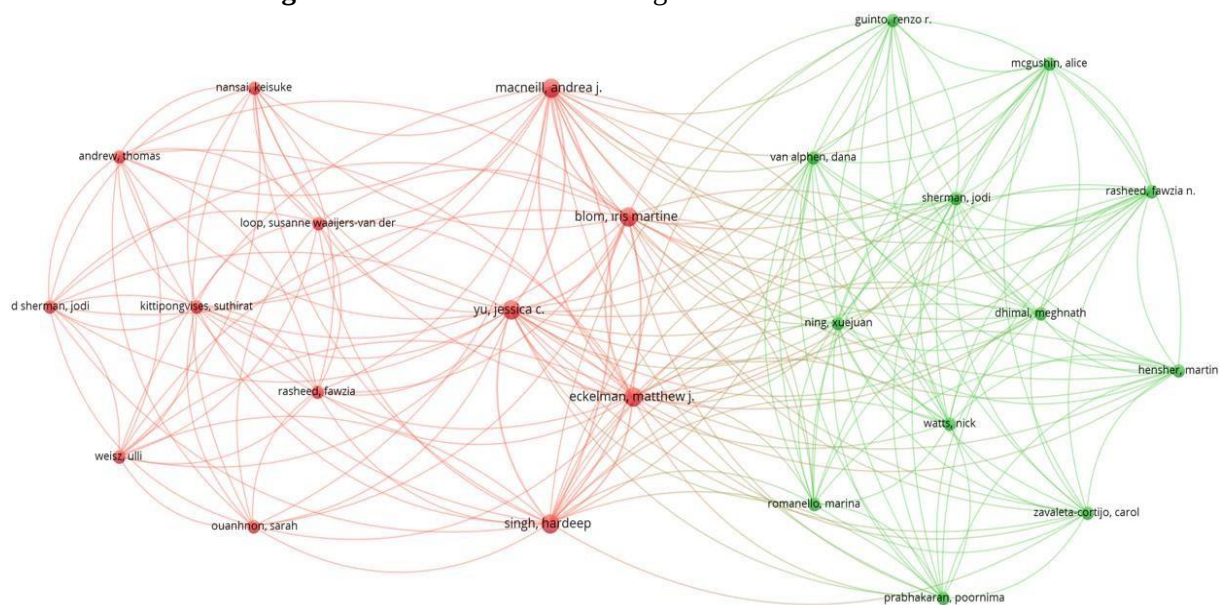
The VOSviewer program facilitated the conversion of the data into visual maps, thereby elucidating the conceptual framework and research trends in the literature in a more comprehensible manner. The program's network visualizations facilitate the analysis of relationships between concepts in the research field and the identification of thematic clusters. The present study is not without its limitations. Firstly, the analysis is constrained to publications that are indexed in specific databases. Consequently, a number of studies that were not included in the databases were excluded from the analysis. Moreover, the research is predicated exclusively on search results utilizing particular keywords. The utilization of disparate keywords may result in alterations to the dataset. However, bibliometric analysis offers significant advantages in revealing general trends in the research area and contributes to understanding the structural characteristics of the literature. These characteristics include identifying influential authors, key publications, and emerging topics that may not be captured through keyword searches alone.

FINDINGS

Co-authorship of Authors

The authors' co-authorship analysis yielded a network map, which was created by establishing criteria of at least one publication and at least one citation to identify the most connected and collaborative authors. A thorough examination of the bibliometric network map reveals that researchers are predominantly concentrated within two primary clusters. The initial cluster of researchers exhibits robust collaborative relationships, with prominent figures such as Yu Jessica C., Singh Deep, Eckelman Matthew, and Maciel Andrea J. occupying central roles within the network. In a similar vein, the second cluster exhibits a high degree of interconnectedness among its researchers, as evidenced by the close collaborations between Ling Weijuan, Zavala-Serio Carol, Prabhakar Poornima, and Hernandez Martin. Additionally, prominent authors such as Eckelman, Matthew, and Yu, Jessica C., have been instrumental in establishing significant connections between these two clusters.

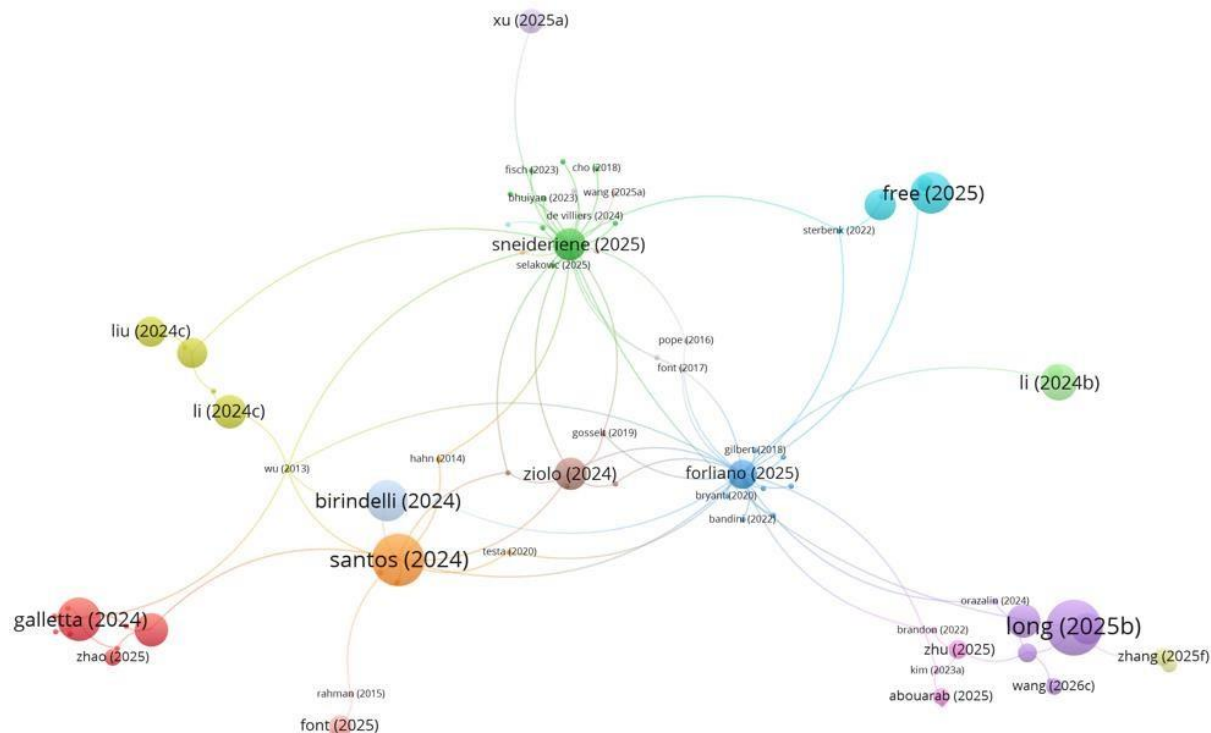
Figure 1. Co-Author Ties Showing Collaboration Between Authors

Citation of authors

A network map of author citation analysis has been created with at least one publication and at least one citation criterion to identify citation networks. It is noteworthy that Forliano's (2025) study is located at the center of the network and is connected to many other studies. This finding underscores the study's significance as a pivotal reference point within the extant literature, thereby establishing a nexus between disparate research domains. In a similar vein, the studies by Ziolo (2024) and Sneideriene (2025) appear to serve as conduits in the extant literature by establishing connections with a range of studies. The cluster of studies by Santos (2024) and Birindelli (2024) appears to concentrate on the discourse surrounding greenwashing in the context of corporate sustainability and financial performance. The study by Galletta (2024), while having a more limited number of connections, represents a specific research trend in the literature. The studies by Ling (2025b) and Zhu (2025) appear to represent recent research and have a strong bibliographic relationship with each other. Moreover, the studies by Free (2025) and Liu (2024) appear to point to different research themes in the literature.

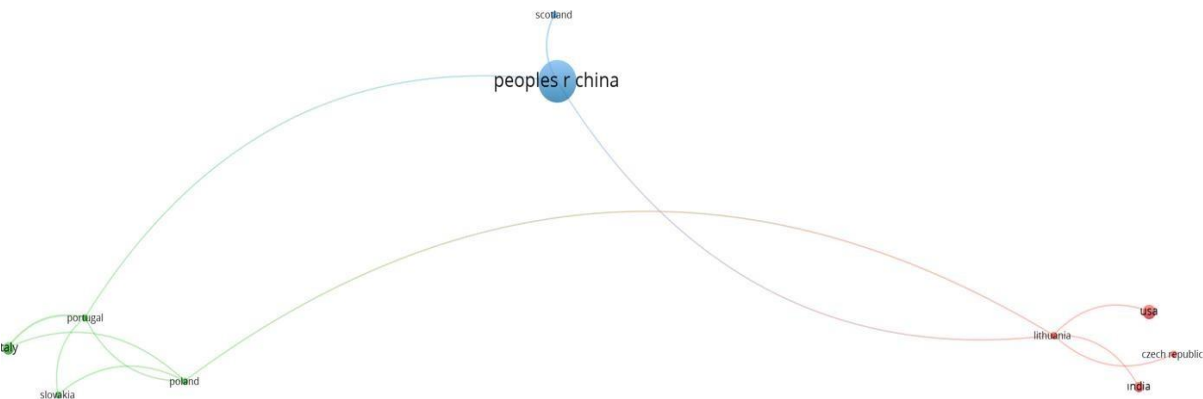
Figure 2. Authors' Citation Links

Citation of Countries

A rigorous analysis was conducted on a set of 65 observation units with interrelated connections. The analysis was based on a specific criterion: at least one work must be published by a country, and one citation must be received, to create a network map of citations received by publications according to their countries of origin. It has been observed that the People's Republic of China (PRC) occupies a central position within the network, exhibiting robust connections with other nations. This phenomenon underscores the preeminent role of China-centered studies within the broader discourse on greenwashing, fostering robust bibliometric connections with research initiatives spanning diverse geographical regions. The observation that China's node size exceeds that of other nations suggests that the country has a higher publication output or citation impact in the literature. Countries on the left, including Slovakia and Poland, exhibit interconnectedness and form a Europe-centered research cluster. The observed connections between these countries suggest the presence of regional academic collaborations or the existence of analogous research themes. On the right side of the figure, a smaller cluster is visible, consisting of countries such as Lithuania and the Czech Republic.

Figure 3. Countries' Citation Networks

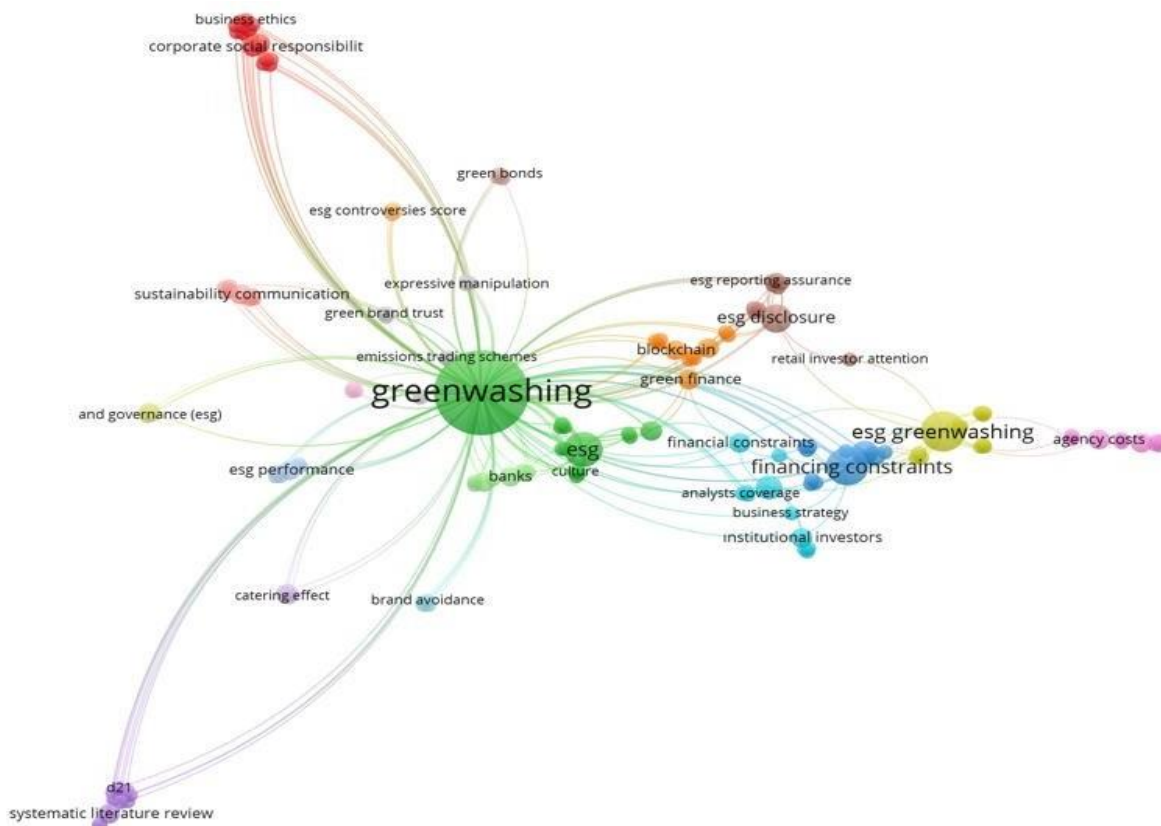

Co-Occurrence of All Keywords

A thorough examination of the network map in Figure 4 reveals that the concept of "greenwashing" occupies a central position in the extant literature and establishes strong connections with numerous other concepts. This finding suggests that the phenomenon of greenwashing is being examined within a variety of research domains, including sustainability, finance, and corporate governance. The green cluster, which is the focal point of the concept of greenwashing, encompasses a range of concepts, including ESG, ESG score, banking, green finance, emissions trading schemes, and green brand trust. This data indicates that the literature frequently addresses the topic of greenwashing in the context of environmental, social, and governance (ESG) performance and financial sustainability.

The initial cluster encompasses concepts such as corporate social responsibility, business ethics, sustainability communication, and ESG controversies. This cluster indicates that debates concerning greenwashing are predominantly situated within the domain of corporate social responsibility, ethical approaches, and sustainability communication. In this context, the incongruence between companies' sustainability rhetoric and their actual environmental performance is a salient research area in the literature. The concepts in the second cluster, such as financial constraints, analyst coverage, institutional investors, and business strategy, demonstrate that the topic of greenwashing is examined in terms of financial markets and investor behavior. These studies concentrate on the impact of companies' financial constraints, investor pressure, and market dynamics on greenwashing practices. Additionally, concepts within the third cluster, including ESG greenwashing and agency costs, demonstrate that greenwashing is addressed within the context of corporate governance and agency costs. Furthermore, the concepts within the orange cluster, including blockchain and green finance, suggest that technological tools and financial innovations are being investigated in the academic literature for the purpose of detecting or preventing greenwashing.

Figure 4. Most Common Keyword Associations

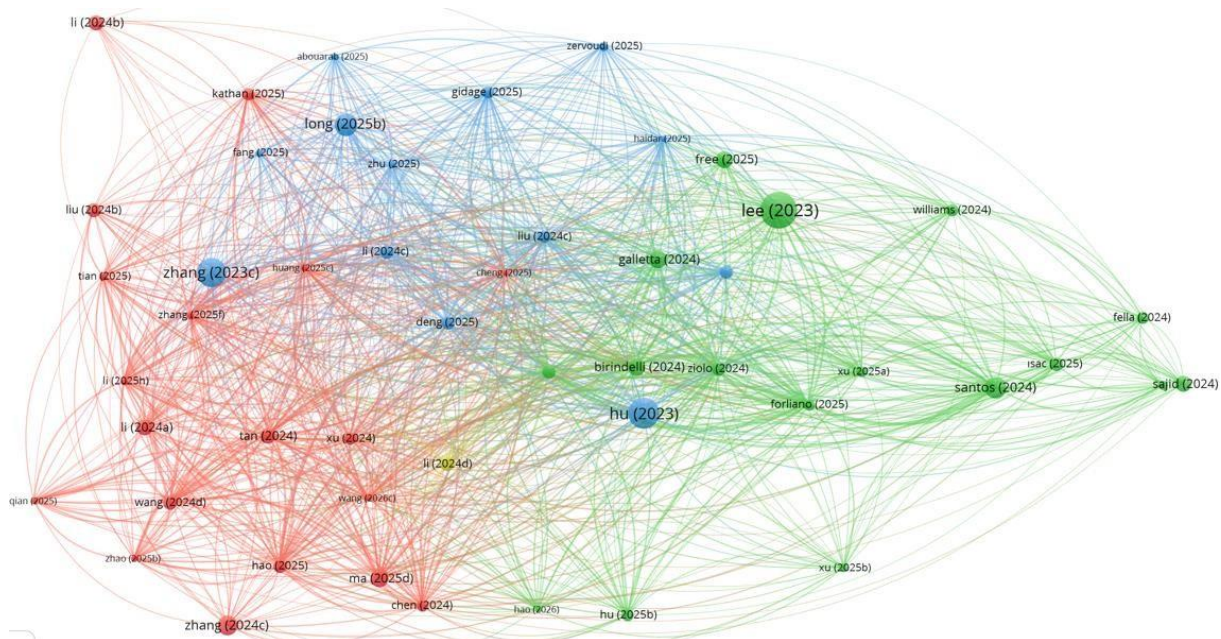

Bibliographic Coupling of Documents

Bibliographic matching is defined as the appearance of two independent sources citing a common work. An examination of the network structure depicted in Figure 5 reveals that the extant literature is predominantly concentrated around three primary clusters. The initial cluster is characterized by a pronounced focus on Zhang (2023) and analogous studies, which are associated with a substantial corpus of additional research. This finding illustrates the importance of these studies as a foundational reference point within the broader discourse on greenwashing. The dense network of connections in the red cluster indicates that this research group has a strong citation network in the literature and makes significant contributions to the theoretical and conceptual discussions on greenwashing.

The studies included in the second cluster appear to represent contemporary research trends in the relevant literature. It is acknowledged that this cluster's academic pursuits address the issue of greenwashing through the lenses of finance, sustainability, and ESG performance. The robust connections forged by this cluster with other clusters suggest that these studies engage with a diverse array of themes within the extant literature. The third cluster encompasses studies including Hu (2023), Lee (2023), and Santos (2024). This cluster encompasses research addressing greenwashing in the context of sustainable finance, corporate governance, and environmental performance. The dense connections within the cluster indicate that these studies are interconnected in the literature.

Figure 5. Bibliographic Matching Links of Works

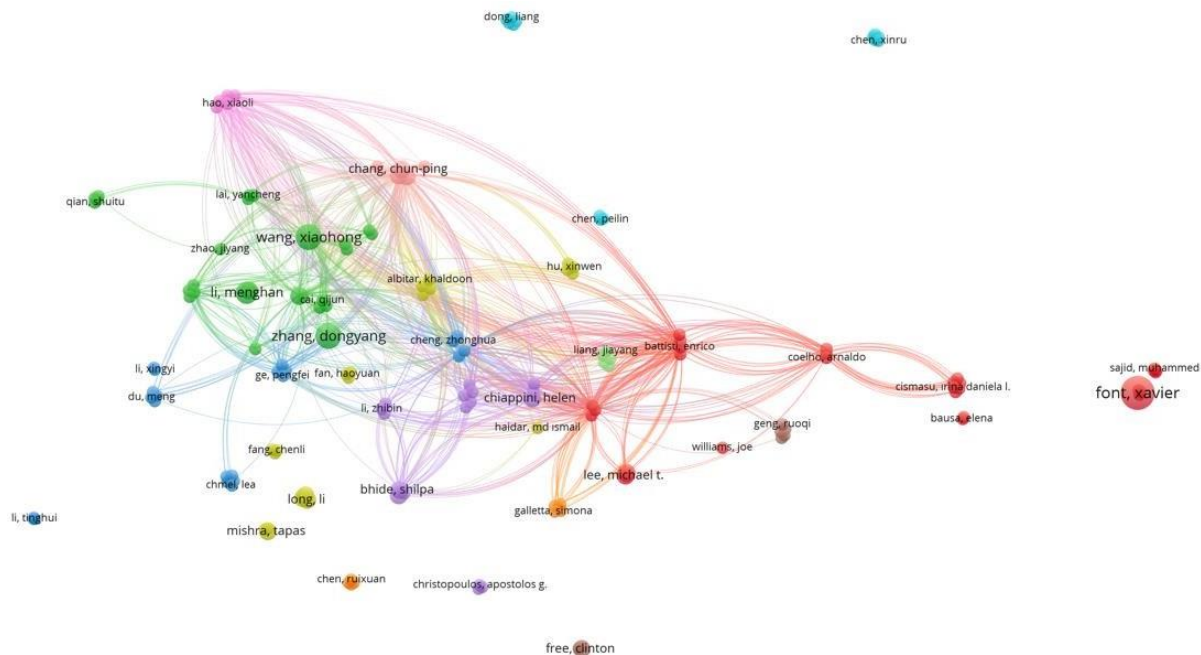

Bibliographic Coupling of Authors

The analysis, which was conducted with a sample of 2,536 units selected based on the criterion of having published at least one work and received one citation that is interconnected, revealed that researchers such as Wang Xiaohong, Zhang Dongyue, and Li Menghan are at the center of the first cluster and have established strong collaborative relationships among themselves. This observation suggests that these researchers have established a distinct academic research group focused on the study of greenwashing. In the second cluster, researchers such as Clavelli Daniela L., Bausi Elena, and Font Xavier are particularly prominent. The substantial interconnections among the researchers in this cluster indicate that this academic group has established a significant collaborative network in the field of greenwashing research. In particular, Font Xavier's capacity to establish robust connections despite his peripheral location within the network suggests that he occupies a prominent position in the relevant literature. Researchers in the third and fourth clusters are particularly noteworthy as intermediary actors, facilitating connections between disparate academic

groups. For instance, researchers such as Chan Chun-Ping and Chia-Pin Helin contribute to the expansion of collaboration networks in the literature by connecting with different clusters.

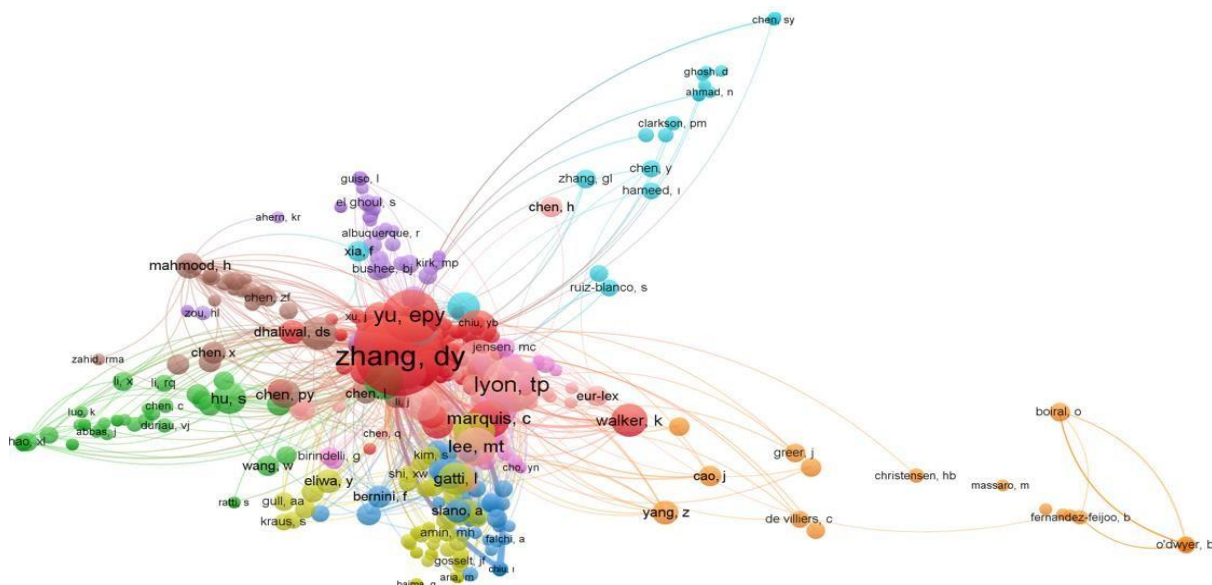
Figure 6. Authors' Bibliographic Matching Links

Co-citation of Co-authors

The term "co-citation" is employed to denote the reference to multiple sources within a single publication. An examination of the network structure depicted in Figure 7 reveals that researchers such as Zhang, D., Lyon, T.P., Yu, E.P.Y., and Lee, M.T. occupy a central position within the network, as evidenced by their citation in a substantial number of studies. This finding underscores the significance of these researchers as a pivotal reference point in the theoretical and conceptual development of the greenwashing literature. A notable finding is that the node size of Zhang, D. is larger than that of other researchers, suggesting a high co-citation effect in the literature and a significant role in the development of the field. Researchers such as Lyon, T.P. and Marquis prioritize research related to corporate sustainability strategies, corporate reputation, and environmental performance.

Figure 7. Connections Between Authors With Common Citations

CONCLUSION AND DISCUSSION

This study employed bibliometric analysis to reveal the structural characteristics of the greenwashing literature. The analyses examined co-authorship networks, citation relationships, bibliographic links, keyword co-occurrences, country collaborations, and author co-citation networks to evaluate the intellectual and thematic structure of the literature.

The findings indicate that the field of greenwashing literature is evolving into a more extensive and interdisciplinary domain of research. An analysis of co-authorship networks reveals that researchers congregate around specific academic groups, with a limited number of researchers acting as conduits between these groups. This phenomenon indicates that collaborative efforts within the academic literature are predominantly concentrated within specific research communities. However, certain researchers play a pivotal role in facilitating the dissemination of information across diverse academic networks, contributing to the development of the literature.

A close examination of the extant literature reveals that certain studies have assumed a pivotal role within the discourse on greenwashing, thus becoming pivotal references for the subsequent development of research in this field. A notable finding is the identification of interconnections among disparate thematic clusters in several studies, suggesting a dynamic interplay among research trends within the literature. This finding demonstrates that research on greenwashing is not approached from a single perspective but rather is examined using a variety of theoretical and methodological approaches.

The subsequent keyword co-occurrence analysis illuminates the predominant research themes within the greenwashing literature. The findings indicate a close relationship between the concept of greenwashing and relevant topics such as ESG performance, corporate social responsibility, sustainability communication, financial constraints, corporate governance, and sustainable finance. Moreover, recent technological advancements, such as blockchain, have begun to emerge in academic discourse within the context of detecting or mitigating greenwashing practices. This demonstrates that research on greenwashing is being approached not only as an environmental problem but also as a multifaceted research area with financial, managerial, and technological dimensions.

A country-level collaboration analysis reveals that certain countries play a more central role in the greenwashing literature. China, in particular, has demonstrated significant influence in the publication and dissemination of academic literature, while certain European countries have established more limited yet interconnected research networks. These findings demonstrate that while greenwashing research is becoming more widespread globally, certain countries occupy a more dominant position in the literature. The results of the co-citation analysis demonstrate that certain researchers in the literature have produced studies that form the theoretical basis of the field. The tendency for researchers' studies to be frequently cited in tandem suggests that research on greenwashing is predominantly influenced by specific theoretical frameworks.

The findings of this study demonstrate that greenwashing literature is a rapidly developing, interdisciplinary, and multidimensional field of research. The prevailing themes within the extant literature include sustainability, corporate governance, finance, and ethics. However, the development of broader academic collaborations among researchers from different countries and the increase in empirical studies, especially in developing countries, will contribute to a more balanced and comprehensive development of the literature. In this context, future studies focusing on topics such as measuring greenwashing practices, the impact of regulatory policies, and the role of technological tools in detecting these practices could make significant contributions to the literature.

REFERENCES

- Aria, M., & Cuccurullo, C. (2017). Bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics*, 11(4), 959–975.
- Dahl, R. (2010). Green washing: Do you know what you're buying? *Environmental Health Perspectives*, 118(6), A246–A252.
- Delmas, M. A., & Burbano, V. C. (2011). The drivers of greenwashing. *California Management Review*, 54(1), 64–87.
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285–296.
- e Freitas Netto, S. V., Sobral, M. F. F., Ribeiro, A. R. B., & da Luz Soares, G. R. (2020). Concepts and forms of greenwashing: A systematic review. *Environmental Sciences Europe*, 32(1), 1–12.
- Laufer, W. S. (2003). Social accountability and corporate greenwashing. *Journal of Business Ethics*, 43(3), 253–261.
- Lyon, T. P., & Maxwell, J. W. (2011). Greenwash: Corporate environmental disclosure under threat of audit. *Journal of Economics & Management Strategy*, 20(1), 3–41.
- Lyon, T. P., & Montgomery, A. W. (2015). The means and end of greenwash. *Organization & Environment*, 28(2), 223–249.
- Peattie, K., & Crane, A. (2005). Green marketing: Legend, myth, farce or prophesy? *Qualitative Market Research: An International Journal*, 8(4), 357–370.
- TerraChoice. (2010). *The sins of greenwashing: Home and family edition*. TerraChoice Environmental Marketing.
- van Eck, N. J., & Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics*, 84(2), 523–538.
- Walker, K., & Wan, F. (2012). The harm of symbolic actions and greenwashing: Corporate actions and communications on environmental performance and their financial implications. *Journal of Business Ethics*, 109(2), 227–242.
- Zupic, I., & Čater, T. (2015). Bibliometric methods in management and organization. *Organizational Research Methods*, 18(3), 429–472.

STRUCTURAL FISCAL REFORMS AND IMF CONDITIONALITY IN TÜRKİYE: A CONTENT ANALYSIS OF THE 1998-2008 PERIOD

Yusuf YAKŞI¹

Abstract

This study examines the role of International Monetary Fund (IMF)-supported programs in the process of structural fiscal reform in Türkiye. Utilizing data from the IMF Conditionality Database and the IMF-MONA database, the study investigates, within the framework of descriptive content analysis, the key areas and temporal patterns of policy conditionalities and structural reform proposals included in these programs. The analysis focuses on identifying the areas and timeframes in which IMF conditionalities aligned with the structural transformation of Türkiye's public finances. The findings indicate that IMF-related conditionalities primarily encompassed strengthening fiscal discipline, enhancing transparency and accountability, improving the efficiency of public spending, strengthening debt management, improving tax administration, and restructuring state-owned enterprises. The conditionalities and structural reform proposals associated with IMF-supported programs, which were particularly concentrated during the 1998–2008 period, coincided with significant legal and institutional reforms implemented in Türkiye's public financial management. However, the implementation of these reforms and their resulting outcomes cannot be attributed solely to IMF conditionalities; Türkiye's domestic political and economic conditions, the 2001 economic crisis, the European Union accession process, and the country's own reform preferences also played important roles in shaping the reform process.

Key Words: IMF-supported programs, IMF conditionality, Structural fiscal reforms, Türkiye

JEL Codes: F33, F34, O19

¹ Dr., Dicle University, Scientific Research Projects Coordination Office, Diyarbakır, Türkiye; yusuf.yaksi@dicle.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6247-0268

INTRODUCTION

Crises stemming from globalization and the efforts of developing countries to integrate into the global order have weakened the functioning and structure of the public sector. Thus, the globalization process has narrowed the fiscal room for maneuver in public finance, and the search for reforms in the public sector has accelerated due to frequent crises. Countries that experienced economic crises during the transition to liberalization faced common fiscal problems such as high public deficits and heavy debt burdens, despite differing economic, social, and political structures. Another common point is the structural reform efforts carried out with international organizations to overcome these problems (Bakkal & Susam, 2011).

Structural reforms are basically measures aimed at changing the structure of an economy and the institutional and regulatory framework within which businesses and individuals operate. They are designed to help the economy realize its growth potential in a balanced way. The likelihood of structural reforms being realized can be influenced by many factors, both internal and external. Domestic dynamics are dominated by the current state of economic structures and basic regulations, macroeconomic conditions, fiscal and monetary policies, and the overall political environment. There may also be pressure from external sources when a country embarks on reforms (ECB, 2017). Global institutions such as the International Monetary Fund, the World Bank, and the European Union significantly influence structural reform efforts by providing financial assistance to countries. Consequently, these reforms are not solely shaped by domestic actors but are also guided by the involvement and conditionalities of international organizations (Galiani et al., 2015).

The institutional foundations of structural reform policies associated with the International Monetary Fund (IMF) and implemented through economic programs in member countries can be traced back to the 1944 Bretton Woods Conference. The IMF's primary objectives are to promote international monetary cooperation, safeguard financial stability, and support macroeconomic stability in its member countries. Accordingly, the IMF's activities have predominantly focused on maintaining macroeconomic and financial stability, strengthening public finances, reducing external imbalances, and promoting debt sustainability (Sidenko & Kulbida, 2020). Within this broader framework, economic reform programs supported by international financial institutions, particularly since the 1980s, have increasingly incorporated policy recommendations associated with the Washington Consensus. These recommendations have included reducing public expenditure, privatizing state-owned enterprises, liberalizing trade, allowing interest rates to be determined by market forces, reducing regulatory restrictions, establishing independent central banks, and protecting property rights (Ruckert, 2006).

Among the international organizations involved in structural reform processes, the IMF has played a significant role in shaping the economic policy frameworks of member countries through financial assistance and policy advice. Within the framework of financial support programs, the IMF provides policy recommendations aimed at promoting macroeconomic stability and strengthening public finances, while attaching specific conditionalities to these programs. Accordingly, countries participating in IMF-supported programs may undertake various policy commitments and structural reform measures as part of their program arrangements and in pursuit of the agreed program objectives. Over time, IMF-supported programs implemented across different countries have addressed a wide range of reform areas, including fiscal policy, public expenditure, tax administration, debt management, and public enterprises, through conditionality and policy-transfer mechanisms. Nevertheless, the effects of IMF-supported programs on economic and structural reforms have been interpreted differently in the literature, with varying assessments of both their implementation and outcomes.

A review of the literature reveals that the effects of IMF-supported programs have been examined in relation to various economic and financial outcomes, including economic growth, fiscal balance, the current account, public debt, inflation, foreign aid, and capital flows (Khan, 1990; Conway, 1994; Barro & Lee, 2005; Easterly, 2005; Jorra, 2012; Gehring & Lang, 2020; Balima & Sokolova, 2021; Tığtepe & Demir, 2025). The existing

literature identifies direct and indirect channels through which IMF-supported programs can have positive or negative effects on macroeconomic outcomes in program countries. These channels involve program countries discussing and reviewing IMF conditions and policy recommendations, which are expected to foster program ownership (Evrensel et al., 2023).

Since the 1980s, the International Monetary Fund (IMF) has been involved in supporting reform initiatives in developing countries through financial assistance and policy guidance. Nevertheless, the influence of IMF-supported programs on domestic reform processes has remained a subject of ongoing debate in the academic literature. Some scholars contend that IMF conditionality may limit the policy autonomy of developing countries by promoting relatively standardized approaches to reform. Others, by contrast, highlight the contribution of IMF programs to fiscal discipline, institutional capacity, and macroeconomic stability. This debate has led to broader questions about the extent to which IMF-supported programs shape fiscal policies and structural reform processes in developing countries (Andrews, 2013). Against this background, this study examines the relationship between IMF-supported programs and structural fiscal reform, with a particular focus on the policy conditionalities and reform areas associated with IMF programs in Türkiye.

Accordingly, this study focuses on three fundamental research questions. First, what role did the IMF play in the structural transformation of Türkiye's public finances? Second, which areas of fiscal policy constituted the primary targets of conditionality and reform proposals within the scope of IMF-supported programs? Third, in which areas were structural reform proposals concentrated during periods of intensified programmatic relations between the IMF and Türkiye?

The study contributes to the existing literature in three respects. First, it synthesizes findings from the IMF Conditions Database and the IMF-MONA datasets to examine the evolution and content of fiscal conditionality and structural reform proposals associated with IMF-supported programs in Türkiye over time. Second, rather than focusing solely on the macroeconomic outcomes of IMF programs, the study analyzes the institutional and fiscal dimensions of the reforms prioritized under these programs. Third, by evaluating data on IMF programs alongside the historical development of Türkiye's public finance institutions, it identifies the periods and areas in which IMF-supported reform frameworks aligned with significant legal and institutional transformations in public financial management.

The remainder of this study is organized as follows: The first section presents the theoretical framework and literature on the role of the IMF in the fiscal reform process. The second section examines the structural transformations and key legislative arrangements in Türkiye's public finances from a historical perspective. The third section presents the methodology and data structure and analyzes the empirical findings derived from the IMF Conditionality and IMF-MONA databases. Finally, the last section discusses the findings and concludes with overall assessments and policy recommendations for future fiscal reforms.

1. The Role of the IMF in the Fiscal Reform Process

Structural reforms have become increasingly prominent in the field of public finance, especially in debates on fiscal discipline. Structural reforms are the steps that need to be taken to restructure a system so that it can operate more effectively and efficiently and become more resilient to shocks (Uysal Şahin & Akar, 2018). These steps are not limited to economic issues. The political system, the judicial system and the education system, which are closely related to and affect the economy, are all areas of structural reform. However, these are not on the IMF's agenda, as its mission does not include making recommendations on political and social issues. The IMF proposes structural reforms to countries that request financial support or consultancy from it, and if they implement a program together, it makes these reforms the conditions of that program (Eğilmez, 2020).

The relationship between the IMF, which plays an effective role in implementing structural reforms, and the countries it advises appears to differ from that of other global actors. The IMF makes policy recommendations to countries through its stabilization programs based on cooperation and integration. In particular, fiscal adjustment programs carried out jointly with developing countries play an important role in determining fiscal policies.

The hallmark of IMF-supported fiscal adjustment programs is the implementation of structural fiscal reforms. Structural reforms have become an essential part of the stabilization programs implemented jointly with the IMF. From a medium-term perspective, the sustainable success of the programs is identified with fiscal reforms, including structural measures. The IMF's structural reform proposals include tax policy and administration; salary and civil service reform; social spending; other spending; public enterprise reform; privatization; private sector development; social security and pension reform; institutional reforms; and pricing of public services. In this framework, when the stabilization programs implemented in developing countries (Romania, Tanzania, Algeria, Bulgaria, Philippines, Ecuador, Senegal, Egypt, Pakistan, Jordan, Ukraine, Costa Rica, Venezuela, Uruguay and Peru) are analyzed on the basis of fiscal structural reforms (IMF, 2003; Yılmaz, 2010).

- Structural reforms focus on revenue elements, mainly taxation. 40% of fiscal reforms relate to taxation policies and tax administrations. Tax reforms focus on the expansion and effectiveness of expenditure taxes such as VAT and excise taxes. Taxes on wealth, such as income tax and property tax, are not emphasized.
- Quasi-fiscal policies are in second place. The main policies are shaped under the following headings: restructuring of public enterprises, privatization, private participation in sectors dominated by the public sector, and the social security and pension system.
- Thirdly, structural reforms focus on expenditure sub-headings, with a share of 20%. Priority has been given to wage control and limitation of public personnel reform, and the status and working principles of civil servants. In this framework, the focus has been on remuneration and public personnel reform. The rest of the expenditure policies are aimed at rationalizing the public investment program and reducing expenditures in general.
- Public reforms have focused on the efficiency of public expenditure, in particular transparency in public accounts and budgeting, expanding budget coverage, improving the budget preparation process, financial control and audit.
- Policies on the pricing of public services are the least concentrated of the nine topics. An example is policies on the fiscal impact of energy prices.
- When structural measures are analyzed by conditionality, taxes, and in particular tax policies, come first with a share of 40%. Taxation-related conditions are followed by structural conditions on public enterprises, privatization and private sector development.

Stabilization programs implemented in member countries include various measures such as currency devaluation, reduction in emissions, price increases by public enterprises, reduction of trade union rights, postponement of foreign debts, finding new sources of financing and, in addition to these, reducing state intervention in the economy (Bakkal & Susam, 2011). Another recommendation of international organizations is to take economic and fiscal measures to discipline the financial structure of countries after the emergence of crises. In this context, the Fiscal Transparency and Stable Practices Arrangement proposed by the IMF and the Medium Term Expenditure System developed by the World Bank provide some basic criteria for ensuring fiscal discipline. These are balancing public expenditures and public revenues, thus ensuring fiscal discipline and reducing budget deficits (Eker, 2009).

The general framework and insights from various country experiences under IMF-backed structural programs provide a baseline for understanding how similar conditionalities were operationalized in Türkiye's public finance.

2. Structural Transformations in Turkish Public Finance

The foundations of structural transformation in Turkish public finance were first laid with the liberalization steps in the early 1980s. The stability and structural adjustment policies of January 24, 1980, within the framework of conditions determined by international institutions, primarily the IMF, aimed to ensure a balance of payments and price stability in the short term, and to open up to the outside world through the establishment of a free market economy that would bring about structural transformations in the economy in the long term (Sönmez, 1986; Kargı & Özügürlü, 2007). However, poor management in the 1990s and the resulting macroeconomic and political instabilities prevented the Turkish economy from integrating into the global economy as desired (Acar, 2008). During this period, Türkiye's public finance gradually came under the control of international organizations during this period. The agreements and arrangements with the IMF started with the 1994 crisis, were interrupted at the end of 1995, and came back on the agenda in June 1998 with the 18-month Close Monitoring Agreement. This continued with the 1999, 2000, and 2005 Stand-By Agreements, as well as the 'Additional Letter of Intent' submitted by Türkiye (Boratav, 2003; Şenol, 2012).

Türkiye limited economic variables with the stabilization program it signed with the IMF in 1994 and took an important step toward an orderly fiscal policy by internalizing it as practices that deepened over the years. In this process, which began with the 1994 crisis, governments initially implemented fiscal policies aimed at generating primary surpluses (Bakkal & Susam, 2011). In 1999, the Letter of Intent submitted to the IMF laid out the objectives and general strategies for combating inflation and emphasized that inflation could only be eliminated if public finances were placed on a sustainable footing. The program called for structural reforms to make the fiscal adjustment sustainable and to reduce public debt through increased privatization revenues. The program also envisaged that fiscal adjustment would be complemented by a more active and diversified debt management policy and accelerated privatization to ease the burden of interest payments (Hazine Müsteşarlığı, 1999). Although the legal basis for a free market economy had been established, deficiencies and disruptions in the institutional infrastructure caused Türkiye, an open economy, to experience the 2001 crisis. A significant recovery was achieved thanks to the economic program implemented immediately after the crisis. This program took a number of steps towards the institutionalization of the economy. With the implementation of this economic program, important reforms such as ensuring public financial discipline, establishing the independence of the Central Bank, switching to an inflation-targeting regime, and implementing banking reform were successfully carried out (Acar, 2008).

The most optimistic outcome of the February 2001 crisis for the Turkish economy was the acceleration of the structural transformation and reform process. The predominant structural transformation in the post-crisis period has been the steps taken to increase the effectiveness of key regulatory institutions (Taşar, 2010). With the reforms introduced in May 2001 under the IMF Stand-By Arrangement and the Transition to a Strong Economy Program supported by World Bank loans, establishing a balanced budget, limiting borrowing, and ensuring the effective and efficient use of public revenues through control and supervision came to the fore. With the implementation of financial discipline, which was accepted as one of the most basic elements of the program, financial rules also began to show themselves (Bozdoğan & Buyrukoğlu, 2012). In the Letter of Intent submitted to the IMF in 2005, it was declared that the tight fiscal policy and policies aimed at reducing the public debt stock would definitely continue with the Stand-By Arrangement requested for implementation between May 2005 and May 2008. In addition, intentions were expressed to increase the efficiency of public expenditures, take steps to improve the tax system and accelerate structural reforms. Other fiscal targets were shown as expanding the tax base and reducing the volume of the informal economy. During the process, fiscal discipline and ensuring the sustainability of domestic borrowing were determined as the most fundamental

elements of fiscal policy. The understanding of fiscal discipline, which became the fundamental goal of fiscal policies, also formed the essence of the 19th Stand-by Agreement (Abukan, 2023). Thus, the 2000–2001 crisis was addressed through an IMF program, and crisis management was again handed over to the IMF. Care was taken to implement the IMF program between 2003 and 2007. Considering that the last stand-by was for 3 years, the Turkish economy was managed by IMF programs uninterruptedly between 1998–2008 (Boratav, 2003; Şenol, 2012).

Table 1. Timeline of Key Events (1998–2008)

26 June 1998	An 18-month Staff-Monitored Program was agreed upon with the IMF.
18 April 1999	Parliamentary elections were held. A coalition government consisting of the Democratic Left Party (DSP), the Nationalist Movement Party (MHP), and the Motherland Party (ANAP) came to power.
10 December 1999	Türkiye's candidacy for full membership was endorsed at the European Union's Helsinki Summit.
19 December 1999	A three-year Stand-By Program was agreed upon with the IMF (Türkiye's 17th Stand-By Agreement).
10 April 2000	The first review of the 17th standby is complete.
22 June 2000	The second review of the 17th standby has been completed.
31 August 2000	The Banking Supervision and Regulation Agency became operational
20 November 2000	Banking crisis started
06 December 2000	The IMF granted the Supplemental Reserve Facility, and the capital outflow stopped. The Third and Fourth Reviews of the 17th Stand-By were completed.
30 January 2001	Fifth Review of the 17th Stand-By completed
19 February 2001	There was a public dispute between President Sezer and Prime Minister Ecevit. Short-term interest rates soared to over 5,000%.
23 February 2001	The exchange rate based stabilization program failed, the lira left to float
02 March 2001	Dervis appointed as the Minister of Economic Affairs
15 May 2001	“Strong Economy Program” announced by Dervis
03 May 2001	Sixth and Seventh Review of the 17th Stand-By completed
26 June 2001	Eighth Review of the 17th Stand-By completed
31 July 2001	Ninth Review of the 17th Stand-By completed
20 November 2001	Tenth and last review of the 17th Stand-By completed
18 January 2002	New three-year Stand-By agreement with the IMF signed (18th Stand-By agreement of Türkiye)
03 April 2002	First Review of the 18th Stand-By completed
19 June 2002	Second Review of the 18th Stand-By completed
30 July 2002	Third Review of the 18th Stand-By completed
10 August 2002	Kemal Dervis resigned from the government.
End August 2002	Legislation on financial sector reform, agricultural reform, and privatization was passed, satisfying both the IMF's conditionality and the EU's Copenhagen criteria.
03 November 2002	In the parliamentary elections, the AKP majority government came to power and declared that they would continue to implement the Stand-By program.
12–13 December 2002	The Copenhagen Summit of the European Union, where the decision was made to begin accession talks with Türkiye on the condition that it meet all the Copenhagen criteria by December 2004.
05 April 2003	Fourth Review of the 18th Stand-By completed
09 April 2003	In line with the program's performance criterion, Parliament passed the first phase of the direct tax reform into law.
25 July 2003	The fifth review of the 18th standby has been completed.
31 October 2003	The Sixth Review of the 18th Stand-By has been completed.
02 April 2004	Parliament approved the second phase of direct tax reform, which was a prior action required for the seventh review. The seventh review of the 18th Stand-By Arrangement has been completed.
15 July 2004	The eighth and final review of the 18th Standby has been completed.
20 September 2004	Türkiye and an IMF team began discussions on a new Stand-By Arrangement following the completion of the 18th Stand-By program.
14 December 2004	Türkiye and the IMF reached agreement on the draft Letter of Intent for a new Stand-By Arrangement.

11 May 2005	The IMF Executive Board approved a new three-year Stand-By Arrangement, amounting to SDR 6.66 billion, covering the period through May 2008.
31 May 2005	The first review of the 2005 Stand-By Arrangement was scheduled, with fiscal performance criteria forming part of the program's monitoring framework.
30 June 2005	The second review of the 2005 Stand-By Arrangement was scheduled under the new program.
9 December 2005	The IMF Executive Board completed the first and second reviews. Structural conditions included banking and pension reform legislation, while fiscal conditionality included the primary balance and other quantitative targets.
28 July 2006	The IMF Executive Board completed the third and fourth reviews of the 2005 Stand-By Arrangement. The program continued to emphasize fiscal discipline, tax reform, pension reform, bank supervision, and state-bank privatization.
2006	Structural conditionality included establishing a Tax Policy Unit, restructuring the Revenue Administration, advancing personal income tax reform, establishing a large-taxpayer unit, and strengthening banking-sector regulations. Several measures were implemented with delays.
11 May 2007	The IMF Executive Board completed the fifth review of the Stand-By Arrangement. The review addressed second-stage personal income tax reform, privatization, and continued structural reforms.
2007	IMF program monitoring continued to focus on fiscal targets, public expenditure, primary balances, privatization, tax reform, and financial-sector reforms. Some structural reforms experienced delays.
3–14 April 2008	An IMF mission held discussions with the Turkish authorities concerning the seventh and final review of the Stand-By Arrangement. Discussions focused on the policy package required to complete the program.
9 May 2008	The IMF Executive Board completed the seventh and final review of the three-year Stand-By Arrangement. The Board approved waivers concerning several end-December 2007 fiscal performance criteria.
10 May 2008	The 2005–2008 Stand-By Arrangement expired, marking the end of the IMF-supported program.

Source: Arpac & Bird (2009); IMF Staff Country Reports and IMF Executive Board Press Releases, 2005–2008.

As highlighted in Table 1, the 1998–2008 period demonstrates an intense sequence of IMF conditionality and program reviews that closely aligned with Türkiye's political and institutional milestones. The rapid progression from the 17th Stand-By Agreement (1999) to the 2001 financial crisis, followed by the "Transition to a Strong Economy Program" and subsequent tax reforms, underscores how structural conditionality persisted across different political administrations. Furthermore, the synchronization between IMF reviews and EU Copenhagen criteria (particularly in late 2002 and 2004) highlights the dual external anchoring of Türkiye's structural reform agenda during this era.

The financial rules, which became particularly evident with the 17th, 18th, and 19th stand-by agreements, ended in May 2008. With the completion of the 19th stand-by agreement, the financial arrangements carried out jointly with the IMF have come to an end (Bozdoğan & Buyrukoğlu, 2012). During the period in question, including the years when the IMF was not on the agenda, most of the regulations described as 'structural' and referred to as 'reforms' were based on World Bank policies (Boratav 2003; Şenol, 2012). The fact that most of the legal arrangements targeted in structural reforms were implemented in the 1998–2008 period provided confidence for the post-crisis period. The legal arrangements regarding fiscal discipline and public financial management have also brought about a significant transformation in fiscal policies. Although the legal arrangements in question contain a very broad framework, it is possible to express the arrangements aimed at ensuring structural fiscal transformations under five important headings:

- The "Public Procurement Law" numbered 4734, adopted on January 4, 2002, aimed to create a more competitive and effective procurement system and to comply with international standards. It was stated that with this law, a more effective and competitive procurement method would be followed and that cost increases in tendered projects would be prevented. In addition, the Public Procurement Authority was established in order to regulate the practices to be carried out (TCMB, 2001).

- The aim of the "Public Finance and Debt Management Law" No. 4749, enacted on March 28, 2002, was to ensure transparency and accountability in the public sector. Domestic and foreign borrowing and the state's guarantee system were regulated by a single law, and it was taken as a basis to bind public debt management to clear and transparent rules with defined boundaries. In addition, efforts were made to provide an effective infrastructure for borrowing and debt management policies (TCMB, 2001).
- According to the Metropolitan Municipality Law No. 5216, the Municipality Law No. 5393 and the Provincial Special Administration Law No. 5302, Provincial Municipalities, Metropolitan Municipalities and Provincial Special Administrations can only apply for external borrowing for the purpose of realizing the projects included in their investment programs within the framework of Law No. 4749. These laws have imposed restrictions on the external borrowing of local governments and have attempted to strengthen their financial structures (Bakkal & Susam, 2011).
- The Public Financial Management and Control Law No. 5018 was enacted in 2006 to replace Law No. 1050 in order to restructure public financial management in Türkiye. Law No. 5018, adopted on December 10, 2003, and which came into force at the beginning of 2006, reflects the trends and influences of international organizations in public financial management. Many systems, practices and concepts introduced by international organizations have been included in the Public Financial Management and Control Law No. 5018. Among the important innovations brought by the new law within the globalization process; fiscal discipline, fiscal transparency, accountability, performance-based budgeting, multi-year budgeting and the introduction of mechanisms for the effective, economic and efficient use of public resources can be listed (Kesik, 2005; Kömürçüler, 2011).
- **Implicit Fiscal Rules and Auxiliary Structural Regulations:** The establishment of new regulatory and supervisory institutions; reduction of public intervention in markets through privatization; the Special Consumption Tax introduced by Law No. 4760 in 2002; restructuring of public banks by Law No. 4603; limitation of private income and special allowance applications; transition to direct income support in agricultural policies; the Tax Amnesty under Law No. 4811; and the restructuring of social security premium debts under Law No. 5484 can also be listed among the implicit financial rules (Bakkal & Susam, 2011).

Overall, these legislative changes introduced new norms regarding budget discipline, fiscal transparency, and public expenditure control in the post-2001 period. While international financial institutions provided the technical background for many of these regulations, the extent to which these frameworks achieved their intended targets was mediated by domestic political dynamics and administrative implementation. This interplay between external conditionalities and domestic responses forms the empirical baseline evaluated in the subsequent sections.

3. RESEARCH

Member states receiving loans from the IMF have the primary responsibility for policy formulation, development, and implementation in order to successfully execute their economic plans. The program is usually accompanied by a letter of intent, which includes a memorandum of economic and financial policies outlining the policies in more detail. The objectives and policies set under the program are shaped by each country's specific situation. Therefore, policy commitments can take different forms². These usually include the following³:

² The overall objective is to maintain the sustainability of the balance of payments and restore macroeconomic stability. It also aims to create an environment of sustained and quality growth. Another objective for low-income nations is to reduce poverty rates (<https://www.imf.org/en/About/Factsheets/Sheets/2023/IMF-Conditionality>).

³<https://www.imf.org/en/About/Factsheets/Sheets/2023/IMF-Conditionality>

- **Prior actions:** These are the steps a country commits to take before approving IMF financing or completing a review process. They serve as prerequisites for financing approval. Examples include fiscal revenue measures, external debt liquidation, governance reform, and the banking sector restructuring plan.
- **Quantitative performance criteria:** These criteria are defined, measurable conditions for IMF support that are continuously linked to macroeconomic indicators under the control of country governments. These indicators include money and credit aggregates, international reserves, budget balance, and external borrowing. Examples include a ceiling on new public guarantees, an external debt ceiling and a ceiling on public sector external debt.
- **Indicative targets:** Indicative targets, defined as flexible numerical trackers, can be set in combination with numerical indicators to monitor progress toward achieving a program's objectives. Increasing uncertainties and limited resources may require greater use of indicator targets in certain situations. When uncertainties decrease, these targets can be converted into QPCs with appropriate modifications. Examples include a ceiling on the general government salary budget, a ceiling on domestic arrears, and a ceiling on government borrowing from the central bank.
- **Structural benchmarks:** These are reform measures that are often unmeasurable but are critical for assessing progress in achieving program objectives and are considered indicators for evaluating program implementation. Examples include strengthening tax administration, increasing fiscal transparency, improving the fight against corruption, and strengthening the rule of law. Other examples include reforming state-owned enterprises (SOEs) and their management.

3.1. Data Sources

First, macroeconomic policy requirements are extracted from the IMF Conditions Database (1980–2019). This dataset tracks broad macro-level commitments imposed under IMF arrangements, totaling 694 conditions across 12 policy domains for Türkiye (including external debt, fiscal policy, revenues, and state-owned enterprise reforms).

Second, to move beyond broad macroeconomic targets and isolate actionable institutional changes, the study utilizes the IMF Monitoring of Agreements (MONA) database. Unlike general conditionality databases, MONA records specific structural reform measures and categorizes them under a precise taxonomy: Financial, Fiscal, Real, and Trade sectors. Within this dataset, structural reform proposals for Türkiye were filtered for the 1990–2021 period (yielding 102 structural items), with specific empirical concentration on the 1992–2008 period (45 targeted fiscal structural reform items), which marks the peak era of active IMF program implementation and structural transformation.

Because this study relies on documentary and descriptive evidence, the findings should be interpreted as evidence of institutional association and policy alignment rather than a definitive causal impact. Domestic political dynamics, economic crises, European Union accession requirements, and Türkiye's own domestic reform preferences simultaneously shaped these outcomes. Accordingly, the analysis evaluates the structural influence and policy relevance of international financial institutions without attributing the transformation of Turkish public finance exclusively to external actors.

Table 2. Distribution of IMF-Related Conditions in Türkiye, 1980–2019

Category	Number
Total Conditions	694
External Debt	144
Financial Sector, Monetary Policy & Central Bank	192
Fiscal Policy	159
External Sector (Trade & Exchange System)	59
Revenues and Tax Policy	43
State-owned Enterprise Reform & Pricing	15

Labour Issues (Public & Private Sector)	36
State-owned Enterprise Privatisation	31
Social Policy (Restrictive or Neutral)	1
Poverty Reduction Policies	1
Institutional Reforms	13
Other (Residual Category)	0

Source: <https://www.imfmonitor.org/conditionality>

In the initial part of the study, the conditions set by the International Monetary Fund in connection with the financial support provided to Türkiye between 1980 and 2019 were analyzed based on numerical data from the IMF Conditions Database. These conditions aim to prompt the country to carry out economic reforms and adjust its fiscal policies. At this stage, it was determined that a total of 694 policy reforms set by the IMF between 1980 and 2019 were mandatory. Of the 694 policy reforms realized during this period, 144 were related to external borrowing, 159 to fiscal policy, and 43 to revenue and tax policies. These “policy reforms,” in line with the circumstances and requirements, had a significant impact on structural fiscal reforms.

Researching the elements of IMF programs and their economic impact has become easier since the IMF made detailed information on its lending programs available (Youssef & Zaki, 2021). In particular, MONA, the IMF's publicly available database of fund arrangements, covers all aspects of program terms.

Table 3. Structural Reform Definitions and Coding in the IMF-MONA Program

Economic Reform Sectors	Structural Reform Codes And Definitions
Financial	2. Central bank. 2.1. Central bank operations and reforms. 2.2. Central bank supervision, transparency and financial controls. 6. Financial sector. 6.1. Financial sector legal reforms, regulation and supervision. 6.2. Restructuring and financial institution privatization.
Fiscal	1. General government. 1.1. Revenue measures (other than trade policy). 1.2. Revenue management (including customs). 1.3. Expenditure measures (debt including payments). 1.4. Combined expenditure and revenue. 1.5. Debt management. 1.6. Expenditure control, expenditure accounting and financial controls. 1.7. Fiscal transparency (disclosure, parliamentary scrutiny). 1.8. Budget preparation (budget proposals or approval). 1.9. Intergovernmental relations. 4. Pension and other social sector reforms. 4.1. Pension reforms. 4.2. Other social sector reforms (e.g. social safety nets, health and education reforms). 10. Economic statistics (other than fiscal, central bank transparency and similar measures). 11.4. Anti-corruption legislation/policy
Real	3. Public service, public employment reforms and wages. 5. Public enterprise reforms and pricing (outside the financial sector). 5.1. Pricing and subsidies in public enterprises. 5.2. Privatization, public enterprise reforms and restructuring (pricing other). 5.3. Price controls and marketing restrictions. 9. Labor market (other than public sector employment). 11. Other structural Measures. 11.1. Private sector legal and regulatory environment reform (outside the financial sector). 11.2. Natural resources and agricultural policies (other than public enterprises and pricing). 11.3. Develop and implement anti-poverty strategies.
Trade	7. Exchange rate systems and restrictions (money and capital). 8. International trade policy (other than customs reforms)

Source: Yalçınkaya et al., 2024

In the second part of the study, structural reforms in the financial, fiscal, real, and commercial sectors were identified for Türkiye based on the classifications in the IMF-MONA program. Measurements were made using numerical data on reform proposals made directly and sourced from the TCRG archive during the 1990–2021 period. At this stage, it was revealed that a total of 102 structural reform proposals were implemented in Türkiye between 1990 and 2021, 22 related to the financial sector, 40 to the fiscal sector, 39 to the real sector, and 1 to the commercial sector, based on IMF-MONA classifications. Moreover, 45 of these 102 structural reform proposals implemented between 1990 and 2021 were proposed and carried out specifically for Türkiye during the 1992–2008 period, which was included in the IMF-MONA program (Yalçınkaya et al., 2024).

CONCLUSION AND DISCUSSION

This study examined the structural fiscal reform process in Türkiye with particular emphasis on the role of IMF-supported programs. Using a descriptive content-analysis design, the study brought together evidence from the IMF Conditions Database and the IMF-MONA database and examined these records alongside relevant domestic legal sources. By organizing IMF-related policy conditionalities and structural reform items according to their policy areas and periods, the analysis sought to identify the extent to which IMF-supported programs coincided with major institutional developments in Türkiye’s public financial management.

The findings indicate that IMF conditionality in Türkiye extended beyond short-term macroeconomic stabilization and encompassed a range of structural fiscal policy areas. These included fiscal discipline, revenue and tax administration, expenditure management, debt management, fiscal transparency, and the restructuring of state-owned enterprises. Particularly during the 1998–2008 period, IMF-supported programs and structural reform initiatives became more closely associated with efforts to strengthen fiscal management and institutional capacity. In this respect, IMF conditionality constituted an important component of the policy framework surrounding Türkiye’s structural fiscal reform process, although the implementation and institutionalization of these reforms cannot be attributed to IMF programs alone.

The analysis also identifies substantial temporal and thematic overlap between IMF-supported reform priorities and major legal and institutional changes in Türkiye’s public financial management. The Public Procurement Law No. 4734, the Public Finance and Debt Management Law No. 4749, and the Public Financial Management and Control Law No. 5018 represent important examples of institutional changes that emerged during a period in which fiscal discipline, expenditure control, debt management, transparency, and public financial management were prominent elements of the reform agenda. The evidence therefore suggests a close association between the policy areas emphasized through IMF-supported programs and the subsequent institutional development of Türkiye’s public finance framework. Nevertheless, this association should not be interpreted as evidence that these legislative and institutional reforms were directly or exclusively caused by IMF conditionality. Domestic political and economic conditions, the urgency created by the 2001 economic crisis, Türkiye’s own reform preferences, and the broader European Union accession process also contributed to shaping the reform trajectory.

From this perspective, the role of IMF-supported programs in Türkiye can be understood primarily through policy alignment, temporal coincidence, and institutional association rather than through a simple one-directional causal relationship. IMF programs provided policy frameworks and conditionality mechanisms that placed particular fiscal and institutional issues on the reform agenda, while the extent to which these priorities were translated into permanent legal and administrative arrangements depended on domestic political choices, institutional capacity, and implementation processes. This distinction is important for interpreting the findings, given the descriptive and documentary nature of the present study.

Looking ahead, Türkiye’s trajectory toward a high-income economic structure necessitates sustained structural fiscal reforms. Future policy agendas should prioritize enhancing the efficiency and equity of the tax system, broadening the tax base, reducing the informal economy, strengthening performance-based public expenditure management, and accelerating digital transformation in fiscal administration. Ensuring high institutional quality and domestic program ownership will remain decisive in achieving sustainable fiscal governance in the long run.

REFERENCES

- Abukan, D. (2023). 1980 Sonrası Türkiye’de Kamu Maliyesindeki Yapısal Dönüşümler: Bütçe Gerçekleşmeleri Üzerinden Bir Değerlendirme. *Fiscaoeconomia*, 7(spec. 1), 398-430. <https://doi.org/10.25295/fsecon.1355847>

- Acar, O. (2008). Türkiye Ekonomisindeki Yapısal Dönüşümün Dinamikleri. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, 31, 30-39.
- Andrews, M. (2013). Do International Organizations Really Shape Government Solutions in Developing Countries? HKS Working Paper No. RWP13-032, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2366944>
- Arpac, O., & Bird, G. (2009). Turkey and the IMF: A case study in the political economy of policy implementation. *The Review of International Organizations*, 4(2), 135-157. <https://doi.org/10.1007/s11558-008-9051-4>
- Bağımsız Sosyal Bilimciler (2009); Türkiye’de ve Dünyada Ekonomik Bunalım 2008-2009. Yordam Kitap, İstanbul.
- Bakkal, U., & Susam, N. (2011). Küreselleşme Sürecinin Kamu Maliyesi Alanına Etkileri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 61(2), 23-50.
- Balima, H. W., & Sokolova, A. (2021). IMF programs and economic growth: A meta-analysis. *Journal of Development Economics*, 153, 102741. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2021.102741>
- Barro, R. J., & Lee, J. W. (2005). IMF programs: Who is chosen and what are the effects?. *Journal of monetary Economics*, 52(7), 1245-1269. <https://doi.org/10.1016/j.jmoneco.2005.04.003>
- Boratav, K. (2003). Türkiye İktisat Tarihi (1908-2002). 8. Baskı. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Bozdoğan, D., & Buyrukoğlu, S. (2012). Türkiye’de Mali Kural Uygulamaları ve Bu Uygulamaların Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkileri. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 74-102. <https://izlik.org/JA69UJ86GD>
- Conway, P. (1994). IMF lending programs: Participation and impact. *Journal of Development Economics*, 45(2), 365-391. [https://doi.org/10.1016/0304-3878\(94\)90038-8](https://doi.org/10.1016/0304-3878(94)90038-8)
- Easterly, W. (2005). What did structural adjustment adjust?: The association of policies and growth with repeated IMF and World Bank adjustment loans. *Journal of development economics*, 76(1), 1-22. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2003.11.005>
- European Central Bank. (2017, October 18). What are structural reforms? europa.eu
- Eğilmez, M. (2020, 2 Eylül). Türkiye için yapısal reformlar el kitabı. Kendime Yazılar. <https://www.mahfiegilmez.com/2020/09/turkiye-icin-yapsal-reformlar-el-kitab.html>
- Eker, A. (2009). Küreselleşme sürecinde kamu maliyesinde yaşanan dönüşüm. A. Eker ve H. A. Şimşek (Ed.), *Küreselleşme ve kamu maliyesinde yaşanan dönüşüm içinde* (s. 1-24). T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.
- Evrensel, A.Y., Turan, T. & Yanıkkaya, H. (2023). Compliance with IMF conditions and economic growth. *Economic Change and Restructuring*, 56(6), 4401-4420. <https://doi.org/10.1007/s10644-023-09557-x>
- Galiani, S., Torre, I., & Torrens, G. (2015). International Organizations and Structural Reforms NBER Working Paper 21237, <https://doi.org/10.3386/w21237>.
- Gehring, K., & Lang, V. (2020). Stigma or cushion? IMF programs and sovereign creditworthiness. *Journal of Development Economics*, 146, 102507. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2020.102507>
- International Monetary Fund. (2003). Fiscal Adjustment in IMF-Supported Programs, IMF Independent Evaluation Office Report. (USA: International Monetary Fund, 2003) accessed 29.01.2026, <https://doi.org/10.5089/9781589062740.017>
- International Monetary Fund. (1998, June 26). Turkey: Memorandum of economic policies. <https://www.imf.org/external/np/loi/062698.htm>

- International Monetary Fund. (1999, February 8). Concluding statement of the February 1999 IMF staff visit—Turkey. <https://www.imf.org/en/news/articles/2015/09/28/04/52/mcs020899>
- International Monetary Fund. (1999, July 2). IMF mission for the 1999 Article IV consultation discussions and third review of the staff monitored program—Turkey: Mission concluding statement. <https://www.imf.org/en/news/articles/2015/09/28/04/52/mcs070299>
- International Monetary Fund. (1999, December 22). IMF approves US\$4 billion stand-by credit for Turkey (Press Release No. 99/66). International Monetary Fund.
- International Monetary Fund. (2002). Turkey: 2002 Article IV consultation and first review under the stand-by arrangement—Staff report; staff supplement; public information notice; and statement by the Executive Director for Turkey (IMF Country Report No. 02/137). International Monetary Fund.
- International Monetary Fund. (2004, July 30). IMF completes eighth review under stand-by arrangement with Turkey and approves US\$661 million disbursement (Press Release No. 04/163). International Monetary Fund. <https://www.imf.org/en/news/articles/2015/09/14/01/49/pr04163>
- International Monetary Fund. (2005). Turkey: 2004 Article IV consultation and eighth review under the stand-by arrangement and request for waiver of nonobservance of performance criterion—Staff reports; staff supplement; public information notice and press release of the Executive Board discussion; and statement by the Executive Director for Turkey (IMF Country Report No. 05/163). International Monetary Fund. <https://doi.org/10.5089/9781451838145.002>
- International Monetary Fund. (2005, May 11). IMF Executive Board approves US\$10 billion stand-by arrangement for Turkey (Press Release No. 05/104). International Monetary Fund.
- International Monetary Fund. (2005, December 9). IMF completes first and second reviews under stand-by arrangement with Turkey (Press Release No. 05/271). International Monetary Fund.
- International Monetary Fund. (2006). Turkey: First and second reviews under the stand-by arrangement and request for waiver of nonobservance of performance criteria—Staff report; staff supplement; press release on the Executive Board discussion; and statement by the Executive Director for Turkey (IMF Country Report No. 06/268). International Monetary Fund.
- International Monetary Fund. (2006). Turkey: Third and fourth reviews under the stand-by arrangement and request for waivers of nonobservance of performance criteria—Staff report; staff supplement; press release on the Executive Board discussion; and statement by the Executive Director for Turkey (IMF Country Report No. 06/402). International Monetary Fund.
- International Monetary Fund. (2007). Turkey: 2007 Article IV consultation—Staff report; public information notice on the Executive Board discussion; and statement by the Executive Director for Turkey (IMF Country Report No. 07/362). International Monetary Fund. <https://doi.org/10.5089/9781451838213.002>
- International Monetary Fund. (2007, May 18). IMF completes sixth review under stand-by arrangement with Turkey (Press Release No. 07/103). International Monetary Fund.
- International Monetary Fund. (2008). Turkey: Seventh review and inflation consultation under the stand-by arrangement and request for waiver of nonobservance of performance criteria—Staff report; staff supplement; press release on the Executive Board discussion; and statement by the Executive Director for Turkey (IMF Country Report No. 08/272). International Monetary Fund. <https://doi.org/10.5089/9781451838244.002>
- International Monetary Fund. (2008, May 9). IMF completes seventh and final review under stand-by arrangement with Turkey (Press Release No. 08/106). International Monetary Fund.

- IMF Monitor. (2026). Conditionality. <https://www.imfmonitor.org/conditionality>
- IMF. (2023, Eylül). IMF conditionality [Factsheet]. <https://www.imf.org/en/About/Factsheets/Sheets/2023/IMF-Conditionality>
- Jorra, M. (2012). The effect of IMF lending on the probability of sovereign debt crises. *Journal of International Money and Finance*, 31(4), 709-725. <https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2012.01.010>
- Kargı, V., & Özügürlü, H. Y. (2007). Türkiye’de Küreselleşmenin Vergi Politikaları Üzerine Etkileri: 1980-2005 Dönemi. *Yönetim Ve Ekonomi Dergisi*, 14(1), 275-289. <https://izlik.org/JA29XK62SN>
- Kesik, A. (2005). “Yeni Kamu Mali Yönetim Sisteminde Orta Vadeli Program ve Mali Plan Çerçevesinde Çok Yıllı Bütçelemenin Uygulanabilirliği”, 20. Türkiye Maliye Sempozyumu: Türkiye’de Yeniden Mali Yapılanma, Karahayit-Pamukkale, 23-27 Mayıs.
- Khan, M. S. (1990). The macroeconomic effects of fund-supported adjustment programs. *Staff Papers*, 37(2), 195-231. <https://doi.org/10.5089/9781451947069.024.A001>
- Kömürcüler, E. (2011). 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nda Küreselleşmenin İzleri. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29(1), 127-151. <https://izlik.org/JA33BP42SJ>
- Ruckert, A. (2006). Towards an inclusive-neoliberal regime of development: From the Washington to the Post-Washington Consensus. *Labour, Capital and Society/Travail, capital et société*, 34-67.
- Sidenko, S., & Kulbida, M. (2020). International Financial Organizations in the Economic Modernization Processes of Countries. *Journal of International Economic Policy*. https://doi.org/10.33111/iep.2020.32_33.05_eng
- Sönmez, S. (1986). Piyasa ekonomisi ve devlet müdahalesi. İ. Selçuk, S. Aren, G. Tüzün, S. Sönmez, O. Oyan, A. Işıklı, Y. Kepenek, A. Konukman, & N. Özcan içinde, *İşbitiren ekonomi: Liberalizm, devlet müdahalesi ve 24 Ocak* (s. 62–110). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Uysal Şahin, Ö. ve Akar, S. (2018). Türkiye’de Yapısal Mali Reformların Büyüme Üzerine Etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5 (3), 849-866. <https://doi.org/10.30798/makuiibf.423302>
- Şenol, N. (2012). “Türkiye Ekonomisinde 2000 Yılı Sonrasında Yaşanan Yapısal Dönüşümler ve Uygulanan İktisat Politikaları”, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*.
- Taşar, M. O. (2009). IMF İstikrar Programlarının Temel Esasları ve Reform Gereksinimi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(18), 105-144. <https://izlik.org/JA78CU94BJ>
- Taşar, M. O. (2010). “Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” ve Makro Ekonomik Etkilerinin Analizi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 76-97. <https://izlik.org/JA69ZD53LL>
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2001, Nisan). Türkiye’nin güçlü ekonomiye geçiş programı. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/26640b7b-9641-4c35-99ec-cd10a9d4e51b/program.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-26640>
- T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı. (1999, 9 Aralık). 9 Aralık 1999 tarihli IMF niyet mektubu. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/823a742b-3313-4bff-a371-703c37cb9973/niyet_mektubu_4.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-823a742b-3313-4bff-a371-703c37cb9973-m3fB7D9

- Tığtepe, E., & Demir, O. (2025). Türkiye’de Finansal Gelişme ve Ekonomik Yapısal Reform İlişkisi. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 27(48), 536-552. <https://doi.org/10.18493/kmusekad.1519222>
- Yalçınkaya, Ö., Kaya, V., & Erkal, G. (2024). Türkiye İçin Ekonomik Yapısal Reform Ölçüm Yöntemlerinin Geliştirilmesi ve Büyüme Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi. Sosyoekonomi, 32(59), 405-432. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2024.01.18>
- Yılmaz, H. (2010). Evaluation of Structural Fiscal Transformation Reforms in Turkey: Reform Fatigue and Reform Ownership Problems. Sosyoekonomi, 11(11). <https://doi.org/10.17233/se.29503>
- Youssef, J., & Zaki, C. (2023). On the Determinants and Outcomes of IMF Loans in Low- and Middle-Income Countries: Do Politics Matter? Emerging Markets Finance and Trade, 59(9), 2834–2850. <https://doi.org/10.1080/1540496X.2023.2199116>